

VU Research Portal

Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)

Rietveld-van Wingerden, Marjoke

published in

Onvoldoende beschermd
2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rietveld-van Wingerden, M. (2019). Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015): Bronstudie 12 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden). In *Onvoldoende beschermd: Geweld in de Nederlandse jeugdzorg van 1945-heden* (pp. 1-113). Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/06/12/onvoldoende-beschermd-geweld-in-de-nederlandse-jeugdzorg-van-1945-tot-heden>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)

Bronstudie 12 bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

Marjoke Rietveld-van Wingerden

Faculteit der
Gedrags- en
Bewegings-
wetenschappen

Bronstudies bij het sectorrapport geweld in de residentiële jeugdzorg (1945-heden)

1. Interviewstudie geweld in de residentiële jeugdzorg
Nienke Bekkema, Clasien de Schipper en Mirjam Oosterman
2. Archiefonderzoek: methodologische verantwoording
John Exalto, Anton van Renssen en Marjoke Rietveld-van Wingerden
3. Vereniging Tot Steun van het Verwaarloosde Kind (1945-1998)
Marjoke Rietveld-van Wingerden
4. Zusters van De Goede Herder (1945-1975)
John Exalto en Anton van Renssen
5. Kinderdorp Neerbosch (1945-2001)
Anton van Renssen
6. Jongenshuis Hoenderloo (1945-2015)
John Exalto
7. Nederlandsch Mettray (1945-1965)
Anton van Renssen
8. Martha-Stichting (1945-1972)
Anton van Renssen
9. Jeugdzorg Groningen, Base Groep en Elker (1995-2015)
Anton van Renssen
10. Mediaonderzoek geweld in de residentiële en justitiële jeugdzorg (1945-2015)
Floris van Berckel Smit
11. Mediaonderzoek geweld in de residentiële jeugdzorg: de vaktijdschriften (1951-2006)
John Exalto
12. Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)
Marjoke Rietveld-van Wingerden

Opvoedingstehuizen en geweld: een literatuurstudie (1945-2015)

Inleiding

1. Kindertehuizen en kinderbescherming

- 1.1. Variatie in kindertehuizen 1945-2015
 - 1.1.1. *Particuliere justitiële kindertehuizen 1945-1986*
 - 1.1.2. *Justitiële Rijksgestichten (1945-1986) en Justitiële Jeugdinrichtingen 1987-2015*
 - 1.1.3. *Tehuizen voor vrijwillige plaatsing 1945-2015*
 - 1.1.4. *Kostscholen en internaten van opleidingen 1945-2015*
- 1.2. Kinderbescherming
 - 1.2.1. *Organisatie 1945-1989*
 - 1.2.2. *Maatregelen 1945-2015*
 - 1.2.3. *Zuivorming en koepelorganisaties 1945-1975*
 - 1.2.4. *Uithuisplaatsing naar een tehuis: vorm van geweld?*
 - 1.2.5. *Visie op kinderbeschermingskinderen*
 - 1.2.6. *Opstand tegen de Kinderbescherming 1965-1985*
 - 1.2.7. *Een nieuwe Jeugdbescherming 1990-2015*

2. Opvoedingstehuizen als zorgverleners

- 2.1. Zorgen om de kwaliteit: onderzoek van tehuizen 1947-1955
 - 2.1.1. *Niet goedgekeurde tehuizen*
 - 2.1.2. *Onderzoek naar differentiatie in tehuizen*
 - 2.1.3. *Onderzoek van Bladergroen*
 - 2.1.4. *Onderzoek van het Hoogveld-Instituut*
 - 2.1.5. *Onderzoek van Koekebakker*
- 2.2. Differentiatie in het bestand van kindertehuizen 1952-1965
 - 2.2.1. *Ministeries en de bijzondere jeugdzorg*
 - 2.2.2. *Kinderbeginselenwet van 1961 en differentiatie*
- 2.3. Vervanging verschillen tussen justitiële en niet-justitiële kindertehuizen 1965-1989
 - 2.3.1. *Scheiding plaatsende instanties en tehuizen*
 - 2.3.2. *Alternatieve hulp en afname tehuisplaatsingen*
 - 2.3.3. *Harmonisatie: particuliere justitiële kindertehuizen naar WVC*
- 2.4. Kinderen en tehuizen onder nieuwe jeugdwetten 1989-2015
 - 2.4.1. *Tehuizen: van bezemwagen naar hulpverlening*
 - 2.4.2. *Landelijke en regionale residentiële zorg*
 - 2.4.3. *Crisisopvang, langdurige tehuiszorg en multifunctionele organisaties*
 - 2.4.4. *Protocolen en regulering*

3. Geweld in tehuizen: verwaarlozing, mishandeling en misbruik

- 3.1. Oud-pupillen in 1950-1960 over hun ervaringen in tehuizen
 - 3.1.1. *Kritisch durven terugblikken*
 - 3.1.2. *Onderzoek van Alten en Den Otter*
 - 3.1.3. *Onderzoek naar geweld in opvoedingstehuizen*
- 3.2. Maatschappelijke aandacht voor kindermishandeling en verwaarlozing
 - 3.2.1. *Geweld en het ontstaan van de Kinderbescherming in 1905*
 - 3.2.2. *Strafbaar stellen van fysieke en psychische kindermishandeling*
 - 3.2.3. *Vertrouwensartsen en Vereniging tegen Kindermishandeling*
 - 3.2.4. *Wetenschappelijk onderzoek en implicaties voor de praktijk 1980-2015*
 - 3.2.5. *Maatschappelijke aandacht voor geweld in kindertehuizen 1965-2015*
 - 3.2.6. *Definiëring van geweld tegen kinderen in wetgeving*
- 3.3. Meest voorkomende vormen van geweld
 - 3.3.1. *Slaan en ander fysiek geweld*
 - 3.3.2. *Bestrafen van bedplassen*
 - 3.3.3. *Arbeid*
 - 3.3.4. *Isoleercel*
 - 3.3.5. *Gedwongen medicatie*
 - 3.3.6. *Seksueel misbruik*

4. Leefklimaat

- 4.1. Gang van zaken in tehuizen
 - 4.1.1. *Dagelijks ritme: regels, slapen en eten 1945-1975*
 - 4.1.2. *Geïsoleerd leven 1945-1975*
 - 4.1.3. *Van inwonend naar extern personeel 1965-1980*
 - 4.1.4. *Groepen en groepswerk*
- 4.2. Contact met het thuisfront 1945-2005
 - 4.2.1. *Ouders*
 - 4.2.2. *Voogden, gezinsvoogden en maatschappelijk werkers*
 - 4.2.3. *Verlof en briefcensuur*
- 4.3. Pupillen
 - 4.3.1. *Duur opname*
 - 4.3.2. *Toenemende ernst van de problematiek*

5. Pedagogisch klimaat en methodisch werken

- 5.1. Pedagogiek en psychologie in de praktijk van de tehuisopvoeding 1945-1985
 - 5.1.1. *Pedagogische richtlijnen voor de werkvloer 1945-1960*
 - 5.1.2. *Geesteswetenschappelijke pedagogiek 1945-1970*
 - 5.1.3. *Psychologie als inspiratiebron voor groepsleiders 1945-1985*
- 5.2. Deskundigen als behandelaars
 - 5.2.1. *Psychiaters en hun impact op beleid en behandeling 1945-1965*
 - 5.2.2. *Psychologen en pedagogen als deskundigen in tehuizen*
- 5.3. Orthopedagogiek en de leefgroep als behandelplek vanaf 1970
 - 5.3.1. *Opkomst orthopedagogiek*
 - 5.3.2. *Behandelingsplannen en -strategieën*
 - 5.3.3. *Gedragstherapie 1975-2015*
 - 5.3.4. *Onderzoek naar effecten van de behandeling 1985-2015*

6. Groepsleiding

- 6.1. Functioneren groepsleiding
 - 6.1.1. *Professionaliteit directies en groepsleiding in tehuizen 1945-1965*
 - 6.1.2. *Degradatie tot huishoudelijk werk?*
 - 6.1.3. *Positieverbetering: werktijden en salarissen 1965-1975*
- 6.2. Opleidingen 1945-2015
- 6.3. Deskundigheidsbevordering op de werkvloer
 - 6.3.1. *Geen begeleiding van groepsleiders 1945-1965*
 - 6.3.2. *Opkomen voor eigen professionalisering 1965-1975*
 - 6.3.3. *Professionalisering van groepsleiding vanaf 1970*
 - 6.3.4. *Inschakeling in behandelmethoden en -programma's 1970-2015*

7. Kwaliteitszorg

- 7.1. Toezicht en inspectie
 - 7.1.1. *Overheid 1945-2015*
 - 7.1.2. *Toezicht vanuit koepelorganisaties 1945-1975*
 - 7.1.3. *Toezicht tehuisbesturen en plaatsende instanties 1945-2015*
- 7.2. Rechten voor ouders en kinderen 1945-2015
 - 7.2.1. *Rechten van het Kind*
 - 7.2.2. *Inzagerecht*
 - 7.2.3. *Klachtrecht*
 - 7.2.4. *Protocollen in tehuizen*

8. Conclusies

- 8.1. Geweld en verwaarlozing 1945-1965
- 8.3. Geweld en verwaarlozing 1965-1985
- 8.4. Geweld en verwaarlozing 1985-2015

Geraadpleegde literatuur

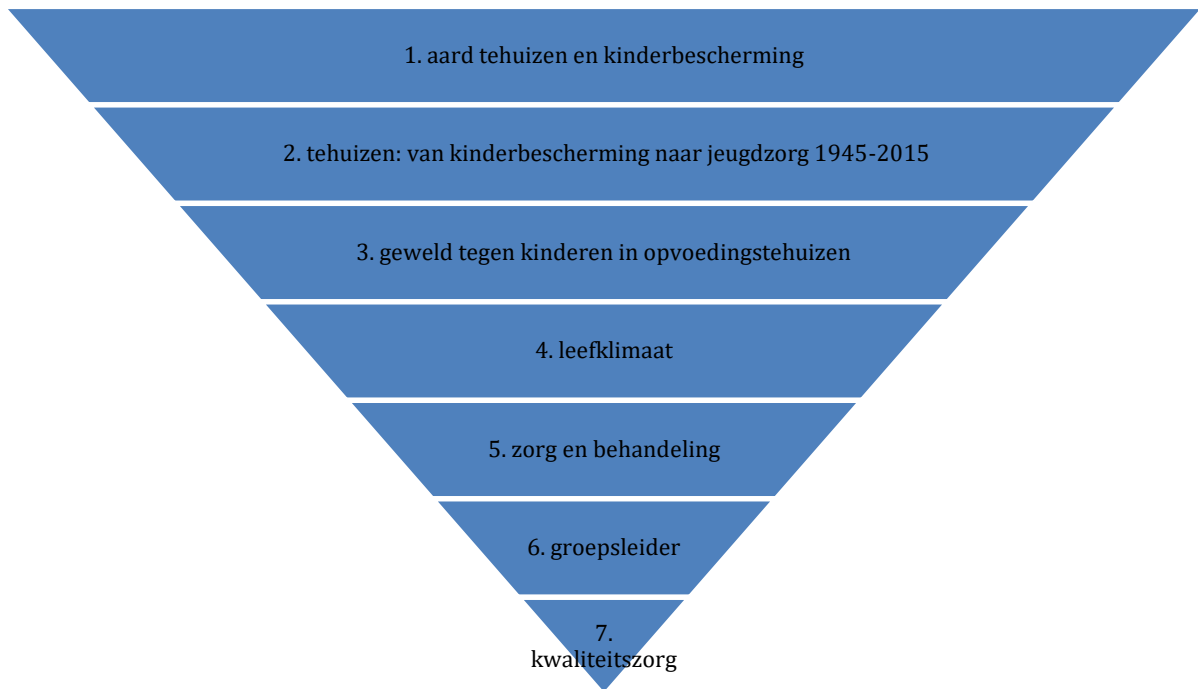
Inleiding

Volgens recente schattingen hebben kinderen in tehuizen vele malen meer kans om slachtoffer van geweld te worden dan hun leeftijdgenoten die niet in een tehuis verblijven.¹ Er zijn uiteenlopende typen tehuizen voor minderjarigen geweest, maar dit literatuuronderzoek richt zich vooral op tehuizen die primair gericht waren op opvoeding en heropvoeding. Zij vielen voor 1950 grotendeels onder het Ministerie van Justitie, maar dat nam daarna af omdat er andere vormen van residentiële zorg kwamen voor dezelfde doelgroep. Kinderen kwamen er terecht als er ernstige problemen waren in hun gezin of met hun eigen gedrag. Het onderzoek begint in 1945. Sindsdien is er veel veranderd in bijvoorbeeld visies op straffen, het functioneren van zulke tehuizen en het type minderjarigen dat er opgenomen werd. Het resultaat ervan is een overzicht van het thema geweld en verwaarlozing in opvoedingstehuizen.

Dit overzicht van ontwikkelingen staat op zichzelf maar is tevens bedoeld als achtergrondinformatie bij de bronstudies: de interviews met oud-pupillen en oud-medewerkers, het archiefonderzoek van zeven instellingen en de mediastudies. Voor deze bronstudies is het bijvoorbeeld belangrijk te weten hoe de kinderscherming werkte, welke typen kindertehuizen er waren en welke specifiek het onderwerp zijn van deze sectorstudie (zie paragraaf 1). De ontwikkeling van deze tehuizen komt in paragraaf 2 aan de orde. De rode lijn daarin is hoe in de jaren 1945 tot 2015 tehuizen zich steeds meer konden toeleggen op hun specifieke taak: zorg verlenen gericht op het individuele kind waarbij diens gezin vaker binnen het blikveld kwam. Zo verdween gaandeweg de directe link tussen kinderscherming en tehuis. Paragraaf 3 bespreekt geweld tegen kinderen, hoe dat in de maatschappij aandacht kreeg en hoe vervolgens opvoedingstehuizen op dit punt onder kritiek kwamen te liggen. De hamvraag hierbij is hoe dat kon plaatsvinden en misschien nog wel belangrijker wat er moest gebeuren om meer veiligheid in tehuizen te creëren. Daarbij zoomen we in op vier mogelijke oorzaken of factoren die geweld tegen kinderen in de hand konden werken en een sleutel konden zijn tot verbetering. Allereerst het leefklimaat in tehuizen met hun vele regels en sancties, maar vaak geïsoleerd van de buitenwereld (paragraaf 4). Dat leefklimaat kon te maken hebben met inzichten uit de psychiatrie, psychologie of pedagogiek die bepalend waren voor de benadering van kinderen (paragraaf 5). In die benadering van kinderen hadden groepsleiders en directies een cruciale rol. Hoe functioneerden zij en welke rol speelden zij in het plaatsvinden en voorkomen van geweld? (paragraaf 6). Voor het opsporen, bestrijden en voorkomen van geweld was openheid, toezicht en controle nodig. Wie waren daarvoor verantwoordelijk? Konden kinderen en hun ouders ergens met hun klachten terecht? Hoe zorgden de overheid en particuliere instanties voor randvoorwaarden ter bescherming van kinderen (paragraaf 7).

¹ Samson 2012, 78-79; Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 6.

Overzicht opzet literatuurstudie

1. Kindertehuizen en kinderbescherming

De vraag hoe en in hoeverre geweld in kindertehuizen voorkwam kan alleen beantwoord worden als we zicht hebben op het bestand aan tehuizen en de variatie daarin. Dat helpt om helder te krijgen om welk type tehuizen het gaat in de sectorstudie geweld in de residentiële jeugdzorg (zie 1.1). In dit type tehuizen had de kinderbescherming als organisatie die rechtstreeks onder het Ministerie van Justitie viel een allesbepalende rol. Die macht brokkelde af na 1950 en kwam in de jaren tachtig ten einde. Veranderingen in de kinderbescherming zelf, mede als gevolg van de toenemende kritiek van buitenaf, droegen daaraan bij (1.2).

1.1. Variatie in kindertehuizen 1945-2015

Er waren tot ver in de tweede helft van de twintigste eeuw vier typen residentiële instellingen voor de jeugd te onderscheiden. De grootste waren de justitiële tehuizen voor kinderen die op grond van een uitspraak van de rechter gedwongen uit huis werden geplaatst. De meeste justitiële tehuizen behoorden tot de particuliere sector (1.1.1) en een klein deel tot de rijksinstellingen (1.1.2). Daarnaast was er een verscheidenheid aan tehuizen voor uiteenlopende doelgroepen, met als belangrijkste kenmerk dat kinderen er op vrijwillige basis waren geplaatst (1.1.3). Een speciale groep vormden de internaten verbonden aan opleidingsinstituten (1.1.4). De justitiële rijksinstellingen worden hier voor de volledigheid genoemd, maar spelen verder geen rol in dit onderzoek, omdat ze het onderwerp van een andere sectorstudie zijn. Schoolinternaten en kostscholen horen niet tot de jeugdzorg en vallen daarom buiten deze studie. Alle tehuizen, met uitzondering van de rijksinstellingen, behoorden tot de particuliere sector. Niet de overheid maar verenigingen en stichtingen hadden het er voor het zeggen. Zij hadden rechtspersoonlijkheid (een eigen bestuur) en eigen inkomstenbronnen.

1.1.1. Particuliere justitiële kindertehuizen 1945-1986

Tot de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 stond verreweg het grootste deel van de kindertehuizen te boek als justitieel. Zij vormen het hoofdthema in deze sectorstudie (zie paragrafen 2-8). De basis voor deze justitiële inrichtingen lag in de in 1900-1901 door het parlement aangenomen en in 1905 ingevoerde drie kindervetten: de Burgerlijke Kinderwet, de Strafrechtelijke Kinderwet en de Kinderbeginselenwet. Die drie wetten maakten het mogelijk kinderen gedwongen uit huis te plaatsen. Daarmee ontstonden voogdijkinderen en tehuizen die hen moesten verzorgen. Zulke tehuizen vielen onder het Ministerie van Justitie, waarbinnen toen een aparte afdeling Kinderbescherming werd geformeerd als 'zevende afdeling'.²

Vele bestaande kindertehuizen maakten in 1905 gebruik van de mogelijkheid om als justitieel tehuis verder te gaan. Daarvoor moesten ze toestemming vragen aan het Ministerie van Justitie. Dat stelde wel de nodige eisen aan vooral het gebouw en de inrichting ervan. Bovendien moesten de statuten vermelden dat duurzame verzorging van minderjarigen het doel was. Tehuizen die deze toestemming kregen waren onder meer de Hellinggestichten in Zetten, het Jongenshuis Hoenderloo in Hoenderloo, het Sint-Nicolaasgesticht in Amsterdam en Nederlandsch Mettray in Eefde. Ook verschillende weeshuizen dienden een aanvraag in om voogdijkinderen te mogen opnemen. Weesinrichting Neerbosch kreeg in 1908 die toestemming.³ Erkenning als justitiële inrichting bracht geld in het laatje omdat de overheid voor elk voogdijkind verpleeggeld betaalde. Het aantal justitiële particuliere tehuizen nam toe van 67 in 1905 naar 123 in 1938.⁴ Daarnaast waren er "aangeschakelde tehuizen". Dat waren tehuizen die niet als justitieel kindertehuis te boek stonden, maar door het gekoppeld zijn aan een justitieel kindertehuis wel voogdijkinderen mochten plaatsen. Diverse weeshuizen maakten hiervan gebruik. Dat kwam nog regelmatig voor

² Bakker et al. 2010, 462-463; Rietveld-van Wingerden 2017, 99-102.

³ Van Houten 1959, 285-288; Witterman 1930, 130-131; Rietveld-van Wingerden 2017, 118.

⁴ Dekker 1985, 444; Dekker 2012, 49; Roeland 1980, 57.

tot in de jaren zestig. Daarna verdween dit verschijnsel door onder meer een veranderende bekostigingssystematiek.⁵

Het samenspel van het Ministerie van Justitie als verantwoordelijke voor het justitiële gedeelte zoals gerechtelijke uitspraken, en de uitvoerders ervan, werd gereguleerd in de kinderbeginselenwet. Tot die uitvoerders behoorden onder meer de erkende tehuizen. Die wet legde de wederzijdse verantwoordelijkheden vast en gaf voorschriften waaraan tehuizen en andere instellingen zich moesten houden om de zorg aan een kind met een kinderbeschermingsmaatregel goed te laten verlopen. Daartoe hoorde de verplichting kinderen onderwijs te laten volgen. Met deze wet werd tegemoet gekomen aan de confessionele politieke partijen die er op religieuze gronden tegen waren dat de overheid zich mengde in zaken die op het gebied van de opvoeding lagen.⁶ In feite werd daarmee overheidstoezicht op de behandeling van kinderen geblokkeerd. De besturen van particuliere tehuizen dienden zelf hun tehuis of tehuizen te controleren. Uiteraard kon er aangifte gedaan worden bij de politie van misstanden zoals (aantoonbare) mishandeling waarop dan een politieonderzoek volgde en een eventuele juridische vervolging van de daders.

1.1.2. Justitiële Rijksgestichten (1945-1986) en Justitiële Jeugdinrichtingen 1987-2015

Een bijzondere type justitieel tehuis was het Justitiële Rijksoopvoedingsgesticht (ROG). Dat viel geheel onder de verantwoordelijkheid van de overheid. Die gestichten waren primair bedoeld voor kinderen die onder de Strafrechtelijke Kinderwet vielen en veroordeeld waren tot opsluiting vanwege een delict. De meest voorkomende delicten voor 1940 waren diefstal, spijbelen van school en werk en seksueel wangedrag.⁷ Voor 1945 sprak men van "regeringskinderen" en daarna van TBR-kinderen (Ter Beschikking van het Rijk). Het doel van plaatsing in een ROG was (pedagogisch) straffen en heropvoeding. De naam Rijksoopvoedingsgesticht is in 1884 toegekend aan de voormalige jeugdgevangenissen. Tevens introduceerde deze kinderwet in 1901 de tuchtschool als een alternatief voor het ROG. Die was bedoeld voor jongeren van wie de rechter inschatte dat het om een eenmalige misstap ging en bij wie een kortdurende straf moest worden toegepast. Hun aantal – in 1910 waren er tien Rijksoopvoedingsgestichten en vijf tuchtscholen – liep in de loop van de tijd terug. Ook na 1945 bleef dit type tehuizen beperkt tot maximaal tien. Dat was haast niets vergeleken met het grote en groeiend aantal particuliere justitiële instellingen.⁸

Op het eerste gezicht zouden we verwachten dat kinderen die uit huis werden geplaatst vanwege strafbare feiten altijd naar een ROG of tuchtschool gingen en voogdijkinderen naar een particulier justitieel tehuis, maar dat was niet het geval. Als voogdijkinderen problematisch gedrag vertoonden, extra bescherming nodig hadden of regelmatig wegliepen, dan werden ze ook wel in een ROG geplaatst. Dat had een gesloten karakter en ook meer en deskundig personeel in dienst. Het omgekeerde was ook mogelijk, zeker als kinderen nog jong waren en als ingeschat werd dat ze plooibaar en opvoedbaar waren. Dan konden ze, hoewel ze door de rechter een straf kregen opgelegd, toch in een particulier tehuis geplaatst worden.⁹

De naam Rijksoopvoedingsgesticht veranderde na 1945 in Rijksinrichting voor Kinderbescherming. Daaronder vielen ook de tuchtscholen. In 1961 waren dat er in totaal negen.¹⁰ Vanaf 1987 ging men ze aanduiden als justitiële jeugdinrichting (JJI), toen de particuliere justitiële inrichtingen waren overgeheveld naar het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) (zie 2.3). Een klein aantal particuliere tehuizen kwam als alternatief voor de Justitiële Rijksinrichtingen in aanmerking omdat die zich vanaf 1965 hadden toegelegd op buitengewone behandeling. Vanaf 1976 werden enkele ervan aangeduid als tehuizen voor zeer intensieve behandeling oftewel ZIB. Dat betrof toen Nederlandsch Mettray, de Heldringstichtingen, De Marke in Rekken en De Dreef in Wapenveld. De ZIB's bleven onder ook na 1987 onder Justitie vallen evenals vier crisisopvang-

⁵ Roeland 1980, 49.

⁶ Delfos 1980, 34-35; Roeland 1980, 39-41.

⁷ Bierens de Haan 1932, 42-44; Schenk 1935, 24-32; Van Loghem 1940, 36-37, 134.

⁸ Rietveld-van Wingerden 2017, 129; De Graaf 1982, 23-24.

⁹ Jongen 1980, 101; Dekker 2012, 109; Rietveld-van Wingerden 2017, 127-131.

¹⁰ *Wegwijzer* 1965, 26-27.

tehuizen voor deze doelgroep.¹¹ Men ging ze aanduiden als particuliere JJI. Junger-Tas meldde in 1992 dat er toen tien JJI's van het rijk waren en even zoveel particuliere JJI's, waarvan er de jaren daarna meer ontstonden.¹² Het totaal aantal minderjarigen dat er opgenomen werd kwam in alle jaren niet boven enkele honderden uit.

Ondertussen bleef het de gewoonte dat deze JJI's net als voorheen de Rijksinrichtingen tevens jongeren met een civielrechtelijke maatregel opnamen. Dat kon het geval zijn bij jongeren die zeer problematisch gedrag vertoonden of voor zichzelf een gesloten setting nodig hadden. Nieuwe wetgeving maakte daar in 2008 een einde aan. Civielrechtelijk geplaatste jongeren konden voortaan alleen terecht in de particuliere inrichtingen. Die ging men JeugdzorgPlus noemen. Net als de ZIB's voorheen, waren ze verbonden aan gewone kindertehuizen. Ze hadden echter een meer gesloten karakter en de beschikking over isoleercellen.¹³ In 2017 waren er 17 JeugdzorgPlus-voorzieningen verspreid over het hele land (het totaal aantal JJI's was teruggelopen naar acht). Plaatsing kon worden aangevraagd door bijvoorbeeld een gemeente, Raad voor de Kinderbescherming of een andere bevoegde instelling, maar diende altijd gepaard te gaan met een machtiging van de rechter die dan apart voor deze plaatsing een civielrechtelijke uitspraak deed. Een kinderrechter kon ook een 'voorwaardelijke machtiging gesloten jeugdhulp' verlenen. De voorwaarde was dan dat de jongere zich goed moest gedragen. Gebeurde dat niet dan moest deze verkassen naar de Jeugdzorgplus-afdeling.¹⁴

De strikte scheiding tussen civiel- en strafrechtelijke pupillen in 2008 werkte ook de andere kant uit. Die maakte ook een einde aan de praktijk dat jongeren met een strafblad ook wel in gewone opvoedingstehuizen werden opgenomen. Sommige van die tehuizen hadden zich daarop speciaal toegelegd om zo jongeren uit het circuit van de gesloten inrichtingen te houden. Dat was bijvoorbeeld een doel van Nieuw Veldzicht in Apeldoorn.¹⁵

1.1.3. Tehuizen voor vrijwillige plaatsing 1945-2015

Een deel van de kindertehuizen was bedoeld voor vrijwillige plaatsing van kinderen. Bij een vrijwillige plaatsing kwam er geen rechter aan te pas en formeel ook geen voogdijvereniging, voogdijraad of Raad voor de Kinderbescherming. De ouders of hun vertegenwoordigers hadden het initiatief tot uithuisplaatsing genomen. De oudste vormen zijn de weeshuizen die al in de zestiende eeuw werden opgericht. Aan het eind van de achttiende eeuw ontstonden aparte tehuizen voor kinderen met een beperking. Dove kinderen kregen als eersten hun scholen en bijbehorende internaten (1792), blinde kinderen in 1808 en al snel ook kinderen met een verstandelijke beperking (1850) waarvan 's Heeren Loo (1892) het bekendst werd. In 1900 volgde de oprichting van de Johannastichting in Arnhem voor kinderen met een lichamelijke beperking. In de twintigste eeuw groeide het aantal instituten voor beperkte en ziekelijke kinderen zoals tehuizen voor epileptische kinderen, sanatoria en vakantiekolonies. Na de invoering van de leerplicht in 1901 ging de overheid meebetalen aan tehuizen die opvang en onderwijs boden aan kinderen van wie men toen dacht dat ze niet aan het reguliere onderwijs konden deelnemen vanwege een beperking of ziekte. Het speciaal onderwijs begon aan een groeispurt. Intern wonen was vaak gebruikelijk vanwege de grote afstanden tussen school en huis.¹⁶

Een bijzondere instelling voor vrijwillige jeugdzorg waren de Boddaertcentra, die vanaf 1903 vooral in Amsterdam ontstonden, waar de gemeente bijdroeg aan de kosten. Ze boden dagopvang aan kinderen die thuis verwaarloosd werden of van wie de moeder langdurig ziek was. Na 1970 toen er veel kritiek kwam op de zorg in particuliere justitiële tehuizen werd deze vorm van opvang in heel Nederland populair. Ze boden zowel hulp aan het kind als aan de ouders.¹⁷ Wat betreft doelgroep

¹¹ Kagie 1986, 95; Dijk 1990, 32; Verslag Directie Kinderbescherming 1985-1986, 31.

¹² Junger-Tas et al. 1992, 110; Van Herk 1997, 44-47.

¹³ De Swart 2011, 27; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 235, 365-366; Van Haaster et al. 1993, 166.

¹⁴ <https://www.jeugdzorgnederland.nl/wp-content/uploads/2017/03/Factsheet-plaatsingsgegevens-2017.pdf> (geraadpleegd 10 oktober 2018)

¹⁵ Dekker 2012, 110; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 235, 365-366; Van Haaster et al. 1993, 166.

¹⁶ Rietveld-van Wingerden & Tijsseling 2010, 129-131; Bakker et al. 2010, 669-677; Roeland 1980, 80, 124-126; Van der Linde 2016, 222-253.

¹⁷ Prins et al. 1952, 7; Van der Vlis 2002, 19, 45, 53-55; Mesman Schultz et al. 1993, 58-59.

was er weinig verschil met de reguliere opvoedingstehuizen. In beide typen ging het om kinderen van wie de ouders niet voldoende zorg aan hun kinderen besteedden of konden besteden.¹⁸

Voor 1945 bekostigden vooral maatschappelijke instanties, filantropische instellingen, kerken en de gemeente deze instellingen. Bovendien gingen ministeries daaraan bijdragen zoals, afhankelijk van het type tehuis, dat van Volksgezondheid, Sociale Zaken en Onderwijs. Tot in de 21ste eeuw lopen die scheidingen van de ministeries door de sector van de residentiële jeugdzorg. Zo vallen medische kindertehuizen en klinieken voor kinderpsychiatrie in 2015 nog steeds onder het Ministerie van Volksgezondheid.¹⁹ In de jaren zestig werden diverse wetten aangenomen in het parlement die de nodige financiering verschaffen om kinderen vrijwillig te laten opnemen in een tehuis. Kinderbijslag was er voor bepaalde groepen al vanaf 1939, maar nu kwam een Algemene Kinderbijslagwet in 1963 die voor ieder gold. Daarnaast ontstonden de Algemene Bijstandswet (1965) en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ 1967) als aanvulling op de sinds 1930 bestaande verplichte ziekenfondsen.²⁰

1.1.4. Kostscholen en internaten van opleidingen 1945-2015

Een hierboven nog niet genoemd type tehuis waren de kostscholen, kinderpensions en internaten verbonden aan scholen en opleidingsinstituten voor 'normale' kinderen. Men duidde ze vaak aan als internaat, een benaming die in de jaren zeventig ook in zwang kwam voor opvoedingstehuizen. Ouders maakten de keuze, al konden familie, pastoors of andere bekenden ouders daartoe wel min of meer pressen door bijvoorbeeld bij te dragen aan de bekostiging.²¹ Tot deze internaten behoorden onder andere schippersinternaten en internaten voor reizende ouders. Deze waren zeer klein in aantal en vielen in het niet bij de vele internaten in rooms-katholieke kring. Talrijke congregaties hadden zich vanaf 1830 al ingespannen om zoveel mogelijk kinderen een goede rooms-katholieke opleiding te geven in aparte instituten. Nog in de jaren 1945-1965 maakten vele katholieke ouders gebruik van dit aanbod. Daarbij ging het vooral om voortgezet onderwijs, vaak met toevoeging van de twee laatste klassen van de lagere school zodat de kinderen er al met hun tiende jaar naar toe konden. Een op de vijf katholieke meisjes bracht toen een belangrijk deel van haar jeugd in zo'n internaat door. Daarna liep dat snel terug.²²

In deze internaten vond nogal wat misbruik en vernedering van kinderen plaats, bijvoorbeeld omdat de behandeling vaak afhing van de vraag of er wel voldoende voor een kind betaald werd. Een kind dat er zonder betaling zat, maar bekostigd werd door bijvoorbeeld een filantropische instelling, diende het nodige schoonmaakwerk in huis te doen, zoals handmatig de vloeren van lange gangen boenen. Ze werden regelmatig vernederd door in aanwezigheid van anderen opmerkingen van de leiding te krijgen als: "Marietje, je moest je schamen, want je weet dat je vader hier niks voor betaalt." ²³ Daarnaast was er sprake van seksueel misbruik. Veel klachten daarover die binnenkwamen bij de commissie Deetman, die in de jaren 2010-2013 onderzoek deed naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en de aan haar gelieerde instellingen, betroffen juist jongens en meisjes die een belangrijk deel van hun jeugd doorbrachten in deze schoolinternaten. Daartoe behoorden bijvoorbeeld de meisjeskostscholen van de congregatie De Voorzienigheid in onder meer Steenwijkerwold en Loosduinen. Voor jongens waren er onder meer de internaten behorende bij lycea van de jezuïeten met vestigingen in diverse plaatsen waaronder Nijmegen en Zeist. Uit deze internaten en kostscholen zijn lotgenotengroepen ontstaan.²⁴ Verder is er het voorbeeld van Eikenburg in Eindhoven, een pensionaat van de Broeders der Liefde waar tot in de jaren tachtig de broeders de jongens structureel seksueel misbruikten met als dieptepunt de jaren 1959-1965 toen zeven misbruikers tegelijk actief waren.²⁵

¹⁸ Van Reenen 2003, 83-96.

¹⁹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 21-22; Prins et al. 1952, 36-37; Van der Linde 2016, 269-272; Zandvoort 1978, 68-69.

²⁰ Van der Linde 2016, 269-272; Bakker et al. 2010, 291; Zandvoort 1978, 12-13.

²¹ Hilhorst 1989, 9-21.

²² Hilhorst 2013, 285-288.

²³ Hilhorst 1989, 23; Van Westerloo 1994, 60, 70-72.

²⁴ Deetman 2013, 130, 288; Deetman 2011, 23, 112-113, 288-297.

²⁵ Dohmen 2010, 156.

1.2. Kinderbescherming

Om de ontwikkelingen in de particuliere justitiële opvoedingstehuizen te begrijpen is het nodig eerst helder te krijgen wat de kinderbescherming was, welke maatregelen daar mogelijk waren, en hoe maatschappelijke processen na 1960 het beeld van de kinderbescherming en daarmee van tehuizen drastisch wijzigden. De kinderbescherming begon officieel in 1905 toen de eerder genoemde kinderwetten in werking traden. Die organisatie maakte deel uit van het Ministerie van Justitie. De instanties en personen die daarin een centrale rol speelden komen in paragraaf 1.2.1 aan de orde. Ten aanzien van kinderen waren verschillende maatregelen mogelijk waarmee ze 'kinder-beschermingskind' of meer specifiek voogdijkind, 'ondertoezichtstellingskind' of 'regeringskind' werden (1.2.2). Doordat het zorgaanbod vooral in handen lag van particuliere organisaties die via de beginselenwet ingebed waren in het justitieel kader, raakte dat aanbod geheel verzuild (1.2.3). Na 1945 groeide de weerstand tegen de praktijk van uithuisplaatsing en zeker als dat naar een tehuis was. Menigeen ervoer dat als een vorm van geweld (1.2.4). Debet hieraan was de vrij negatieve visie op kinderen voor wie de maatregel van uithuisplaatsing was bedoeld (1.2.5). Ouders en pupillen, maar ook groepsleiders in tehuizen, ervoeren zo de Kinderbescherming als een machtsblok. Dat leidde vanaf 1969 tot openlijke kritiek op vooral de opvoedingstehuizen (1.2.6). Uiteindelijk ontstond als gevolg van de kritiek een nieuw maatschappelijk krachtenveld en een ander type kinderbescherming. Die werd geregeld in de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 (1.2.7).²⁶

1.2.1. Organisatie 1945-1989

De kinderbescherming ontwikkelde zich vanaf 1905 tot een geoliede machine die tot ongeveer 1970 redelijk goed functioneerde en op hoofdlijnen ongewijzigd bleef. Aan het hoofd stond de Minister van Justitie. Op dit ministerie was een aparte afdeling kinderbescherming. Hier kwamen wetten tot stand, gaf men opdrachten tot onderzoek ter verbetering van het systeem en schreef men vooral na 1970 heel wat nota's. Direct onder dit ministerie stond de 'Ambtenaar voor de Kinderwetten', die in 1908-1909 was aangesteld. Hij werd gestationeerd bij Pro Juventute, de eerste particuliere instantie die zich bezig hield met de begeleiding van jongeren met een strafblad. Het aantal breidde zich uit. In 1955 had elk gerechtelijk arrondissement in Nederland een of meerdere van zulke ambtenaren. Zij hadden onder meer tot taak toezicht te houden en voorlichting te geven. Voogdijraden schakelden ze in bij nieuwe aanvragen voor uithuisplaatsing. Zij deden dan onderzoek naar het kind en het gezin waaruit het afkomstig was. In 1956 werd deze functie opgeheven, omdat hun taken werden overgenomen door de Raden voor de Kinderbescherming.²⁷

De Raden voor de Kinderbescherming, voor 1956 voogdijraden geheten, hadden een centrale rol in de organisatie. Als overheidsinstanties vormden ze op het niveau van het kind de brug tussen de rechter als onderdeel van het overheidsapparaat en de instellingen die de daadwerkelijke zorg verleenden en tot het particulier initiatief behoorden. De grootste doelgroep vormden voogdijkinderen en kinderen met een ondertoezichtstelling (zie 1.2.2). Met de omschakeling in 1956 werden de taken uitgebreid en vrijwilligers in de raden vervangen door deskundigen. Dat waren bijvoorbeeld psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers, naast de juristen die er van oudsher in vertegenwoordigd waren. Deze raden deden onderzoek naar het opvoedingsmilieu van kinderen, adviseerden rechters en wezen kinderen toe aan voogdijverenigingen.²⁸ De laatsten brachten op hun beurt kinderen onder in een pleeggezin of tehuis. Met de taakuitbreiding in 1956 verstevigden de raden hun positie. Zij kregen echter veel kritiek over zich heen, zoals de macht die ze uitstraalden, gebrekkige communicatie met bijvoorbeeld ouders en weinig openheid.²⁹

²⁶ Dekker 2012, 343.

²⁷ Wegerif 1955, 138-141; Van Nijnatten 1986, 43-44; Rietveld-van Wingerden 2017, 143.

²⁸ Hermans 1984, 163-166, 218-223, 240; Dane (red.) 2006, 100-101, 119-121; Ten Siethoff 2006, 7-12; Dimmendaal 1998, 45; Jaarverslag Rijkstucht en -Opvoedingswezen 1951, 23.

²⁹ Brobbel 1980, 55-58; Hermans 1984, 239-251.

Een andere speler in het veld van de kinderbescherming was de voogdijvereniging. Daaraan kenden voogdijraden en raden voor de kinderbescherming kinderen toe. De vereniging was dan formeel de voogd. De voogdijverenigingen waren particuliere organisaties. Bij toewijzing letten de voogdijraden er tot in de jaren zestig op dat zij een voogdijvereniging kozen waarvan de levensbeschouwelijke identiteit overeenkwam met die van het gezin waaruit het kind afkomstig was. In 1955 waren er 253 van dergelijke voogdijverenigingen waarvan 116 minder dan twintig pupillen onder hun hoede hadden. Tot die kleine voogdijverenigingen behoorden bijvoorbeeld ook kerkelijke diaconieën of sociale diensten van gemeenten, instanties die niet primair gericht waren op kinderen. Na de wijziging in het Burgerlijk Wetboek in 1947 dienden voogdijverenigingen zich te onderwerpen aan overheidsvoorwaarden en toezicht van de overheid. Een ervan was professionalisering. Zij moesten vanaf 1950 opgeleide inspectrices, doorgaans maatschappelijk werksters, in dienst hebben voor de begeleiding van kinderen en ouders. In 1960 had 65 procent van de inspectrices en inspecteurs een relevante opleiding voor dit werk gevolgd. Van de overigen was een groot deel nog in opleiding.³⁰ Tegelijkertijd maakte de overheid bekend dat voogdijverenigingen met minder dan tien pupillen geen subsidie meer zouden ontvangen en voortaan ook geen kinderbeschermingspupillen onder hun hoede mochten nemen. Beide maatregelen leidden ertoe dat vooral de kleine en doorgaans ondeskundige organisaties in de jaren vijftig verdwenen, fuseerden of in een groter geheel opgingen.³¹

Na toekenning van de voogdij plaatste de voogdijvereniging kinderen vervolgens in pleeggezinnen en tehuizen. De voogdijvereniging was op deze manier een plaatsende instantie en behield daarbij zelf de voogdij. Begin jaren vijftig kwam zo'n zestig tot zeventig procent van de voogdijkinderen in een tehuis terecht; daarna daalde dat percentage. De rest ging grotendeels naar een pleeggezin. De voogdijverenigingen hadden tot taak contact met het kind en de ouders te onderhouden en controles op regels en de kwaliteit van de zorg uit te oefenen.³² In het kader van schaalvergroting en specialisatie nam het aantal voogdijverenigingen na 1975 fors af. Zij fuseerden met gezinsvoogdij-verenigingen, hieven zich op en hevelde hun taken over naar andere gespecialiseerde organisaties op het gebied van de jeugdhulpverlening.³³ Uiteindelijk namen de Bureaus Jeugdzorg die in de jaren negentig ontstonden de taken over (zie 1.2.7).

1.2.2. Maatregelen 1945-2015

In alle gevallen waarbij kinderen als justitiële pupil of kinderbeschermingspupil te boek stonden had een rechter een uitspraak gedaan waaruit een maatregel voortvloeide. Bij een klein aantal kinderen ging het om delicten die zij hadden gepleegd en waarop een strafrechtelijke veroordeling volgde. De straf kon een berisping, boete, uithuisplaatsing of detentie betekenen. In het laatste geval kon het kind in een gesloten inrichting belanden (zie 1.1.2). Een minderjarige met een strafrechtelijke veroordeling kon echter ook een maatregel krijgen als een ondertoezichtstelling die doorgaans bedoeld was voor kinderen die onder het civiele recht vielen.³⁴

Verreweg het grootste deel van de kinderen dat in de armen van Justitie terecht kwam had te maken met een civielrechtelijke uitspraak van een rechter. Daarin waren twee vormen te onderscheiden. Allereerst een voogdijmaatregel. Die werd toegepast bij kinderen die in de knel kwamen door huiselijke omstandigheden. De Burgerlijke Kinderwet (1901) had vastgelegd dat in zulke gevallen de ouderlijke macht aan ouders ontnomen kon worden. Daarvoor was een uitspraak van de kantonrechter nodig. Dan speelde bijvoorbeeld een echtscheiding en de daarmee gepaard gaande strijd om de kinderen of mishandeling en verwaarlozing van kinderen omdat de ouders de zorg niet aankonden. In de ontneming van de ouderlijke macht waren twee mogelijkheden, namelijk ontheffen en ontzetten. Bij ontheffing moest de ouder wel instemmen, maar als ze dat niet wilden was ontzetting een mogelijkheid. Bij ontzetting moesten er wel zwaarwegende argumenten zijn ten aanzien geheel onbekwaam te zijn om op te voeden. Ontzetting kwam het minst voor en was voor de ouders het meest ingrijpend. Die verloor dan burgerrechten en mocht

³⁰ Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 40-41.

³¹ Prins 1955, 37; Dekker 2012, 303-306; Jaarverslag Rijkstucht en -Opvoedingswezen 1951, 23.

³² Komen 1999, 45, 48; Dane (red.) 2006, 39-52, 69-218; Dekker 2012, 88, 124, 278; Alewijn 1980, 82-83.

³³ Rietveld-van Wingerden 2017, 353-355.

³⁴ Hermans 1984, 203.

bijvoorbeeld ook niet stemmen. Dit verlies van burgerrechten is in 1984 teniet gedaan. In alle gevallen hadden ouders niets meer over hun kind te zeggen. Vaak duurde dat tot een kind meerderjarig was.³⁵

Een speciale vorm van voogdij was de voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad c.q. Raad voor de Kinderbescherming. Die maatregel kwam zeer weinig voor. Dan trad de raad even op als voogd en plaatsende instantie. Dat was het geval als er moeilijk een voogdijvereniging voor een voogdijkind te vinden was en er haast was geboden. Daarnaast werd deze maatregel ook wel benut als ouders niet wilden instemmen met de ontheffing en men de ontzetting een te zware ingreep vond. Tegen toevertrouwing aan de Raad was namelijk geen beroep mogelijk waardoor even een tijd kon worden overbrugd om tot een goede oplossing te komen. In 1997 is de voorlopige toevertrouwing door voorlopige voogdij vervangen.³⁶

De tweede vorm van civielrechtelijke uitspraken was de ondertoezichtstelling (OTS). Die is in 1922 ingevoerd om tegemoet te komen aan bezwaren tegen de ingrijpende maatregel om ouders de ouderlijke macht te ontnemen, zoals bij voogdij gebeurde. OTS was een lichter middel ter ondersteuning van kinderen die “met zedelijke of lichamelijke ondergang” werden bedreigd. Tegelijkertijd met OTS is het instituut van de kinderrechter ingevoerd. Die kreeg een belangrijke rol in de toekenning en de uitvoering van de OTS. De kinderrechter benoemde voor het praktische werk een gezinsvoogd die ging meekijken in het gezin. De gezinsvoogd diende regelmatig te rapporteren aan de kinderrechter die juridisch verantwoordelijk voor het betreffende kind bleef.³⁷ Aanvankelijk was het lastig om gezinsvoogden te vinden. De Vereniging Pro Juventute had sinds de oprichting in 1896 ervaring met het begeleiden van gezinnen en sprong na de invoering van de OTS in op de behoefte aan gezinsvoogden. Hetzelfde deed het Leger des Heils. Spoedig ontstonden ook een rooms-katholieke en Joodse gezinsvoogdijvereniging. Na 1945 werd de gezinsvoogdij langs de lijnen van de zuilen verder georganiseerd en uitgebreid.³⁸

Voogdijkinderen vormden voor en na de oorlog de grootste categorie kinderen die terecht kwam in een kindertehuis. Vanaf de jaren vijftig nam hun aantal af, omdat er een tendens ontstond om in plaats van de voogdij gebruik te maken van de minder ingrijpende OTS.³⁹ Ook dan was het vaak zo dat kinderen toch in een kindertehuis belandden, omdat men vond dat dit voor het betreffende kind het beste was. Doorgaans was de duur van het verblijf in een tehuis dan korter dan bij voogdij.⁴⁰ Net als bij voogdij was hier de voorlopige toevertrouwing mogelijk als er haast was bij toekenning van de OTS. De Raad fungeerde dan even als plaatsende instelling tot de OTS rond was en de pupil aan de kinderrechter kon worden overgedragen (zie 1.2.1).⁴¹ Deze maatregelen bestaan tot op vandaag, al grijpt men tegenwoordig veel minder snel naar deze oplossingen. Men probeert nu zoveel mogelijk in het vrijwillige circuit tot goede oplossingen te komen. Ook zijn tegenwoordig de maatregelen met veel meer voorwaarden voor gebruik omgeven. Dat heeft geleid tot een flinke afname van pupillen met een kinderbeschermingsmaatregel in de periode tot 1987 toen de kinderbescherming organisatorisch en in functioneren fors veranderde. Die afname toont tabel 1.⁴²

³⁵ Delfos & Doek 1984, 23-24; Brands-Bottema 1988, 147-151; Slot & Spanjaard 1999, 22-23.

³⁶ Doek & Vlaardingerbroek 2009, 290; Brands-Bottema 1988, 168-169.

³⁷ Prins et al. 1952, 76-78; Roeland 1980, 43-44; Dorhout 1955, 114-116; Slot 2007, 98; Slot & Spanjaard 1999, 22.

³⁸ Prins et al. 1952, 53; Clemens-Schröner 1952, 27; De Graaf 1982, 24-26; Rietveld-van Wingerden 2017, 27, 89-94.

³⁹ Bruning & Punselie 2003, 76-77; Dekker 2012, 18-19, 43-44, 50, 53, 57-60, 66-67, 75, 85-86, 88.

⁴⁰ Hudig 1956, 80-81; Koomen 1999, 14-15.

⁴¹ Hermans 1984, 242-245; Delfos & Doek 1984, 22-23; Mertens 1993, 3; Rutgers van der Loeff 1980, 75; Slits 1980, 63-64.

⁴² Doek & Vlaardingerbroek 2009, 290.

Tabel 1. Aantal pupillen Voogdij, OTS en Voorlopige toevertrouwing per 10.000 minderjarigen. Totaal inclusief pupillen met een strafrechtelijke maatregel (doorgaans afnemend van 4 naar 0,3)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1986
Voogdij	50	47	41	39	36	25	23	19
OTS	42	45	47	42	37	24	22	27
Voorlopige toevertrouwing	5	3	4	4	3	1	<1	<1
Totaal met kinderschermingsmaatregel	101	97	93	85	77	50	46	47

Per maatregel maakte het ook veel uit welke oplossing werd gevonden om het kind te helpen. Voogdijkinderen kwamen doorgaans in tehuizen terecht, al nam dat na verloop van tijd af. Kinderen met een ondertoezichtstelling bleven vaker thuis. Tabel 2 maakt dat inzichtelijk. 'Elders' heeft daar betrekking op pupillen die intern woonden bij een werkgever of op een kostadres. Het aantal nam na 1980 toe omdat toen veel pupillen met hulp zelfstandig op kamer gingen wonen. Tabel 2 geeft ook de absolute aantallen kinderen met een kinderschermingsmaatregel weer. Die groep daalde fors in omvang. Tegenover deze daling staat een forse stijging van de vrijwillige jeugdzorg na 1970 en die niet in deze tabel is weergegeven (zie 2.3.2).

Tabel 2. Pupillen met een kinderschermingsmaatregel in absolute aantallen en verdeling in percentages over tehuizen, pleeggezinnen, ouders en elders (in militaire dienst of intern wonend in een betrekking en daarnaast zelfstandig wonend) 1961-1986

KB-Pupillen Alg.	1961	1967	1970	1974	1976	1980	1983	1986
Inrichting	36,6	35,1	29,8	28,8	27,2	22,4	22,4	
Pleeggezin	25,4	27,4	27,2	30	29,4	29,9	29,9	
Thuis	34,1	33,9	35,8	36	32,8	31,1	31,1	
Elders	3,9	3,6	6,7	5,2	10,6	16,6	16,6	
Totaal KB-pupillen	41454	37905	28762	24241	21291	20525	19630	
OTS								
Inrichting	28,5	29,4	28,5	28,7	28,3	26,8	25,4	
Pleeggezin	4,6	5	7,9	8,7	10,4	13,1	16,3	
Thuis	63,8	62,8	62,6	60,6	57,4	51	47,8	
Elders	3,1	2,8	1	2	3,9	9,1	10,5	
Totaal OTS-pupillen	20312	18316	14075	11759	10303	10922	11422	
Voogdij								
Inrichting	43	42	38,3	30,1	28	25,5	19,1	17,5
Pleeggezin	46,2	48,4	50,4	47,6	50,9	47,2	47,1	49,2
Thuis	4,3	4,6	6,1	9,7	12,7	10,2	8,8	8,1
Elders	6,5	5	4,7	12,6	8,4	17,1	25	25,2
Totaal voogdijpupillen	18211	18715	17820	13922	11917	9912	8808	7508
Voorlopig toevertrouwd								
Inrichting	66,6	55,4	44,5	47,2	39,8	35,4	36,6	
Pleeggezin	18,4	31,2	35,4	39,6	43,2	52,9	43,6	
Thuis	12,9	12	15,9	10,5	13,5	10,1	13	
Elders	2,1	1,4	4,2	2,7	3,5	6,8	6,8	
Totaal voorlopig toevertrouwd	1790	1611	666	477	289	189	161	

1.2.3. Zuilvorming en koepelorganisaties 1945-1975

De kinderbescherming raakte al snel verzuild. Dat lag voor een belangrijk deel ook aan de hierboven genoemde kinderbeginnelsenwet die in 1905 in werking trad en die de uitvoering grotendeels overliet aan het particulier initiatief. De zuilen stichtten hun eigen voogdijverenigingen, koepelorganisaties, tehuizen en vooral na 1945 ook gezinsvoogdijverenigingen.⁴³ De belangrijkste zuilen waren de rooms-katholieke en de protestants-christelijke, de laatste opgedeeld in een gereformeerde, lutherse en hervormde instellingen. Zij hadden doorgaans grote tehuizen onder hun hoede, zoals het rooms-katholieke Groenestein in Den Haag en Harreveld in Lichtenvoorde en de protestants-christelijke Martha-Stichting in Alphen aan de Rijn en Valkenheide in Maarsbergen. De residentiële jeugdzorg was tot circa 1970 bijna geheel in handen van deze grote zuilen. Kleinere organisaties die zich daarvan altijd hadden gedistantieerd, de zogenaamde niet-confessionele groeperingen, presenteerden zich als vrijzinnig-protestants, liberaal-protestants en neutraal. Daartoe behoorden de voogdijvereniging Tot Steun en haar tehuizen, Zandbergen bij Amersfoort en het jongenshuis Nederlandsch Mettray in Eefde. Daarnaast was er voor 1940 een kleine Joodse zuil, die na de oorlog te klein was om als zodanig te functioneren omdat zo'n zeventig procent van deze bevolkingsgroep was vermoord. De verzuiling kwam op alle gebieden van de jeugdzorg tot uitdrukking, of het nu om weeshuizen, vakantiekolonies, sanatoria of instituten voor blinden en doven ging.⁴⁴

Elke zuil organiseerde een eigen koepelorganisatie. Als eerste ontstond er in 1901 een afdeling Kinderbescherming in de Centraal Bond van Inwendige Zending en Christelijk-Philantropische Inrichtingen. Die functioneerde als koepelorganisatie voor de rechtzinnig protestantse kinderbeschermingsinstellingen. Daarnaast kwam in 1922 de Kinderzorgbond tot stand in de Nederlands Hervormde kerk. In 1966 fuseerden verschillende protestantse koepelorganisaties, waarbij zich ook vrijzinnig protestanten zich aansloten, tot het Protestants Verbond voor Kinderbescherming. In katholieke kring was er het Katholieke Verbond voor Kinderbescherming, ontstaan in de jaren dertig als een samenvoeging van enkele kleine koepelorganisaties. In 1952 volgde nog het Algemeen Verbond voor Kinderbescherming voor de niet-confessionele instanties. Die kregen voortaan het predicaat 'algemeen'. Daarmee leek de verzuiling op dat moment compleet.⁴⁵ Er waren duidelijke verschillen tussen de zuilen voor wat betreft de keuze voor residentiële zorg bij aangemelde kinderen. In 1949 koos men in rooms-katholieke kringen net als voor de Tweede Wereldoorlog grotendeels voor een tehuis boven pleegzorg, zelfs als het om baby's, peuters en kleuters ging.⁴⁶ In niet-confessionele kringen gebeurde dat veel minder.⁴⁷

Aan de hegemonie van de verzuiling in de kinderbescherming kwam een einde na de invoering van een nieuwe kinderbeginnelsenwet in 1965. Die had vooral betrekking op organisaties en tehuizen die te boek stonden als justitieel. Die mochten voortaan alleen kinderen weigeren als er geen plaats was of als de inrichting geen passend behandelaanbod had. Keuze voor behandeling en in de jaren tachtig de eigen regio gingen prevaleren boven de levensbeschouwelijke denominatie waartoe de ouders behoorden.⁴⁸ In de praktijk verliep dit goed omdat de eerste tekenen van de ontzuiling zich al aandienden. De koepelorganisaties die voorheen de verzuiling mede in stand hielden gingen op in WIJN in 1976: het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland.⁴⁹ De praktijk was dat aanvankelijk de ontzuiling tot uitdrukking kwam in de organisatie van de kinderbescherming, zoals bijvoorbeeld de koepelorganisaties, vakbladen en voogdijinstellingen die gingen fuseren, maar niet direct in de levensbeschouwelijke identiteit van de tehuizen. Nog in 1980 was 36,3 procent protestants-christelijk, 45,4 procent rooms-katholiek en 18,3 procent van de tehuizen algemeen.⁵⁰ In 2015 maken nog maar weinig residentiële instellingen zich bekend als gebonden aan een bepaalde levensbeschouwelijke identiteit.

⁴³ Dekker, M. 2016, 34-37.

⁴⁴ Roeland 1980, 37-41, 46, 73-79; Dane (red.) 2006, 27.

⁴⁵ Tilanus 1997, 14-15; Roeland 1980, 80-81.

⁴⁶ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1951, 35.

⁴⁷ Mulock Houwer 1981, 55.

⁴⁸ *Wegwijzer* 1965, 94; Dekker 2012, 46, 55, 61-63.

⁴⁹ Tilanus 1997, 62; Roeland 1980, 32.

⁵⁰ Roeland 1980, 131; Dekker, J.J.H. 2016, 38; Mulock Houwer 1981, 55-56.

1.2.4. Uithuisplaatsing naar een tehuis: vorm van geweld?

Opvoeding in een tehuis kon schadelijk zijn voor kinderen, zo stelden onderzoekers al sinds 1910. Zij wezen op sleur, de vele regels en isoleren van de buitenwereld. Daardoor vond schijnaanpassing plaats en was er geen pedagogische beïnvloeding van kinderen in de goede richting. Dat gold zeker voor grote inrichtingen met grote groepen, zoals Neerbosch en Harreveld. Die geluiden kwamen van Jan Klootsema en Jan Visser, beiden directeurs van een Rijksopvoedingsgesticht in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw. Zij hielden tal van lezingen en wezen dan op de nadelige uitwerking op kinderen van disciplineren en het strak handhaven van regels. Daardoor kon een rigide strafklimaat in tehuizen gaan heersen. Die handelwijze zou leiden tot apathie bij het kind, dat zich maar zoveel mogelijk aanpaste om niet op te vallen. In de jaren dertig kregen zij support van D.Q.R. Mulock Houwer, toen directeur van Zandbergen, kinderrechtter G.T.J. de Jongh en de kinderpsychiater F. Grewel. Dit driemanschap is later de rebellenclub genoemd. Hun waarschuwingen tegen "gestichtsoepvoeding" en "verstichtsing", later aangeduid als "hospitalisering", vonden weinig weerklank, integendeel, plaatsing van kinderen in een tehuis was doorgaans de oplossing bij het ontnemen van het ouderlijk gezag of bij gedragsproblemen bij het kind. Het merendeel van de uit huis geplaatste kinderen kwam in de jaren dertig in een tehuis terecht. De rest ging naar een pleeggezin. Dat begon pas te veranderen na 1950.⁵¹

Vanaf 1946 kwamen die kritische geluiden weer terug waarin Mulock Houwer een rol van betekenis had. Meer nog dan voorheen vroeg men nu aandacht voor de schadelijke gevolgen van tehuisopvoeding voor het kind. De psycholoog A. Chorus wees in 1946 op het weinig zelfstandig kunnen denken, gebrekkige godsdienstige vorming en op seksuele problemen. Dat gold zeker voor kinderen die al vanaf hun eerste levensjaar opgenomen waren. Hij wees daarbij op overtrokken reacties in tehuizen op alles wat met seksualiteit te maken had of juist het structureel negeren ervan.⁵² Chorus was toen lector aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen en medewerker van het daaraan verbonden Opvoedkundig Instituut. De daar gevestigde pedagogische onderzoeksinstelling het Hoogveld-Instituut sloot daarbij aan in 1952: de opvoeding in tehuizen was altijd gemanteerde opvoeding vanwege het tekortschieten in affectie, liefde en waardering voor het kind. Het kind werd dan niet gewaardeerd om wat het was, zoals in een gezin, maar om wat het deed.⁵³ De psychiater Kees Trimbos kwam in 1956 met de uitspraak dat opgroeien in een gezin met slechte ouders altijd nog beter was dan opgroeien in een goed tehuis.⁵⁴ Ook bij het 50-jarig bestaan van de kinderbescherming in 1955 klonken dergelijke kritische geluiden. L.H. Fontein, toen directeur van de Rekkense inrichtingen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen in Eibergen, concludeerde dat er heel wat met een kind en diens gezinssituatie aan de hand moest zijn, wilde besloten worden tot uithuisplaatsing. Vooral bij jonge kinderen diende die maatregel vermeden te worden. En als dat moest, dan was daarbij een pleeggezin te prefereren boven een tehuis. Daarbij wees hij op het gevaar van inrichtingsopvoeding: te veel starheid en te weinig affectie voor een kind.⁵⁵ Hetzelfde benadrukte het in 1959 uitgegeven handboek voor werkers in de kinderbescherming en jeugdzorg. Dat wees op het ver doorgevoerd systeem van straffen, waarbij lichamelijke en vernederende straffen werden gebruikt. Hiertoe kon een groepsleider zijn toevlucht nemen als deze het "gestichtsleven" moeilijk en zwaar vond.⁵⁶

In de opvatting van de juriste B.L.F. Clemens-Schröner die in de jaren vijftig onderzoek deed naar psychische kindermishandeling was het onthouden van affectie en liefde, zeker als dat langdurig en structureel was, een duidelijke vorm van psychische mishandeling en verwaarlozing. Dat was nog meer het geval als een kind het verblijf in een tehuis ervoer als een straf, ook al was daarbij formeel geen sprake van een strafmaatregel.⁵⁷ Kinderen konden het gevoel krijgen verstoten te zijn. Plompverloren uit huis geplaatst, wat destijds vaak gebeurde, kon dat versterken en het kind laten denken dat hij of zij de oorzaak was. Hoe dat in 1965 nog het geval was kwam naar voren in een beschrijving van een uithuisplaatsingsproces en de rol daarin van de Raad voor de Kinder-

⁵¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 236, 305; Roeland 1980, 85.

⁵² Chorus 1946, 6-14; Deetman 2013, 314.

⁵³ *Differentiatie-rapport* 1952, 29-30.

⁵⁴ Roeland 1980, 87.

⁵⁵ Fontein 1955, 62-63.

⁵⁶ Haack 1959, 188-189, 194-195.

⁵⁷ Clemens-Schröner 1957, 7-12.

bescherming. Het was heel gewoon om dat plotseling en zonder voorbereiding te doen.⁵⁸ Gaandeweg kwam daarvoor aandacht in de jaren 1965-1985.⁵⁹ Desondanks bleek dit nog eind jaren negentig te spelen. Pupillen gaven aan niet echt betrokken te zijn geweest in het proces van de plaatsing. Ze dachten zelf de oorzaak ervan te zijn en waren ze ervan overtuigd dat nu hij of zij weg was uit het gezin, het daar beter ging.⁶⁰

Niet alleen de plaatsing op zich, maar ook overplaatsingen van huis naar tehuis en vervolgens naar een ander tehuis of pleeggezin, was niet bevorderlijk voor de ontwikkeling van het kind. Daarop wees men regelmatig na 1950. Daardoor zou het kind niet een evenwichtig karakter kunnen opbouwen en niet leren om relaties aan te gaan. Later als volwassene zou die persoon weinig vreugdevols in haar of zijn leven kunnen ervaren. Ook interviews van oud-pupillen in de jaren vijftig wezen daarop (zie 3.1). Met de veranderingen in de kinderbescherming en het beleid ten aanzien van het zorgaanbod namen na 1965 die overplaatsingen alleen maar toe. In de jaren tachtig was dat gemiddeld per kind twee tot drie keer na de uithuisplaatsing.⁶¹ Toen binnen de orthopedagogiek de gehechtheidstheorie verder werd ontwikkeld na 1990 kwam vanuit de wetenschap meer aandacht voor de effecten van uithuisplaatsing en de vele overplaatsingen. Afwisseling van en verloop onder personeel kon het aangaan van gehechtheidsrelaties sterk bemoeilijken. Juridische beslissingen zouden meer gebaseerd moeten zijn op denken vanuit het belang van het kind zo klonk het. Dit onderzoek sloot aan bij de inmiddels veranderende opinie dat alleen in uiterste nood een opname in een tehuis tot de mogelijkheden moest horen.⁶²

1.2.5. Visie op kinderbeschermingskinderen

Bepalend voor de behandeling van een uit huis geplaatst kind was de visie op dat type kind. Die was in de eerste twee decennia na de oorlog niet florissant voor wat betreft kinderbeschermingskinderen. Dan werd verwezen naar de afkomst van een kind uit een minderwaardig gezin. Dat deed ook de hierboven genoemde Chorus die de nadruk legde op negatieve invloeden van het gezin van herkomst. Hij doelde op de daar opgedane ervaringen op seksueel gebied.⁶³ Verder had het woord 'voogdij' een negatieve gevoelswaarde, juist omdat zulke kinderen vaak afkomstig waren uit de lagere sociale klasse. Dat bleek ook uit de handelwijze van het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam dat verschillende kinderafdelingen had. Een ervan, bedoeld voor voogdijkinderen, droeg de naam 'voogdijafdeling'. Omdat velen daarbij dachten aan zwervers en mensen aan de onderkant van de samenleving veranderde het bestuur de naam.⁶⁴

Die negatieve visie drong tevens door in het spreken over heropvoeding in plaats van opvoeding. Dat was ook het geval bij voogdijkinderen ondanks dat ze doorgaans uit huis waren geplaatst vanwege huiselijke omstandigheden. Kinderen in tehuizen werden over één kam geschoren. Mogelijk dat mede daardoor aan disciplineren meer waarde gehecht werd dan aan affectie en liefde. Zelfs de psycholoog J. Koekebakker, die zich had aangesloten bij de hierboven genoemde rebellenclub die zoveel kritiek op "gestichsopvoeding" had geuit, sprak over opvoedingsinrichtingen als tehuizen die gericht waren op "heropvoeding" en waar de benadering van kinderen met heropvoedingsmethoden diende te geschieden.⁶⁵

Bepaalde kinderen scoorden extra laag op de ranglijst van kinderbeschermers. Tot hen behoorden in ieder geval meisjes die te maken hadden gehad met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Op deze groep werd al in de negentiende eeuw neergekeken en speciaal voor hen stichtte men tehuizen, zoals de protestants-christelijke Hellinggestichten in Zetten. Zulke meisjes hadden bijvoorbeeld verboden seksueel contact gehad, soms leidend tot een zwangerschap, anderen waren seksueel misbruikt. Ze werden toen aangeduid als 'gevallenen'. Ook in rooms-katholieke kring zijn er diverse van zulke tehuizen geweest. Een groot deel behoorde tot de congregatie van

⁵⁸ Rijkse & Blom 1965, 3.

⁵⁹ Van der Ploeg & Scholte 1988, 166; 1996, 31-32; Dimmendaal 1998, 147; Dekker 2012, 171-173.

⁶⁰ Meerdink, 1999, 16-29, 32-37.

⁶¹ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 10; Van der Ploeg 1990, 29-31; Van der Dungen 1957, 299-301.

⁶² De Groot 2003, 11-13; Schuengel 2016, 224-226.

⁶³ Chorus 1946, 13.

⁶⁴ Rigter 1992, 103-105.

⁶⁵ Koekebakker 1959, 11, 14; Bartels 1980, 1-2.

De Goede Herder. Die had in de jaren vijftig minstens vier tehuizen voor dit type meisje. Daarin werden kinderen geplaatst door particulieren als ouders, predikanten, diaconieën en pastoors, maar ook door de kinderbescherming.⁶⁶

Die negatieve visie ten aanzien van kinderen in opvoedingstehuizen bepaalde ook het denken over de geloofwaardigheid van tehuis- en voogdijkinderen. Tot aan het einde van de twintigste eeuw en vermoedelijk ook daarna nog vaak, werd weinig geloof gehecht aan getuigenissen van zulke kinderen. Ze werden snel beschouwd als onbetrouwbaar en fantast.⁶⁷ Mogelijk nog ernstiger voor betrokkenen zelf is het gevoel van minderwaardigheid waaraan de pedagogische benadering debet kon zijn. Die kon het verdere leven beheersen. Dat kwam naar voren in het onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig waarbij de onderzoekster stelden dat allen, ook wie het verder goed was gegaan in het leven, stelden: "wij zijn niet gelukkig, men heeft ons tekort gedaan, wij missen een gevoel van eigenwaarde, van zelfvertrouwen; het leven heeft voor ons weinig waarde."⁶⁸ Enkele kritische kinderbeschermers sloten daarbij aan in 1971: kinderbeschermingskinderen leken door het isolement waarin ze hadden geleefd levenslang "sleutelkinderen van de maatschappij" te blijven.⁶⁹ Dat bracht voor velen met zich mee dat ze zich ervoor schaamden opgegroeid te zijn in een tehuis en er liever niet aan wilden herinnerd worden. Dat bleek uit reacties op verzoeken voor een interview door een voogdijvereniging ten behoeve van onderzoek onder oud-pupillen (zie ook 3.1). Velen reageerden niet. Sommigen motiveerden hun afwijzing van deelname.⁷⁰ Een van hen stelde: "mevrouw, naar aanleiding van uw schrijven van ..., deel ik u mede, dat ik niemand, wie dan ook van uw vereniging ontvang, noch in mijn huis, noch op mijn erf. Ik ben n.l. lang genoeg vertrapt door deze vereniging. U hebt mij geestelijk gebroken."⁷¹

1.2.6. Opstand tegen de Kinderbescherming 1965-1985

De Kinderbescherming werd door ouders en kinderen ervaren als een organisatie waartegenover men zich machteloos voelde. Dat bleek uit onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig en de opkomende kritiek op de kinderbescherming in de jaren zestig. Wat filosofen als M. Foucault en E. Goffman in het algemeen stelden ten aanzien van de residentiële zorg, geldt zeker voor de Kinderbescherming en de tehuizen waarin deze kinderen plaatste: wie in die handen viel voelde zich een speelbal van instanties die over je leven beslisten en daarin de dienst uitmaakten.⁷² De kinderbescherming kon in de ogen van ouders gemakkelijk kinderen uit huis halen en vaak ging dat ook plompverloren zowel voor ouders als kinderen. In feite ging het hier om het ineens gevlochten zijn van hulp en recht. De instantie die recht moest spreken was gelijk ook de instantie die hulp moest bieden, waarbij die hulp gedwongen was. En eigenlijk kon hulp onder dwang geen goede hulp zijn, zo stelde men na 1970 al snel vast.⁷³ Die dubbele lading kwam ook tot uitdrukking in onderzoeksrapporten over kinderen en hun ouders, die een rol speelden bij de rechter. Als daarin de kinderbescherming leidend was dan stuitte dat op verzet van betrokkenen, zo stelde een rapport al in 1951. Het ging dan om rapporten van bijvoorbeeld een Ambtenaar voor de Kinderwetten of een voogdijraad. Dat lag heel anders met rapporten van een Medisch Opvoedkundig Bureau dat niet justitieel was en waaraan ouders gemakkelijker hun medewerking gaven.⁷⁴

Het protest tegen de macht van de Kinderbescherming dat in de jaren zestig naar buiten kwam maakte onderdeel uit van een bredere internationale beweging onder vooral jongeren die te hoop liepen tegen instanties die naar hun mening geen oog hadden voor het individu en eenzijdig de dienst uitmaakten. Studenten wilden meer inspraak op universiteiten en gingen over tot het bezetten van universiteitsgebouwen. De antipsychiatrie kwam op. Werkers en patiënten in

⁶⁶ Deetman 2013, 120, 298; Van Heijst et al. 2010, 381, 387, 647-648; Doudart de la Grée 1938; zie ook bronstudie 4 (De Goede Herder).

⁶⁷ Hellinckx et al., 2001, 94-95.

⁶⁸ Alten 1957, 92.

⁶⁹ Hoefnagels et al. 1971, 71.

⁷⁰ Alten 1957, 13-17; Den Otter 1963, 14-17; Janssen 1996, 114-115.

⁷¹ Alten 1957, 23.

⁷² Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 253; Goffman 1961, 48-68.

⁷³ Van Nijnatten 1986, 48-49; Zandvoort 1978, 48-49, 76.

⁷⁴ Leidraad 1951, 2-3.

instellingen trokken samen op tegen alle betutteling en macht over hen. Dat gebeurde in Nederland in bijvoorbeeld de inrichting Dennendal voor personen met een cognitieve beperking. Groepsleiders in kindertehuizen vormden de actiegroep Het Roze Pamflet. Ze wilden meer democratisering waarbij ze opkwamen voor de kinderen in tehuizen. In 1969 kwam dit met het *Zwartboek kinderbescherming*. Dat leverde kritiek op de bevoogding van de kinderbescherming als organisatie: die besliste over kinderen en ouders zonder goed het gesprek aan te gaan.⁷⁵ Jongeren verenigden zich in 1971 in de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) en ouders van vaak jongere kinderen in 1974 in de Bond van Ouders van Minderjarigen (BOM), die zich aanvankelijk Bond van Opzijgezette Ouders noemde. Zij drongen aan op inspraak en participatie. Vooral de BM heeft zich ingespannen om misstanden in tehuizen aan de kaak te stellen (zie 3.3).⁷⁶

Tevens werden vanaf 1969 nieuwe op jongeren gerichte hulpverleningsorganisaties opgericht, die zich presenteerden als zeer kritisch ten opzichte van de bestaande Kinderbescherming. Ze zetten hun eigen hulporganisaties op. Het Jongerenadviescentrum (JAC) vertegenwoordigd in vooral de grote steden, is daarvan het meest bekend geworden, mede omdat deze organisatie zich regelmatig voor de rechter moest verantwoorden. Vaak ging het dan om weggelopen kinderen die men op onderduikadressen onderbracht zonder aan ouders, tehuizen en voogden bekend te maken waar. Menig uit een tehuis weggelopen kind vond daar een veilig heenkomen. Jongeren voelden zich daardoor gehoord en kregen zo een stem. Vergelijkbaar met het JAC waren onder meer Release en Sosjale Joenit. In die jaren werden ze aangeduid als alternatieve hulpverlening. Ze werden al spoedig in brede kringen gewaardeerd. Ze konden het werk doen dankzij kleine overheidssubsidies en bleven ernaar streven tegenover de Kinderbescherming een zelfstandige en onafhankelijke positie in te nemen.⁷⁷ In deze alternatieve jeugdhulpverlening en acties van belangengroepen binnen de kinderbescherming, was mishandeling en repressief handelen ten opzichte van pupillen een hot item. Dit thema kreeg ook in de maatschappij steeds meer belangstelling. BM en het JAC werkten hierin veel samen. Uiteindelijk leidden deze acties en de zwartboeken tot het verkleinen van de afstand tussen hulpverlener en cliënt (zie 3.2 en 3.3).⁷⁸

Met deze beweging kwam een proces op gang waarin de kinderbescherming tot een bescheidener positie werd gedrongen. Die kwam tot uitdrukking in het vervagen van het onderscheid tussen bijzondere jeugdzorg en particuliere justitiële tehuiszorg (zie 2.3), resulterend in overhevelen van de laatste van het ministerie van Justitie naar WVC in 1987. Een ander en daarmee verband houdend resultaat was dat steeds meer het accent werd gelegd op de vrijwillige hulpverlening en samenwerking met ouders. De kinderbescherming werd een uiterste middel. Daarmee sloot Nederland zich nu ook in de praktijk aan bij artikel 8 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind dat deze plaats aan de kinderbescherming had toegekend. Daarin staat in lid 2: "Wanneer een kind op niet rechtmatige wijze wordt beroofd van enige of alle bestanddelen van zijn of haar identiteit, verlenen de Staten die partij zijn passende bijstand en bescherming, teneinde zijn identiteit snel te herstellen."⁷⁹ Bovendien moesten minderjarigen betrokken worden in kinderbeschermingsprocedures. Artikel 799a van de Jeugdwet die per 1 januari 2015 intrad legde dat vast in concrete richtlijnen en eisen.⁸⁰

1.2.7. Een nieuwe Jeugdbescherming 1990-2015

De nieuwe Wet op de jeugdhulpverlening van 1989 betekende een nieuwe koers in de kinderbescherming. Waarop actiegroepen eerder al wezen kreeg nu zijn beslag: meer zelfbeschikking voor cliënten en nadruk op vrijwillige hulp. Als het echt niet anders kon dan was er de mogelijkheid van het inschakelen van de jeugdbescherming. Die diende zich echter te beperken tot het juridische kader zoals verantwoordelijkheid voor de rechtspraak en de jongeren die onder de strafwet vielen. Dit leidde tot een forse reductie van de omvang van de jeugdbescherming, zoals steeds vaker de kinderbescherming werd aangeduid. Een belangrijk punt was dat de jeugd-

⁷⁵ Roeland 1980, 97-99; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 784, 846-848; Hoefnagels et al. 1971, 69; Tonkens 1999; Bogt & Hibbel 2000, 97-106.

⁷⁶ Dutij 1980, 171, 173; Kagie 1986, 87-89, 132; Hoefnagels et al. 1971, 69, Mulock Houwer 1981, 57.

⁷⁷ Roeland 1980, 102; Rietveld-van Wingerden 2017, 242-243.

⁷⁸ Komen 1999, 49-50.

⁷⁹ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁸⁰ Bruning et al. 2016, 345-350.

bescherming zich niet meer diende bezig te houden met hulpverlening. De combinatie van hulp en recht vond men een interne tegenstrijdigheid omdat gedwongen ingrijpen nooit echte hulp kon zijn.

De reorganisatie van de jeugdbescherming was een proces dat nog jaren zou duren. Verschillende nota's en publicaties moesten daarvoor input geven zoals *Onderweg naar een nieuwe jeugdbescherming* (1992) van de stuurgroep Heroriëntatie Jeugdbescherming en Reclassering en de in hetzelfde jaar verschenen grondige herziening van het eerder uitgegeven *Normenrapport II* dat een overzicht gaf van beleidspunten voor de Raden voor de Kinderbescherming. Daarvan verscheen weer in 1995 een herziening onder de titel *Werkwijze en Organisatie Primair Proces (WOPP)*. Bij de Raden voor de Kinderbescherming vond een flinke afslanking plaats. De 19 Raden voor de Kinderbescherming werden in 1996 vervangen door één raad, gezeteld in Utrecht, met vijf onderafdelingen die verbonden waren aan de vijf hofressorten die het Nederlands rechtsbestel kende, namelijk Amsterdam, Arnhem, Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden.⁸¹ Ook hier vervielen diverse taken waardoor inkrimping voor de hand lag. Voor bijvoorbeeld de toezichthoudende functie kwam nu een aparte toezichthoudende organisatie (zie 7.2). De kerntaak van de Raad werd om tegemoet te komen aan het fundamenteel recht van het kind en daarvoor te waken. De Raad ging meer samenwerken met de kinderrechter en de officier van Justitie, zodat het niet meer van toevallige factoren afhing of een pupil onder civiel- of strafrecht behandeld werd. De Raad kreeg hierbij een adviserende taak.⁸²

De zorg voor de jeugd ging in de jaren negentig deels naar gemeenten en voor een groot deel naar de provincies. Bij gemeenten kwamen het jeugdbeleid en preventie terecht en bij de provincie de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg. Daarvoor stichtten ze in de loop van de jaren negentig Bureaus Jeugdzorg (BJ). Er ontstonden er in totaal vijftien, een in elke provincie en daarnaast drie in de grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Het bureau jeugdzorg werd een vorm van eerstelijns hulp dat als één loket moest functioneren. Dat kon kinderen en hun ouders verder doorverwijzen naar meer gespecialiseerde hulpinstanties. Intake en diagnostiek werd een belangrijke taak, terwijl het de bedoeling was die taken goed af te bakenen tegen het functioneren als zorgverlener.⁸³ Bestaande jeugdhulpverleningsinstellingen die in voorgaande jaren al verschillende fusies door hadden gemaakt, gingen eveneens provinciaal werken zoals Stichting Jeugd en Gezin terwijl Pro Juventute intern de bakens had verzet om meer in het bestel te passen.⁸⁴

De eerste jaren functioneerden Bureaus Jeugdzorg tegen de bedoelingen in zelf als zorgaanbieder voor onder andere ambulante zorg en opvoedingsondersteuning. De Wet op de Jeugdzorg van 2005 perkte die zorgfunctie verder in en regelde duidelijker de toegang tot de jeugdzorg. De Provinciale Staten kregen tot taak de planning te regelen van cliëntenstromingen. Desondanks bleven er vele verschillen tussen de Bureaus Jeugdzorg onderling. Wel hadden ze zich inmiddels ontwikkeld tot de enige instantie die voogdij mocht voeren en als plaatsende instelling kon functioneren naast het Nidos dat hetzelfde deed voor alleenstaande minderjarige asielzoekers (ama's). Bureau Jeugdzorg werd daarmee primair een hulpverleningsinstantie, zoals voorheen voogdijverenigingen waren, maar met veel meer taken. Eveneens waren ze particulier, elk had een eigen stichtingsbestuur.⁸⁵

De nieuwste ontwikkeling is de overgang van de gehele jeugdzorg van Bureaus Jeugdzorg naar het loket van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) van de gemeenten in 2015. Daarbij werd een sleutelrol toegekend aan wijkgerichte Centra voor Jeugd en Gezin, ouder-kind-centra en/of wijkteams met ouder-kind-adviseurs. Door hun laagdrempeligheid zouden ze veel beter in staat zijn om ouders te helpen bij de opvoeding en jongeren te ondersteunen met hun vragen over opgroeien en problemen waar tegen ze aanliepen.⁸⁶ Het doel was om hiermee het jeugdstelsel te vereenvoudigen en efficiënter te maken. Uiteindelijk moesten zo de eigen kracht van jongeren en

⁸¹ Cardol & Theunissen 2007,9; Dane red. 2006, 181, 185, 195.

⁸² Ochtmans 1997, 28-29; Dane (red.) 2006, 172, 179-180.

⁸³ Dekker, M. 2016, 17; Dane (red.) 2006, 182-184; Doek & Vlaardingerbroek 2009, 636-638; Van Lieshout et al. 2007, 173-178; *Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* 2000, 48-41.

⁸⁴ Komen 1999, 47; Rietveld-van Wingerden 2017, 353-356, 360-361.

⁸⁵ Punsellie 2008, 29-32; Harder et al. 2006, 29-30; Van der Linde 2016, 311.

⁸⁶ Van der Linde 2016, 312.

het probleemoplossend vermogen van het gezin en sociale omgeving worden versterkt. Dat had het meeste kansen als bijtijds kon worden bijgestuurd en ingegrepen.⁸⁷

⁸⁷ Bruning et al. 2016, 742-747.

2. Opvoedingstehuizen als zorgverleners

In de hierboven beschreven kinderbescherming hadden opvoedingshuizen tot in de jaren tachtig een spilfunctie. Toenemende kritiek op zowel de kinderbescherming als de kindertehuizen leidden tot veel veranderingen na 1960 toen er bijvoorbeeld meer accent kwam op kleinschalige opvang. Het tehuis werd ook steeds meer als ongewenst beschouwd. Er kwamen alternatieve behandel-mogelijkheden. Een belangrijke ontwikkeling was dat tehuizen steeds minder werden gezien als uitvoerders van kinderbeschermingsmaatregelen. Die rol kwam duidelijker te liggen bij voogdij-instellingen en kinderrechtshouders. Er begon zich een scheiding af te tekenen tussen het toepassen van het recht dat primair bij de kinderbescherming lag en het verlenen van hulp en zorg als de taak van tehuizen. Dit proces begon met diverse onderzoeken in de jaren 1947-1955 naar de kwaliteit van tehuizen en de daar aanwezige differentiatie (2.1). Op basis daarvan werd een nieuwe kinder-beginselenwet in 1961 in het parlement aangenomen (ingevoerd in 1965) die beter de wederzijdse verplichtingen van kinderbescherming en tehuizen regelde evenals een de indeling van tehuizen als zorgaanbieders (2.2). Vervolgens kwam er een ontwikkeling van het beleid ten aanzien van tehuizen op gang waarin het onderscheid tussen gedwongen en vrijwillige hulp vervaagde. Tehuizen werden zo een proeftuin waren voor de scheiding van recht en hulp in de gehele kinderbescherming. Dat proces eindigde met het onderbrengen van de van oorsprong justitiële particuliere tehuizen bij het ministerie van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur (WVC) dat in 1989 in de Wet op de Jeugdhulpverlening werd verankerd (2.3). De nieuwe situatie voor tehuizen vanaf 1989 is het onderwerp van paragraaf 2.4.

2.1. Zorgen om de kwaliteit: onderzoek van tehuizen 1947-1955

Direct na de Tweede Wereldoorlog ontstonden grote zorgen over de opvang van kinder-beschermingspupillen in tehuizen. Een kwart van de tehuizen was niet meer bruikbaar vanwege de vele beschadigingen. Vaak ook hadden ze een andere bestemming gekregen.⁸⁸ Er ontstond een nijpend gebrek aan opvangplekken. Dat tekort speelde vooral in de jaren 1945-1950 toen er vele onderkomens werden gevonden die totaal ongeschikt waren (2.1.1). Onderzoek daarnaar resulteerde in het verzoek van het Ministerie van Justitie aan de koepelorganisaties om onderzoek te doen naar de kwaliteit van de residentiële jeugdzorg. Dat resulteerde in drie rapporten (2.1.2-2.1.4). Ondertussen ging de overheid over tot het verstrekken van bouwsubsidies. Het aantal door de overheid goedgekeurde tehuizen steeg in de jaren 1950-1956 van 151 naar 260.⁸⁹

2.1.1. Niet goedgekeurde tehuizen

Mulock Houwer sprak van een noodsituatie direct na de Tweede Wereldoorlog: 50.000 kinderen riepen om hulp. Hij schatte dat het om 20-24 duizend kinderen gingen van ouders die lid waren geweest van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) tijdens de oorlog. De ouders werden opgepakt, berecht en vaak vastgezet in gevangenissen of kampen. Daarnaast waren er vierduizend Joodse kinderen van wie de ouders in de oorlog waren omgekomen, twintigduizend kinder-beschermingskinderen (civiel en strafrechtelijk) en nog eens tienduizend "armenzorg-gevallen".⁹⁰

Over de Joodse kinderen ontfermde zich de Commissie voor Oorlogspleegkinderen en over "armenzorggevallen" kerken, armenzorg en gemeenten. De kinderbescherming stond voor een uitdagende taak met betrekking tot de twee andere zojuist aangegeven groepen. Gebrek aan pleeggezinnen en tehuizen noopte tot het gebruik maken van tehuizen die niet erkend waren door het Ministerie van Justitie. Onderzoek van de maatschappelijk werkster C. Mulder naar deze tehuizen bracht vele misstanden aan het licht. Zij had 79 tehuizen kunnen achterhalen. Ze boden per tehuis opvang aan tien tot honderd pupillen. Ook officiële kinderbeschermingsinstellingen

⁸⁸ Verkaik 1996, 70.

⁸⁹ Koekebakker 1959, 450.

⁹⁰ Mulock Houwer 1946, 23.

plaatsten hier regelmatig kinderen. De situatie was er erbarmelijk: sterk vervuilde onderkomens, meer kinderen in een bed, te kleine leefruimtes, criminele praktijken van incompetente leiding en sterfte als gevolg van verkeerd voedsel. Slechts vijftien huizen kregen het oordeel redelijk in orde te zijn.⁹¹ In een van de tehuizen moesten kinderen slapen met de armen boven hun hoofd aan elkaar gebonden, elders moesten ze op bedspiralen in plaats van matrassen liggen. Schoolhoofden meldden strenge lichamelijke straffen en anderen meldden absurde bedreigingen zoals dreigen om met een schaar "het vogeltje" af te knippen bij jongens die betrappt waren op een seksueel spelletje.⁹²

De privétehuizen die Mulder had onderzocht en waar de verzorging zo belabberd was, betroffen instellingen zonder rechtspersoonlijkheid, dus zonder een vereniging of stichting die juridisch verantwoordelijk was. Die werden in de literatuur wel aangeduid als ongecontroleerde tehuizen. Zij stonden nergens geregistreerd en er was moeilijk te achterhalen hoeveel er waren. Om aan deze situatie een einde te maken is de pleegkinderenwet in 1951 in het parlement aangenomen. Nu dienden ook deze tehuizen aan eisen te voldoen. Datzelfde was het geval met gezinnen die zonder tussenkomst van instanties en overheid pleegkinderen in huis namen. Het doel was om kinderen te beschermen, die door hun natuurlijke verzorgers aan zulke tehuizen of aan pleeggezinnen op ondoordachte wijze waren toevertrouwd of afgestaan. De voogdijraad werd in 1951 belast met het toezicht erop en wanneer voortgezet verblijf daar in strijd was met het belang van het kind dan kon de voogdijraad ingrijpen met behulp van de rechtbank.⁹³

Behalve deze ongecontroleerde tehuizen waren er ook tehuizen die kinderbeschermingskinderen opnamen maar formeel niet erkend waren als "uitvoerder van de kindervetten" en dus geen particuliere justitiële inrichting waren. De burgerlijke kindervet van 1947 had ook voor deze tehuizen vastgelegd dat ze aan kwaliteitscriteria moesten voldoen.⁹⁴ Zo'n tehuis kon als aangeschakeld tehuis van een justitieel particulier tehuis te boek staan. De voogdijvereniging Tot Steun werkte op die manier samen met enkele weeshuizen.⁹⁵ Ook vielen tehuizen voor specifieke doelgroepen onder de niet-erkende categorie, zoals een medisch kindertehuis of doveninstituut. Dan moest men er bij elk kinderbeschermingskind dat men er wilde plaatsen, toestemming vragen aan de minister van Justitie. Zulke tehuizen waren wel erkend door andere ministeries, maar niet door Justitie. Dat was een veel grotere groep dan het type tehuis dat Mulder had onderzocht. Zo werden er 1930 11.000 en 6500 minderjarigen met een kinderbeschermingsmaatregel ondergebracht in respectievelijk 116 door het Ministerie van Justitie goedgekeurde en 75 niet goedgekeurde instellingen.⁹⁶ In 1978 spraken de orthopedagogen De Ruyter en Van der Ploeg over een groot aantal niet-erkende tehuizen.⁹⁷

2.1.2. Onderzoek naar differentiatie in tehuizen

Wat het onderzoek van Mulder aan het licht bracht, was veel erger dan gedacht, maar sloot wel aan bij de zorgen die in de jaren dertig waren geuit over de lage kwaliteit van tehuizen.⁹⁸ Vandaar dat de overheid opdracht gaf aan de drie toen bestaande koepelorganisaties in de kinderbescherming om onderzoek te doen naar differentiatie in kindertehuizen. In hoeverre was een kind op zijn plaats in een kindertehuis en konden tehuizen voldoen aan de behoeften van een kind? Als eerste stelde het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming in 1947 een onderzoekscommissie in. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Mgr. Hoogveld-Instituut dat al veel onderzoek had gedaan naar de 'rijpere jeugd'. Dat schakelde daarbij het Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie in Nijmegen in dat vooral ervaren was op het gebied van

⁹¹ Mulder 1950, 6-7; Hudig 1955, 33-34; zie ook Rietveld-van Wingerden 2017, 283-284.

⁹² Mulder 1950, 8.

⁹³ Hudig 1955, 26; Dorhout 1955, 114; Dane (red.) 2006, 101-102.

⁹⁴ Zandvoort 1978, 56-57; Dane (red.) 2006, 102-103.

⁹⁵ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁹⁶ Van der Ploeg 1999a, 72-73.

⁹⁷ De Ruyter & Van der Ploeg 1978, 16.

⁹⁸ Mulock Houwer 1931, 88; Rietveld-van Wingerden 2017, 227-229; Dekker 2012, 284.

psychologisch onderzoek van kinderen. In 1951 was het rapport klaar. De onderzoekscommissie bestond uit diverse psychologen naast de latere hoogleraar pedagogiek N. Perquin (zie 2.1.4).⁹⁹

De Centraal Bond (zie 2.1.3) vond de pedagoge Wilhelmina Bladergroen bereid. Ze kreeg de opdracht een onderzoek naar differentiatie in het "inrichtingswezen" te doen, waarbij het vooral moest gaan om "de aard der inrichtingsbevolking in protestants-christelijke inrichtingen".¹⁰⁰ Bladergroen was lector in de kinderpsychologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen en directrice van het daaraan verbonden Kinderpsychologisch Instituut, waarvan ze specialisten kon inschakelen in dit omvangrijke onderzoek.¹⁰¹ Het driedelige rapport verscheen in 1959 onder de titel *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard van de bevolking der protestants-christelijke inrichtingen*. Het doel ervan was om "te komen tot richtlijnen volgens welke een gezond inrichtingswezen zou moeten worden opgezet, zodat de geestelijke gezondheid van de daarin verblijvende jeugd kan worden gewaarborgd en de opvoeding zo gunstig mogelijke resultaten zou afwerpen."¹⁰²

De Nationale Federatie de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming, waarin bijna alle kinderbeschermingsorganisaties vertegenwoordigd waren, gaf in 1950 de opdracht tot onderzoek van het differentiatieprobleem aan J. Koekebakker. Hij was toen directeur van het Nederlands Instituut voor Praeventieve Geneeskunde. Hier formeerde hij een werkgroep om zich heen voor het veldwerk, zoals het ontwikkelen en afnemen van vragenlijsten. De groep bestond uit deskundigen als een diëtiste, kinderarts, econoom en psychiater. De opdracht was onderzoek te doen naar toegepaste methodieken in de "heropvoeding" van kinderen.¹⁰³ Koekebakker was een van de eerste universitair geschoolde psychologen in Nederland. Met deze bagage was hij in de jaren dertig welkom in de wereld van de kinderbescherming waar hij in 1936 Ambtenaar voor de Kinderwetten werd. Hij sloot zich in die jaren aan bij de "rebellclub" die met kritiek kwam op de behandeling in kindertehuizen (1.2.4-1.2.5). In 1947 werd hij privaatdocent toegepaste psychologie aan de Universiteit van Utrecht en in 1950 buitengewoon hoogleraar groepspsychologie aan de Universiteit van Amsterdam.¹⁰⁴

Deze onderzoeken zijn in de decennia erna behulpzaam geweest in het zicht krijgen op de differentiatie in tehuizen. Daarbij ging het om twee typen: interne en externe differentiatie, al zijn ze niet geheel van elkaar te scheiden.¹⁰⁵ Bij de externe vorm was het de vraag in hoeverre het bestand aan tehuizen paste bij de zorg die kinderen nodig hadden en hoe het kind terecht kwam in het voor hem of haar geschikte tehuis. Bladergroen en het Hoogveld-Instituut legden daarop het accent. Koekebakker deed meer met interne differentiatie: In hoeverre slaagden tehuizen erin om tegemoet te komen aan de individuele behoeften van kinderen? Ook het Hoogveld-Instituut deed daarover kritische uitspraken die pas decennia later werden opgepakt. De aanbevelingen vormden belangrijke opdrachten voor de komende decennia, zoals de bezinning op de tehuisopvoeding en de verbetering ervan.¹⁰⁶

2.1.3. Onderzoek van Bladergroen

Bladergroen wilde vooral achterhalen uit welke type gezinnen kinderen afkomstig waren en hoe het stond met hun lichamelijke, intellectuele en emotionele ontwikkeling. Op grond hiervan wilde ze nagaan in hoeverre kinderen in de juiste tehuizen terecht waren gekomen. Daarbij had zij een diversiteit aan tehuizen geselecteerd op grond van verschillende kenmerken zoals grootte, doelgroep (jongens en/of meisjes), ligging (stad of platteland) en type opgenomen jeugd (werkende jeugd, "zwakzinnige" kinderen en "normale" kinderen). Het ging om totaal dertien tehuizen, waaruit 716 pupillen werden geselecteerd. De afwezigheid van dossiervorming in

⁹⁹ *Differentiatie-rapport* 1952, 3-6.

¹⁰⁰ Bladergroen 1959, deel 1, 1; Koekebakker 1959, 11.

¹⁰¹ Bladergroen & Jansen 1959, deel 3, 1.

¹⁰² Bladergroen 1959, deel 1, 1.

¹⁰³ Koekebakker 1959, 11, 14; Roeland 1980, 32.

¹⁰⁴ Van der Linde 2016, 233-234; Bakker et al. 2010, 475-480.

¹⁰⁵ Dimmendaal 1998, 44-45.

¹⁰⁶ Bakker et al. 2010, 483-485; Dane (red.) 2006, 92-96, 99, 104; Mulock Houwer 1981, 56; De Rooy 1981, 106.

tehuizen maakte het onderzoek problematisch omdat zij nu moeilijk gezinnen waaruit kinderen kwamen in kaart kon brengen.¹⁰⁷

De geselecteerde kinderen werden onderworpen aan diverse individuele tests, waaronder een intelligentietest. Ze kon zo concluderen dat de uitslagen van de intelligentietest niet spoorden met het tehuis waarin kinderen waren geplaatst. Degenen met een lage intelligentie belandden in een tehuis voor "normale" kinderen en omgekeerd kinderen met een redelijke hoge intelligentie in een tehuis voor "zwakzinnige" kinderen. Verder deed Bladergroen aanbevelingen ten aanzien van problemen waartegen ze aangelopen was. Tehuizen moesten ten behoeve van de kinderen een nauwkeurige administratie bijhouden. Het beste was als er een centrale registratie kwam in Nederland met daarin de basisgegevens van kinderen. Om tot een goede selectie van kinderen bij de plaatsing in tehuizen te komen diende de overheid ruimer te subsidiëren zodat tehuizen deskundigen hiervoor konden aanstellen. Over de beschikbare typen tehuizen was het onderzoeksteam tevreden, dat paste wel goed in de Nederlandse kinderbescherming. Verder diende de overheid veel meer te investeren in de rijksinspectie zodat tehuizen hun taken beter zouden vervullen.¹⁰⁸

2.1.4. Onderzoek van het Hoogveld-Instituut

Het Hoogveld-Instituut legde in 1952 eveneens het accent op de aansluiting tussen tehuis en kind. Hoe een kind te selecteren en te bepalen welk tehuis het meest in aanmerking kwam voor dat kind? En was er wel genoeg variatie in tehuizen? Als het kind was geplaatst kon het zich er dan thuis voelen? Het had daarvoor elf door het Ministerie van Justitie goedgekeurde tehuizen geselecteerd die gericht waren op "normale jeugd", grotendeels voogdijkinderen. Hoewel ouders de oorzaak van hun uithuisplaatsing waren hadden de kinderen toch vaak gedragsproblemen, zo stelde de onderzoekers. Ze konden het nodige thuis hebben meegemaakt en het verblijf in het tehuis was vaak vervreemdend voor ze. Ze ervoeren het gemis van thuis en waren vaak niet goed op de hoogte van de redenen van hun plaatsing.¹⁰⁹ Decennialang zou dit een probleem blijven (zie 7.1.1).

Net als Bladergroen werkte het instituut met het afnemen van intelligentietests bij kinderen en daarnaast met vragenlijsten om de karakters van de kinderen in kaart te brengen. Ook zij concludeerde dat ernstig verstandelijk beperkte kinderen tussen "normale" kinderen terecht waren gekomen. Daarom was het advies voor deze groep aparte justitiële inrichtingen te stichten. Dat was volgens deze onderzoeksgroep niet nodig voor "neurotisch gestoorde" kinderen. Daarmee doelde men op kinderen met grote psychische problemen die vaak gepaard gingen met gedragsproblemen. Soms lag de oorzaak in het gezin waar ze uit kwamen, zo stelde de werkgroep, maar ook de opvoedingssituatie in een tehuis kon daaraan hebben bijgedragen. Tehuizen moesten daarom aan de eis voldoen dat ze niet neurosen en ernstige gedragsproblemen opwekten.¹¹⁰

Omdat een tehuis ook schade kon aanrichten bij een kind diende er gewerkt te worden aan de verbetering van de internaatsopvoeding, zo stelde het Hoogveld-Instituut. Daarbij moest men werk maken van het indiceren van psychotherapeutische zorg voor kinderen die daarbij baat konden hebben. Bijzonder was dat het rapport de nadruk legde op psychologisch onderzoek voor de plaatsing. Dat zou gunstige effecten moeten hebben. Een betere selectie van pupillen zou er ook voor zorgen dat personeel de opvoedingstaak beter aankon. Daarbij pleitte de commissie voor het regelmatig houden van team- of stafvergaderingen: "Het zal zeker bevorderlijk zijn voor het verscherpen van inzicht zowel over individuele gevallen als voor de te volgen methodiek, wanneer de leiding door geregelde groepsbesprekingen, liefst in het bijzijn van een psycholoog tot meer teamwork komt."¹¹¹ Daarnaast kon dan duidelijk worden of een tehuis wel nodig was. Mogelijk was

¹⁰⁷ Bladergroen 1959, deel 1, 5-10.

¹⁰⁸ Bladergroen 1959, deel 1, 72-81; deel 2, 70.

¹⁰⁹ *Differentiatie-rapport* 1952, 33-35.

¹¹⁰ *Differentiatie-rapport* 1952, 7.

¹¹¹ *Differentiatie-rapport* 1952, 9.

het beter om goede krachten in en rondom het gezin te mobiliseren waarbij goed opgeleide sociaal werkers van nut zouden zijn.¹¹²

2.1.5. Onderzoek van Koekebakker

Koekebakker en zijn team richtten zich vooral op de interne differentiatie. Hoe kon een kindertehuis zelf differentiatie bieden om een goed thuis voor de opgenomen kinderen te zijn. Daarvoor waren 39 tehuizen geselecteerd. De selectie bevatte grotendeels particuliere justitiële opvoedingshuizen en daarnaast ook enkele tehuizen op het bredere gebied van de bijzondere jeugdzorg zoals inrichtingen voor "debielen", internaten voor sociale jeugdzorg en weeshuizen.¹¹³ Meer dan Bladergroen en het Hoogveld-Instituut was Koekebakker op zoek naar de kwaliteit van de kindertehuizen zelf. In hoeverre slaagden zij erin om in te spelen op de diversiteit bij kinderen en hun individuele behoeften? Hij werkte veel met vragenlijsten voor besturen, groepsleiders en andere betrokkenen bij de zorg voor de kinderen. Het onderzoek van kinderen zelf, zoals het Hoogveld-Instituut en Bladergroen uitvoerden, bleef hier grotendeels buiten beschouwing. Het ging bij Koekebakker vooral om de aanbodzijde: kregen de kinderen wel de zorg die ze nodig hadden? Was er voldoende personeel? Hoe was het dagelijks leven in een tehuis? Aan zulk onderzoek was toen en de decennia erna grote behoefte, zeker toen in de jaren zestig meer kritiek op tehuizen kwam. De resultaten van dit team waren alarmerend: grote slaapzalen die overdag op slot waren; kinderen konden zich niet terugtrekken als ze verdrietig waren. Daarnaast was er een kadaverdiscipline, vooral in de grote tehuizen. Het ontbrak aan personeel, zeker ook aan groepsleiders die daardoor werden overbelast. Bovendien waren de groepen te groot. Deze punten kwamen na het verschijnen van het rapport regelmatig terug in discussies. Zij vormden een startpunt voor plannen ter verbetering van de tehuisopvoeding.¹¹⁴

Kreeg de externe differentiatie deels een uitwerking in de nieuwe kinderbeginselenwet van 1961, voor interne differentiatie was meer nodig. Dan ging het onder meer om beter inspelen op de zorgvraag van het individuele kind en flexibel daarin kunnen zijn. Volgens Koekebakker zou het nog vele jaren kosten om daaraan te tegemoet te komen. Met biosociale en andere basisbehoeften van het kind werd geen rekening gehouden. Als zulke zaken ontbraken dan zou het volgens Koekebakker niet mogelijk zijn om een pedagogisch behandelstelsel uit te werken en daarvoor noodzakelijke diagnostiek te ontwikkelen. Ook ontbrak het aan een goed personeelsbeleid en het benutten van deskundigen.¹¹⁵

2.2. Differentiatie in het bestand van kindertehuizen 1952-1965

Uit het onderzoek naar differentiatie in tehuizen bleek dat tehuizen tekort schoten in de zorg die ze boden. Dat had voor een deel ook te maken met onoverzichtelijkheid in het aanbod van tehuizen. Psychiater D. Zuithoff beoordeelde in 1955 de kinderbescherming als een organisatie gekenmerkt door een structuurloze, ongecoördineerde chaos van groepen, personen, instellingen en inrichtingen.¹¹⁶ Voor wat betreft inrichtingen waren er naast de kinderbeschermingstehuizen tehuizen die tot andere ministeries behoorden, waar in toenemende mate kinderen met een kinderbeschermingsmaatregel terecht kwamen. Dat kwam de overzichtelijkheid niet ten goede (2.2.1). De bezinning daarop leidde tot de nieuwe Kinderbeginselenwet van 1961. Die kwam ook tegemoet aan het gesignaleerde gebrek aan goede externe differentiatie (2.2.2).

2.2.1. Ministeries en de bijzondere jeugdzorg

Gebrek aan goede differentiatie had deels te maken met verzuiling maar voor een belangrijk deel ook met verschillende departementen die verantwoordelijk waren voor verschillende tehuizen.

¹¹² *Differentiatie-rapport* 1952, 6-10.

¹¹³ Koekebakker 1959, 24, 450.

¹¹⁴ Koekebakker 1959, 39-190.

¹¹⁵ Koekebakker 1959, 446-447.

¹¹⁶ Coolsma et al. 1980, 189.

Deze versnippering en verkokering nam eerder toe dan af. Er was weinig sprake van samenwerking en gezamenlijke verantwoordelijkheden.¹¹⁷ Eind jaren veertig viel verreweg het grootste deel van de kindertehuizen onder het Ministerie van Justitie en sommige onder de gemeente zoals het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam dat ook verschillende kinderafdelingen had. Vergeleken hiermee was de betrokkenheid van de Ministeries van Volksgezondheid en Onderwijs bij kindertehuizen veel minder groot (zie 1.1.3 en 1.1.4). Maar hun invloed nam toe. De vakantiekolonies van voorheen ontwikkelden zich tot Medische Kindertehuizen zoals Kinabu met vestigingen in onder meer Soesterberg en Zeist. Kinabu staat voor Kinderen Naar Buiten. Spoedig voegden zich daarbij onder meer kinderspsychiatrische klinieken.¹¹⁸

Ook het Ministerie van Onderwijs ging over tot het organiseren van tehuizen. Dat waren internaten en kampen voor randgroepjongeren. Al voor de Tweede Wereldoorlog waren er enkele ontstaan. Ze vielen toen onder het Ministerie van Sociale Zaken. De eerdergenoemde kinderrechter De Jongh had zich daarvoor sterk gemaakt. Toen werd gesproken over vakkampen voor "sociaal-labiele" jongens en meisjes. Zij leidden op voor bijvoorbeeld de scheepvaart, landbouw en metaalbewerking.¹¹⁹ Na 1945 kwam dit type voorzieningen weer in de belangstelling. Ook toen beschouwde men ze als niet-justitiële tehuizen. Ouders dienden een behoorlijke geldelijke bijdrage te geven. Verder droegen gemeenten en kerken bij in de kosten op grond van de in de armenwet vastgestelde regels. Wegens het gebrek aan plaatsruimte voor de oudere jeugd, kwamen ook kinderbeschermingspupillen terecht in deze tehuizen. Het doel was om de jongeren vooruit te helpen niet alleen door beroepseducatie, maar ook door wennen aan structuur, regels, tucht en "gezond gemeenschapsleven".¹²⁰

Deze nieuwe tehuizen waren voor een deel het gevolg van een groeiende angst voor morele ontsporing van jongeren als nawerking van de oorlog. Er ontstond een jeugdcultuur waarin muziek een centrale rol kreeg en die zich ging verzetten tegen de traditionele maatschappij. Dat veroorzaakte de nodige zorgen bij kinderbescherming en overheid. Men sprak van "asphaltjeugd" en men wilde preventief ingrijpen om verdere escalatie tegen te gaan.¹²¹ Het Ministerie van Binnenlandse Zaken gaf in 1948 verschillende opdrachten om onderzoek te doen naar het verschijnsel "verwildering van de jeugd".¹²² Een van de onderzoekers was de pedagoog M.J. Langeveld, die in 1952 met zijn rapport kwam. Het algemeen gevoel was dat als er niets met deze jongeren werd gedaan, men zich zorgen moest gaan maken over de toekomst van Nederland. Langeveld wees op het veranderende geestelijk klimaat in Nederland na de oorlog waarin volgens hem jongeren teveel vrijheden kregen en hun dagen op straat doorbrachten.¹²³

De opvang van deze jongeren kreeg de aanduiding VBS-kampen en -internaten. VBS stond voor Vorming Buiten Schoolverband. Daaruit ontstonden tehuizen die tot in de jaren zeventig en tachtig hebben bestaan zoals De Rank in Groningen, De Zandbergen in Losser, Sparrenheid in Driebergen, De Hertenkamp in Hollandsche Rading, Hollands Glorie in Dordrecht en De Kuil in Beekbergen.¹²⁴ Daarnaast ontstond in 1952 het Ministerie voor Maatschappelijk Werk dat zeggenschap kreeg over een deel van de residentiële jeugdzorg. Dat Ministerie kreeg bij de oprichting als taak mee de desintegratie in de samenleving tegen te gaan, vooral door daarin goede krachten te benutten en te stimuleren. De beroepsgroep van maatschappelijk werkers zou daarin een cruciale rol moeten spelen.¹²⁵ Diverse tehuizen die behoorden tot het gebied van de vrijwillige jeugdzorg kregen nu onderdak bij dit ministerie. Dat gold niet alleen voor de VBS-internaten maar ook voor weeshuizen, tehuizen voor ongehuwde moeders en hun kind, opvanghuizen als die van het Leger des Heils en een aantal katholieke kindertehuizen.¹²⁶ Deze instellingen voor bijzondere jeugdzorg

¹¹⁷ Dimmendaal 1998, 43-45.

¹¹⁸ Haeck 1959, 176-187; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 1, 12, 526-527.

¹¹⁹ De Graaf 1982, 23-36, 131; Rietveld-van Wingerden 2017, 186-187.

¹²⁰ Mulock Houwer 1946, 14-15; Komen 1956, 132; Hellinckx & Pauwels 1984, 71; Hartog 1968, 7-9, 29-31.

¹²¹ Rigter 1992, 17-18; Bogt & Hibbel 2000, 65-70; Dekker 2012, 292.

¹²² Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 653.

¹²³ Bakker et al., 2010, 376-377; Verkaik 1996, 68.

¹²⁴ Tilanus 1997, 56; Prins et al. 1952, 4-5, 32-33; Mulock Houwer 1946; Schreuder 1964, 82-88; De Graaf 1982, 65-84.

¹²⁵ Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 650-651; Van der Linde 2016, 270.

¹²⁶ Van der Linde 2016, 270-272; Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra 2008, deel 1, 650-654

gingen vallen onder de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg. Men ging die aanduiden als Bijzondere Jeugdzorg (BJ) in Internaatverband.¹²⁷

De naam van het Ministerie van Maatschappelijk Werk is diverse keren gewijzigd: in 1965 in CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk), in 1982 WVC (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur), in 1994 VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport). Dit ministerie werd een belangrijke speler op het gebied van de residentiële jeugdzorg. Uiteindelijk werden in 1987 alle particuliere justitiële tehuizen overgeheveld naar dit ministerie.¹²⁸ Voor het zover was, moest er heel wat gebeuren om de kloof tussen het systeem van gedwongen en vrijwillige plaatsingen in tehuizen te dichten. De Beginselenwet van 1961 was een eerste stap in die richting.

2.2.2. Kinderbeginselenwet van 1961 en differentiatie

In de jaren vijftig kwam een proces op gang waarin voogdijverenigingen regelmatig de tehuizen op het gebied van bijzondere jeugdzorg benutten zoals de VBS-internaten en omgekeerd sociale diensten en hulpverleningsinstanties bewust gebruik maakten van justitiële kindertehuizen. De kinderbeginselenwet van 1961 effende daarvoor verder het pad door nadrukkelijk aan te geven dat bij plaatsing van kinderen de behoefte of vraag belangrijker was dan bijvoorbeeld identiteit of type tehuis. Bovendien kwam er een nieuwe kostensystematiek voor alle inrichtingen op het gebied van de jeugdzorg. Daarmee ontstond een flinke administratie zowel voor de tehuizen als voor de ministeries.¹²⁹ Daarnaast hielp deze wet om een betere indeling van tehuizen te hebben, waarvoor de verschillende onderzoeken naar differentiatie bouwstenen hadden aangereikt.¹³⁰

Tabel 3. Typen tehuizen in de Beginselenwet van 1961¹³¹

Hoofdcategorieën	Subcategorieën
1. Opvangtehuizen	
2. Observatietehuizen	
3. Inrichtingen voor opvoeding	normale minderjarigen
	werkende normale minderjarigen
	doorgang naar gezinsverpleging
	zwakzinnige minderjarigen
	werkende zwakzinnige minderjarigen
	ongehuwde moeders en haar kinderen
	behandeling
	vakopleiding
4. Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling	

Hoofdcategorie 1: opvangtehuizen

Opvangtehuizen waren in de praktijk ontstaan. Het Leger des Heils had ze in verschillende steden. Amsterdam had hiervoor zijn Huis voor Onbehuisden. Ook katholieken hadden hun eigen opvangtehuizen. Grotendeels hoorden ze tot de vrijwillige sector.¹³² Voor de justitiële particuliere opvangtehuizen stelde deze wet enkele regels. Direct opnemen en korte wachttijden behoorden daartoe. Wachttijden mochten niet langer dan een maand zijn, waarbij twee keer een maand verlenging mogelijk was. Ze waren bedoeld voor kinderen van alle leeftijden, maar het vermoeden was dat hier vooral oudere jongens en meisjes terecht zouden komen omdat voor hen altijd moeilijk een plek te vinden was.¹³³

¹²⁷ Brantjes 1955, 50-52; Komen 1956, 132.

¹²⁸ De Haan & Duyvendak 2002, 191-199; Van der Linde 2016, 270-271.

¹²⁹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 21-22; Delfos 1980, 34-38; *Wegwijzer* 1965, 58-59; Dekker 2012, 317-322.

¹³⁰ *Differentiatie-rapport* 1952, 71-83.

¹³¹ *Wegwijzer* 1965, 22-24.

¹³² Van der Linde 2016, 270-272.

¹³³ *Wegwijzer kindervetgeving* 1965, 22-23.

Hoofdcategorie 2: observatiehuizen

Observatiehuizen bestonden al langer. Pedologische instituten zoals die van de Vrije Universiteit en de Katholieke Universiteit in Nijmegen vervulden die functie al voor 1940, maar daarbij ging het specifiek om de vrijwillige zorg en om kinderen met ontwikkelingspsychologische en psychiatrische problemen.¹³⁴ Daarnaast waren er Rijksobservatiehuizen die behoorden tot de sector van Rijksinstellingen (zie 1.1.2). Sommige observatiehuizen hoorden thuis in de particuliere justitiële sector, zoals het katholieke tehuis Maria Immaculata in Bloemendaal. De belangrijkste reden bij opname was onhandelbaarheid, vaak op gebied van seksualiteit en gehoorzamen. Vaak kwamen de meisjes vanuit een ander tehuis waar men geen raad met ze wist. In de jaren 1959-1962, dus voor de invoering van de beginselenwet, was de gemiddelde opnameduur daar 34 maanden. Velen bleven er tot hun meerderjarigheid.¹³⁵ Zoals dit tehuis functioneerde was niet de bedoeling van de nieuwe wet. Observatiehuizen dienden om voor te sorteren voor een bepaald tehuis of bepaalde behandeling en dienden een beperkte opnameduur te hebben van gemiddeld vier maanden. Zij moesten zich vooral richten op onderzoek van de persoonlijkheid van minderjarigen en het op grond daarvan vaststellen van een opvoedingsplan en voor zover nodig een behandelingsplan. Het Hoogveld-Instituut had ervoor gepleit dat elk kind eerst een observatieperiode zou krijgen om een gepast tehuis voor een kind te zoeken. De beginselenwet stelde vast dat dit alleen diende te gebeuren bij kinderen voor wie een interne en veelzijdige observatie nodig was. Dat kon in een observatiehuis. Dan moesten aan het tehuis deskundigen als psychiaters, pedagogen, psychologen en maatschappelijk werkers verbonden zijn.¹³⁶ Aparte observatiehuizen werden minder belangrijk omdat vooral de wat grotere tehuizen, zelf een observatieafdeling inrichtten en daarvoor deskundigen aanstelden. Zo hielden ze dit werk in eigen hand, en daarbij ook de kinderen.¹³⁷

Hoofdcategorie 3: Inrichtingen voor opvoeding

Inrichtingen voor opvoeding waren verreweg het grootst in aantal. Daarom lag differentiatie in subgroepen hier voor de hand. Bovendien ging het om subgroepen die zich in de praktijk al hadden uitgekristalliseerd. Normale minderjarigen, de eerste subgroep, vormden de grootste groep. De tweede en vijfde subgroep, werkende minderjarigen, was een groeiende groep. In 1950 waren er tien tehuizen voor deze doelgroep en in 1956 was dat gestegen tot 38 op een totaal van respectievelijk 157 en 276 tehuizen.¹³⁸ Daarna bleven ze populair. De meeste hoorden tot de particuliere justitiële sector, sommige tot de vrijwillige jeugdzorg.¹³⁹ De eerste van dit type zijn op heel beperkte schaal in de jaren 1926-1940 ontstaan. De eerder genoemde kinderrechter De Jongh was ook hiervan de drijvende kracht, net als bij kampen en tehuizen voor randgroepjongeren (zie 2.2.1). Het doel was om jonge mensen meer vrijheid te geven in wonen en werken en daarbij toch voldoende bescherming en een lichte begeleiding te geven. Ieder had een eigen kamer en dat was toen een bijzonderheid. Het ging om aparte meisjes- en jongenshuizen met een maximale bezetting van 25 per huis.¹⁴⁰ Na 1945 kwamen ze opnieuw in de belangstelling toen men een nijpend gebrek ervoer aan plaatsen in tehuizen voor jeugd van vijftien jaar of ouder. Een tehuis voor werkende en studerende jongeren was dan een redelijk goedkope oplossing, want er was minder personeel nodig. Ze waren vooral in de grote steden te vinden. Een rapport uit 1978 besprak negen tehuizen voor werkende en studerende jongeren in Amsterdam zoals Op Dreef, De Amstelborgh en Karspel.¹⁴¹

De behoefte aan dit type tehuis, was er ook in de zorg voor jeugd met een lichte cognitieve beperking (subgroep 5). Deze tehuizen voor werkende minderjarigen speelden ook een belangrijke rol in het vergemakkelijken van de overgang van een jongere naar de vrije maatschappij. Dat was bijvoorbeeld het geval met het meisjeshuis De Brug van Tot Steun. Regelmatig nam dat meisjes

¹³⁴ Rietveld-van Wingerden 2017, 143; Rietveld-van Wingerden 2006b, 91-92; Dijkema & Heiner 2006, 167-172; Verkaik 1996, 29, 40-41; Hellinckx & Pauwels 1984, 27-28.

¹³⁵ De Natris 1972, 12, 20-21, 88-82.

¹³⁶ *Wegwijzer* 1965, 81-82 (Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming, artikelen 90-94).

¹³⁷ Van der Ploeg 1986b, 143-147.

¹³⁸ Koekebakker 1959, 450.

¹³⁹ Prins et al. 1952, 119.

¹⁴⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 182-185.

¹⁴¹ *Rapport van de projectgroep Tehuizen voor Werkende en Studerende Jongeren in Amsterdam*, 1978.

op afkomstig uit bijvoorbeeld de Heldringstichtingen om ze voor te bereiden op participatie in de samenleving.¹⁴² De doorgangshuizen (derde subgroep), gericht op doorstroming naar pleeggezinnen, waren een oud verschijnsel. Hoenderloo was er in de negentiende eeuw al mee begonnen. Tot Steun hield die functie tot in de jaren zestig, terwijl Hoenderloo die toen al lang had losgelaten al bleef het nog lang de aanduiding "doorgangshuis" voeren. De opnameduur was gemiddeld anderhalf jaar.¹⁴³ Door veranderingen in bekostiging, toewijzingssystematiek en toename van kinderen met ernstige problematiek verdween dit type al snel na de invoering van de beginselenwet in 1965. Zwakzinnige minderjarigen, de vierde subgroep, was een groep die voor een groot deel onder de vrijwillige sector viel, maar nu een justitiële variant kreeg. Het Hoogveld-Instituut had hiervoor in zijn differentiatie-rapport gepleit. Voor deze doelgroep kwamen zelfs ook tehuizen voor werkende jeugd, de vijfde subgroep. Tehuizen voor ongehuwde moeders en hun kinderen, subgroep 6, behoorden eveneens vaak tot de vrijwillige jeugdzorg, maar kreeg nu ook justitiële variant. Dat wilde dus zeggen dat die opvang boden aan tienermoeders die met een uitspraak van de rechter werden opgenomen. Het zou niet lang meer duren voor het onderscheid tussen vrijwillig en gedwongen bij tehuizen op de achtergrond schoof.

Vrij nieuw was de zevende subgroep, tehuizen die het accent op behandeling legden. Daarbij doelde men op minderjarigen die een psychotherapeutische behandeling nodig hadden.¹⁴⁴ Ook die instellingen hadden een lange geschiedenis. Vaak kwamen hier kinderen terecht met ernstige gedrags- en opvoedingsmoeilijkheden. Daartoe behoorden bijvoorbeeld Harreveld en de Rekkense inrichtingen.¹⁴⁵ De achtste en laatste subgroep van categorie 3 waren tehuizen waar jongeren een vakopleiding konden volgen, zoals Neerbosch en Hoenderloo. Op het terrein vond het onderwijs plaats en daar waren ook de werkplaatsen te vinden. Neerbosch kreeg al in de negentiende eeuw bekendheid met zijn drukkerij, die tot ver na 1945 heeft gefunctioneerd. Na 1965 ging men ze vaker aanduiden als vakinternaat. Toen werd ook de doelgroep nader gespecificeerd: jeugdigen die in hun vrije tijd, school, beroepsopleiding en vrije tijd waren vastgelopen. Daarbij ging het vooral om persoonlijkheidsvorming gecombineerd met socialisatie. Het doel was jongeren te helpen door een combinatie van opvoeding, scholing en beroepsvorming om op eigen benen te staan.¹⁴⁶

Hoofdcategorie 4: Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling

De Inrichtingen voor Buitengewone Behandeling waren bedoeld voor een veel kleinere groep. Het Instituut Hoogveld had hiervoor gepleit.¹⁴⁷ Hier konden zeer moeilijk opvoedbare en sociale onaangepaste minderjarigen terecht voor wie een gewone opvoedingsinrichting geen haalbare kaart was. Dat gold ook voor kinderen die veroordeeld waren voor een misdrijf, maar waarbij duidelijk was dat er een gebrekkige ontwikkeling of een ziekelijke stoornis van geestvermogens was. Voor deze laatstgenoemde groep ontstond zo naast de Rijksinstellingen een variant in een particuliere vorm. In de praktijk werden deze tehuizen spoedig aangeduid als ZIB (Zeer Intensieve Behandeling).¹⁴⁸

Deze verdeling in vier hoofdcategorieën werd ook toegepast op de Rijksinstellingen. Zij vormden slechts een klein deel van de justitiële inrichtingen. Tegenover de 275 particuliere justitiële jeugdinrichtingen stonden in 1965 slechts negen Rijksinrichtingen. Voor jongens waren dat toen het Lloyd-Hotel in Amsterdam, de Hey-Acker in Breda, Eikenstein in Zeist, Den Engh in Zeist, Overberg in Amerongen en Op de Berg in Amersfoort. Eikenstein kreeg de functie als observatiehuis en Overberg als opvang- en observatiehuis. Den Engh en Op de Berg boden buitengewone behandelingen. Voor meisjes waren er Het Kasteel in Montfoort in Utrecht, De

¹⁴² Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

¹⁴³ Rietveld-van Wingerden 2017, 16; Koekebakker 1959, 450; zie ook Haeck 1959, 64.

¹⁴⁴ *Wegwijzer* 1965, 80-83.

¹⁴⁵ Koekebakker 1959, 450.

¹⁴⁶ Van de Ploeg 1988, 5-6; Van Spanje 1975, 86.

¹⁴⁷ *Differentiatie-Rapport* 1952, 76-77

¹⁴⁸ *Wegwijzer* 1965, 13, 22-25; Delfos 1980, 34-38; Dimmendaal 1998, 46; Van der Hooft 1997, 97.

Hunerberg in Nijmegen en De Lindehorst in Zeist. De Hunerberg werd bedoeld voor buitengewone behandeling en De Lindehorst voor observatie.¹⁴⁹

De beginselenwet kwam zo tegemoet aan de behoefte om een betere differentiatie in het aanbod van tehuizen te krijgen (externe differentiatie). Nog voor de invoering ervan in 1965 regelde de overheid tevens meer bevoegdheden voor zichzelf om veranderingen door te voeren. Dat kwam naar voren in een door de minister in 1962 rondgestuurde circulaire, waarin hij de invoering van het normatief subsidiestelsel uitlegde. Hij ging meer de regie voeren en eisen stellen, op straffe van onthouding van subsidie. Dit betekende een forse trendbreuk met het verleden. Met het hanteren van de subsidiekraan kon de overheid meer de regie in handen nemen. Er kwam daarna een forse afslanking van de capaciteit in de residentiële zorg, waaraan overigens ook vele andere factoren bijdroegen.¹⁵⁰

2.3. Vervaging verschillen tussen justitiële en niet-justitiële kindertehuizen 1965-1989

Het verschil tussen de gedwongen opnames in het kader van de kinderbescherming en vrijwillige jeugdzorg was in 1948 groot. Mulock Houwer deed toen al een oproep die kloof te dichten.¹⁵¹ Het zou vervolgens enkele decennia duren voor dat formeel beter was geregeld. De beginselenwet van 1961 was daarin een eerste stap door vooral de taken van plaatsende en zorgbiedende instellingen uit elkaar te trekken en nader te omschrijven. In feite werden zo tehuizen uit het justitieel circuit getrokken (2.3.1). Al snel werden daarna actiegroepen actief die ageerden tegen de bevoogding van de kinderbescherming en de nadruk legden op de vrijwilligheid. Dat stimuleerde om juist vrijwilligheid in de jeugdzorg te prevaleren boven dwang (2.3.2). Vanaf 1970 ontstond een proces dat al snel "harmonisatie" werd genoemd en erop was gericht om dat onderscheid voor wat betreft tehuizen tussen vrijwillige en gedwongen hulp op te heffen (2.3.3). Dat proces was in 1989 grotendeels afgerond.

2.3.1. Scheiding plaatsende instanties en tehuizen

Tehuizen hadden tot taak zorg te verlenen en daarover regelmatig verantwoording af te leggen aan de plaatsende instantie door verslagen te sturen. Dat stelde de beginselenwet van 1961 verplicht voor wat betreft kinderbeschermingskinderen. Die plaatsende instanties waren dan de voogdijvereniging, de kinderrechter en in uitzonderingsgevallen de Raad voor de Kinderbescherming (zie 1.2.1. en 1.2.2).¹⁵²

Soms trad een tehuis zelf als plaatsende instantie op. Dan sprak dit over "eigen pupillen" en "gestichtsvoogdij". Een tehuis plaatste dan kinderen in het eigen tehuis of in een pleeggezin. Voor 1940 kwam dat soms voor en toen vond men dit al ongewenst. Eigen belangen konden dan gaan prevaleren en kinderen konden slachtoffer worden van beslissingen van eenlingen. De in 1953 ingevoerde pleegkinderenwet verbood dit en de nieuwe beginselenwet van 1961 werkte dit verder uit: plaatsing en zorg bieden mochten niet in handen van dezelfde instantie zijn. Daarin speelden vanuit de overheid gezien ook de kosten mee: het gevaar was dat kinderen langer in een tehuis verbleven om onderbezetting tegen te gaan.¹⁵³ Het was niet langer mogelijk dat een voogdijvereniging tevens functioneerde als bestuur van een of meerdere tehuizen, zoals Tot Steun. Dat gold ook voor het omgekeerde: tehuizen die een aparte voogdijstichting of -vereniging hadden opgericht die kinderen in het eigen tehuis kon onderbrengen. Dat was zo in De Ranitz in Groningen waar de vereniging Doorgangshuis functioneerde en waar de directeuren optraden als voogden voor acht procent kinderen in het tehuis omstreeks 1965. Zoiets was ook het geval in Neerbosch

¹⁴⁹ *Wegwijzer 1965*, 26-27.

¹⁵⁰ Verslag directie Kinderbescherming 1961-1963, 3; Roeland 1980, 96; Goede 1980, 121; Mulock Houwer 1961, 15-16; Rietveld-van Wingerden 2017, 324.

¹⁵¹ Hellinckx & Pauwels 1984, 66.

¹⁵² Roeland 1980, 76; *Wegwijzer 1965*, 78-79; Dimmendaal 1998, 142.

¹⁵³ *Verslag Directie Kinderbescherming 1969-1970*, 64-65, 96; Zandvoort 1978, 30.

waar voor dit doel de Voogdijvereniging Van 't Lindenhout functioneerde. In de jaren zestig en zeventig kwam een einde aan deze constructie.¹⁵⁴

In feite was de kinderbeginselenwet van 1961 een eerste poging om hulp en recht van elkaar te scheiden. Tehuizen moesten zorg en hulp bieden en niet "uitvoerder van de kindervetten" zijn, zoals ze voor die tijd werden aangeduid. En omgekeerd, plaatsende instellingen als voogdijverenigingen, moesten alleen uitvoerder van rechterlijke beslissingen zijn: voogd zijn van het kind en dat op grond van een juridische uitspraak onderbrengen op een goede plek.¹⁵⁵ Een voordeel van deze scheiding was de invoering van momenten van wederzijdse verantwoording over individuele pupillen over hun behandeling en voortgang. Formeel waren er over en weer driemaandelijks verslagen over een kind nodig. Voor tehuizen betekende dat extra administratief werk. Tevens dienden de plaatsende instanties hun pupillen en hun (pleeg)ouders regelmatig te spreken, waarvoor men maatschappelijk werkers in dienst had. Zeker voor het geval het tehuis een kind niet goed behandelde kon hiermee een kind in ieder geval een soort uitlaatklep krijgen.¹⁵⁶ Zoals met veel regels het geval was, stond of viel dit met de inzet en betrokkenheid van de instanties en professionals die dit moesten oppakken.

De strakke scheiding tussen plaatsing en zorg verlenen droeg er ook aan bij dat lang verblijf van een kind in een tehuis moeilijker werd. Wat voor 1960 nog vaak gebeurde dat een kind tot de meerderjarigheid in de tehuis verbleef nam daarna sterk af (zie 3.1). Bovendien namen plaatsende instanties vaak het initiatief kinderen onder te brengen in de vrijwillige sector. Dat kon nu omdat de plaatsende instelling verantwoordelijk bleef voor een kindbeschermingskind.¹⁵⁷ Het gaat hier vooral over justitiële pupillen voor wie de overheid nadere beschermende maatregelen nam. In de vrijwillige jeugdzorg waren wel instanties die kinderen plaatsten, maar uiteindelijk waren de ouders hiervoor verantwoordelijk. Plaatsende instanties waren bijvoorbeeld kerken of vertegenwoordigers daarvan, RIAGG, GGD en sociale diensten van gemeenten. Ze waren formeel niet gebonden aan de beginselenwet met haar eisen ten aanzien van plaatsende instanties op gebied van bijvoorbeeld toezicht houden op de pupil, ouders en thuissituatie.¹⁵⁸

2.3.2. Alternatieve hulp en afname tehuisplaatsingen

De opkomende democratiseringsbeweging na 1965 (zie 1.2.6) zorgde voor veel kritiek op de zorgverlening van kindertehuizen. Dat gold zeker voor de tehuizen die te boek stonden als particuliere justitiële residentiële zorg. Die kwamen niet toe aan goede zorg juist omdat ze een verlengstuk waren van de kindbescherming. Gedwongen hulp kon geen goed hulp zijn, zo was de gedachte. Bovendien namen tehuizen vaak het denken van de kindbescherming over in hun visie op het kind, waarbij voogdikinderen en meisjes met seksuele problemen vaak onderaan de pikorde stonden (zie 1.2.5). Daardoor was er een machtsdenken in tehuizen en teveel bevoogding waarvan pupillen de dupe waren. Deze kritiek kwam zowel van pupillen zelf als van groepsleiders. In dit klimaat ontstonden diverse vormen van alternatieve hulpverlening en opvangplekken. Pupillen vonden hier een gewillig oor voor hun klachten en frustraties over onder meer het geweld en straffen in kindertehuizen. Het eerste in 1969 verschenen zwartboek meldde dat er maar liefst 18.500 kinderen in tehuizen verbleven die waren geplaatst door de kinderrechter of maatschappelijke instellingen. De actievoerders stelden dat die zorg zeer onvoldoende was en beriepen zich daarbij op een enquête onder groepsleiders: kinderen werden niet gehoord en geïnformeerd, voelden zich rechteloos, beschouwden het verblijf als een straf en waren moedeloos omdat ze al vele jaren opgenomen waren en weinig perspectief hadden. Ze spraken daarbij over "emotionele moorden" en "geestelijke verwaarlozing".¹⁵⁹

¹⁵⁴ Bronstudie 5 (Kinderdorp Neerbosch); Dimmendaal 1998, 142; Koekebakker 1959, 241, 493; Roeland 1980, 49; Rietveld-van Wingerden 2017, 353-355.

¹⁵⁵ Goede 1980, 121; Dekker 2012, 55, 57.

¹⁵⁶ *Wegwijzer* 1965, 78, 83 (resp. art 68 en 83); Alten & Slop 1966, 16, 40; *Jeugdbescherming* 1971, 41.

¹⁵⁷ Roeland 1980, 83; Junger-Tas 1981, 16-17.

¹⁵⁸ Van den Bergh 1990, 93; Junger-Tas 1983, 22.

¹⁵⁹ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 5, 10-12, 21.

In dit klimaat ontstonden diverse alternatieve jeugdhulpinstanties zoals het JAC, de Sosjale Joenit en Release (zie 1.2.6).¹⁶⁰ Jongeren kregen daarmee een stem en voelden zich gehoord en gerespecteerd. De hulp die pupillen er ontvingen bleken al snel van goede kwaliteit te zijn. Het Amsterdamse JAC ging bijvoorbeeld intensief samenwerken met het Paedologisch Instituut van de VU in Amsterdam. Dat was toen net begonnen met het Ambulatorium (1967) voor ambulante begeleiding. Professionals daarvan gingen spreekuur houden in het gebouw van het JAC.¹⁶¹ (Gezins)voogdijverenigingen sloten bij deze trend aan door hun eigen adviesbureaus te openen voor jongeren en hun gezinnen in de jaren zeventig. Dan betrof het vrijwillige hulp. Daar was een lage drempel en geen wachtlijst.¹⁶² Deze alternatieve instellingen twijfelden net als de actiegroepen als de Belangenvereniging van Minderjarigen (BM) aan het nut en positieve effect van kindertehuizen. De overtuiging groeide dat een tehuis geen goede plek was om op te groeien. Het Hoogveld-Instituut wees er al op in 1952 (zie 2.1.4).¹⁶³ Het besef drong door dat zeker jonge kinderen niet in een kindertehuis hoorden. De voorkeur ging uit naar pleegzorg en ambulante hulp. Dat was in een tijd dat in de jaren vijftig het belang van ouders voor opgroeiende kinderen sterk onder de aandacht kwam dankzij onder meer psychologen als John Bowlby met zijn gehechtheidstheorie (zie 4.2.1).¹⁶⁴

In de vrijwillige hulp die voogdij- en gezinsvoogdijverenigingen met hun eigen adviesbureaus gingen bieden hadden zij deskundigheid in huis in de vorm van hun maatschappelijk werkers. Daarmee hielpen ze de kloof tussen vrijwillige en gedwongen hulp van de kinderbescherming te overbruggen.¹⁶⁵ Op hun beurt begonnen instanties op het gebied van vrijwillige jeugdzorg huishulp te bieden. Daardoor werden ze interessant voor de kinderbescherming die de overstap wilde maken naar meer ambulant werken. De stichting Boddaert, die zich richtte op dagopvang van kinderen en begeleiding van ouders, was sinds 1903 in Amsterdam actief maar kreeg nu landelijke betekenis. In dezelfde periode gingen pedagogen zich daarop richten en methodes voor gezinsbehandeling ontwikkelen zoals hometraining en programma's als *Family Work* en *Family First*. Tevens ontstonden er verschillende tussenvormen tussen gezin en tehuis in de vorm van dagopvang, leefgroepen, gezinsvervangende tehuizen, weekinternaten, gezinshuizen, Browndalehuizen naast de Boddaert tehuizen.¹⁶⁶ Een gezinshuis stond onder leiding van een echtpaar als vervangende ouders. Browndalehuis was een eengezinswoning in een normale woonwijk. Daarin werd zoveel mogelijk als een gewoon gezin geleefd. Het was kleinschaliger dan een gezinshuis.¹⁶⁷

Zo kregen plaatsende instanties een verruiming van de keuzemogelijkheden bij de plaatsing van een pupil. Vanwege het negatieve imago dat de kinderbescherming kreeg, werd men ook gemakkelijker in het plaatsen van kinderen in tehuizen die niet als kinderbeschermingstehuis te boek stonden. De overgangen tussen de justitiële kinderbescherming en de bijzondere jeugdzorg werden vloeiend. Jeugd met een kinderbeschermingsmaatregel kwam nu vaker terecht in tehuizen die op het gebied van de bijzondere jeugdzorg lagen, zoals De Kuil in Beekbergen en Hollands Glorie in Dordrecht, terwijl omgekeerd het percentage "vrije plaatsingen" in kinderbeschermingstehuizen verder toenam van 19,5 procent in 1960 naar 45,4 procent in 1978.¹⁶⁸ Deze toename van vrije plaatsingen ging hand in hand met de afname van gedwongen plaatsingen. Dat zette zich de jaren zestig in en ging daarna versneld verder van 74 procent in 1971 naar 51 procent in 1981.¹⁶⁹

Gaandeweg nam het aantal kinderen in de residentiële zorg af.¹⁷⁰ Deze afname van tehuisplaatsingen kwam ook in andere sectoren voor zoals instituten voor kinderen met een lichamelijke of zintuiglijke beperking en tehuizen voor senioren. Die afname was ook beleid van de overheid, voor wie de kosten van de intramurale zorg flink opliepen. Residentiële zorg was verreweg de

¹⁶⁰ Rietveld-van Wingerden 2017, 242-243.

¹⁶¹ Van Bavel & De Smet 1980a, 148-151; Komen 1999, 49-50; Rietveld-van Wingerden 2006c, 208.

¹⁶² Junger-Tas 1981, 9.

¹⁶³ *Differentiatie-Rapport* 1952, 76.

¹⁶⁴ Bruning & Punselie 2003, 78-80.

¹⁶⁵ Komen 1999, 51; Roeland 1980, 102.

¹⁶⁶ Zandvoort 1978, 111-114; Roeland 1980, 131-132; Gualthérie van Weezel & Waaldijk, 1985, 293; Rietveld-van Wingerden 2017, 352.

¹⁶⁷ Willemse 1997, 395; Dekker 2012, 55-56.

¹⁶⁸ Koomen 1999, 51; Roeland 1980, 119, 125.

¹⁶⁹ Roeland 1980, 125; Junger-Tas 1981, 12; *Verslag Directie Kinderbescherming* 1969-1970, 67-69.

¹⁷⁰ Dimmendaal 1998, 49; Doek & Van Vlaardingerbroek 2009, 295.

duurste vorm van hulp. Deze ontwikkeling droeg eraan bij dat na 1975 in diverse bezuinigingsrondes vele kindertehuizen hun deuren sloten. Het aantal uithuisplaatsingen nam daarna echter weer toe, ondanks dat de meerderjarigheidsgrens in 1988 daalde van 21 naar 18 jaar. De toename was vooral te danken aan meer toekenningen van OTS en een nieuwe groep hulpvragers als Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers (AMA's).¹⁷¹

2.3.3. Harmonisatie: particuliere justitiële kindertehuizen naar WVC

De zorg voor bedreigde jeugd was zo steeds meer een oerwoud geworden van regelingen. Verschillende partijen waren primair verantwoordelijk voor bepaalde tehuizen. De betaling van verpleegkosten van kinderen in eenzelfde tehuis konden uit verschillende potjes komen. Het hing daarbij af van het ministerie waaronder het tehuis viel en wie de plaatsende instantie was. Steeds vaker werd verwezen naar de nadelige effecten van de verkokering en versnippering in het zorgaanbod als gevolg van het slecht samenwerken van de verschillende ministeries.¹⁷² Nadat de overheid opvoedingstehuizen steeds meer was gaan subsidiëren, tot volledig in 1971, bracht die een proces op gang om in het aanbod meer eenheid te brengen. Men ging daarbij spreken van harmonisatie. Een in 1974 ingestelde commissie onder leiding van G. Mik (Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid – GIWJ) deed in haar *Startnotitie* (1974) voorstellen voor een ingrijpende stelselherziening van het brede terrein van de jeugdhulpverlening. De commissie signaleerde tal van knelpunten waarvoor in de toekomst oplossingen moesten worden gevonden. De kritiek van actiegroepen vormde hierbij een inspiratiebron.¹⁷³

Het doel van de harmonisatie was om een groot deel van de jeugdhulpverlening te onttrekken aan de juridische sfeer. Dat was in lijn met het voorstel van de jurist J. Wiarda in 1971 in zijn rapport *Jeugdbeschermingsrecht*.¹⁷⁴ Zijn collega C. Hoefnagels drong in datzelfde jaar erop aan om de kinderbescherming fors in omvang te beperken. Die zou alleen moeten optreden als alle mogelijkheden van niet-justitiële jeugdwelzijnszorg waren benut. Hij riep tevens op om dwangduur en verblijfsduur flink in te korten. Dwangduur had betrekking op de duur van de opgelegde maatregel. Bij gezinsvoogdij was die toen gemiddeld 3,75 jaar en voogdij over een kind 8,75 jaar. Verblijfsduur, het aantal jaren dat een pupil in een tehuissetting verbleef, was toen 4,5 jaar, waarbij de meeste kinderen in drie verschillende inrichtingen verbleven.¹⁷⁵ Zijn oproep had effect. Vooral de verkorting van de verblijfsduur werd een kernpunt in het overheidsbeleid. Die ontwikkelde zich van 16,1 maanden per tehuis in 1974 tot 12,1 in 1986. De slagkracht van de ambulante zorg nam toe, waarin subsidies een sturingsmiddel waren. Daarnaast zag men meer deskundigheid in kindertehuizen als een belangrijk middel om de verblijfsduur te verkorten en kwaliteit van de zorg te verbeteren.¹⁷⁶

In 1978 verscheen het eindrapport van de commissie GIWJ: *Jeugdwelzijn. Naar een samenhangend beleid*. Dat stelde dat regionaal werken van belang was en eveneens het benutten van andere hulp dan residentiële zorg om het gebruik ervan terug te brengen. Daarbij wees de commissie op het psychisch belastende werk voor het personeel in tehuizen door onregelmatige werktijden en veel confrontaties met probleemgedrag.¹⁷⁷ Bovendien was in de ogen van de commissie de scheiding tussen justitiële (particuliere) tehuizen en die van WVC inmiddels achterhaald. Gaandeweg was zo een omschakeling gaande die in 1987 werd geëffectueerd met de overgang van de particuliere justitiële tehuizen naar WVC.¹⁷⁸ Die werd vastgelegd in de in 1989 in het parlement aangenomen Wet op de Jeugdhulpverlening. Die overheveling gold niet voor de

¹⁷¹ Dekker 2012, 93-100.

¹⁷² Harder et al. 2006, 25; Dimmendaal 1998, 43.

¹⁷³ Visser 1980, 178-179; Startnota 1974, 24-28; Coolsma et al. 1980, 193-194.

¹⁷⁴ *Jeugdbeschermingsrecht* 1971, 142-144.

¹⁷⁵ Hoefnagels et al. 1971, 9-13.

¹⁷⁶ *Startnota* 1974, 28-31; Verslagen Directie Kinderbescherming 1974-1986.

¹⁷⁷ *Jeugdwelzijn* 1976, 39-40.

¹⁷⁸ *Jeugdwelzijn* 1976, 41; *Financieel overzicht jeugdhulpverlening* 1984, 18-19; Zandberg 1999, 89-90.

rijksinstellingen. Die werden nu aangeduid als Justitiële Jeugdinrichtingen (JJI). Die bleven onder Justitie en waren primair bedoeld voor het straffen van kinderen van ouder dan 12 jaar.¹⁷⁹

Tehuizen werden in dit proces van harmonisatie geconfronteerd met twee beleidslijnen. Allereerst de regionalisatie waarbij zij werden gedwongen alleen opvang te bieden aan kinderen in de eigen regio. Vele moesten als gevolg daarvan de deuren sluiten. Het andere proces was verbetering van de aansluiting tussen verschillende vormen van hulp waardoor bijvoorbeeld inkorting van de verblijfsduur kon plaatsvinden. Die greep de overheid tegelijk aan om een flinke bezuiniging door te voeren. Men sprak dan van het zo-zo-zo-beleid: de hulp moest zo dicht mogelijk bij huis plaatsvinden, zo goedkoop mogelijk zijn en zo kort mogelijk duren.¹⁸⁰ Pleegzorg, ambulante hulp en de verschillende vormen van gezinshuizen vaak in het alternatieve circuit (zie 2.3.3) konden daarbij helpen. Vele tehuizen sloten, waarbij koude sanering werd toegepast (vrijgevallen plaatsen mochten niet meer bezet worden). Dat proces leidde ertoe dat alleen jeugd in tehuizen terecht kwam die elders was vastgelopen en voor wie een tehuis dan de laatste strohalm was.¹⁸¹

Daarnaast ging men meer werk maken van de al decennialange klacht van pupillen dat de overgang van het tehuis naar de vrije maatschappij veel te groot was. Oud-pupillen brachten in de jaren vijftig en zestig naar voren dat ze na ontslag niet wisten waar ze heen moesten en daarin niet werden begeleid.¹⁸² Ook Junger-Tas signaleerde dat terugplaatsing naar huis in gezinnen waar uiteenlopende problemen waren vaak een doffe ellende was en sommige oud-pupillen een zwervend bestaan op straat gingen leiden.¹⁸³ Nu begonnen vele tehuizen met aparte afdelingen die een intensieve begeleiding boden aan jongeren om zelfstandig te kunnen functioneren en zelf beslissingen te nemen. Naast deze zelfstandigheidstrainingen ontstonden kamerbewonings- en kamerbegeleidingsprojecten op verschillende niveaus, zoals in een afgescheiden deel van het tehuis zelf, op het terrein van de instelling of in aangekochte panden in de stad.¹⁸⁴

2.4. Kinderen en tehuizen onder nieuwe jeugdwetten 1989-2015

Het plan van de sinds 1970 ingezette harmonisatie was om daarin ook tehuizen die onder de gezondheidszorg vielen mee te nemen, maar dat lukte niet. Wat wel lukte was om hulp en recht uit elkaar te halen en de verantwoordelijkheid voor particuliere opvoedingstehuizen bij het Ministerie van Justitie weg te halen.¹⁸⁵ De nieuwe Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 sanctioneerde dat. Die legde tevens vast dat de organisatie van de jeugdzorg van de rijksoverheid naar de provincie overgeheveld moest worden. De Bureaus Jeugdzorg als plaatsende instanties speelden hierin een rol. Zij kregen onder meer de functie van plaatsende instantie (zie 1.2.7).¹⁸⁶ Deze wet van 1989 kreeg niet alleen gevolgen voor de reorganisatie van de jeugdhulpverlening, maar resulteerde ook in een verandering in werken van de residentiële jeugdzorg. Tehuizen kregen een specifieke taak in onderscheid van andere vormen van hulp (2.4.1). Bovendien ontstond een duidelijker onderscheid tussen regionale en landelijk werkende tehuizen (2.4.2). Daarnaast waren er ingrijpende veranderingen nodig om verschillende vormen van hulp op elkaar te laten aansluiten (2.4.3) en dat in behandelprogramma's tot uitdrukking te laten komen (2.4.4).

2.4.1. Tehuizen: van bezemwagen naar hulpverlening

Willemse typeerde in 1993 de Wet op de Jeugdhulpverlening als een kentering in de tehuisopvoeding. Die had zich sinds 1965 ontwikkeld tot een laatste strohalm als niets meer hielp en een bezemwagen om ernstige gevallen van de straat te houden. Nu was die zorg dan eindelijk

¹⁷⁹ Komen 1999, 24, 47; Doek & Vlaardingebroek 2009, 292; Visser 1980, 178-180; Zandvoort 1978, 65, 98-100, 118-119.

¹⁸⁰ Dekker, M. 2016, 38-39; Roeland 1980, 149.

¹⁸¹ Willemse 1997, 395; Dekker 2012, 55-56.

¹⁸² Alten 1957; Den Otter 1963.

¹⁸³ Junger-Tas 1983, 75.

¹⁸⁴ Van Raay 1980, 167; Van Montfoort & Tilanus 2007, 147; Dekker 2012, 55-63; Kagie 1986, 120-122; Dimmendaal 1998, 256.

¹⁸⁵ Waalwijk 1980, 202-206; Van Nijnatten 1986, 49-50.

¹⁸⁶ Dane (red.) 2006, 169-170; Harder et al. 2006, 25-30.

gepromoveerd naar een onderdeel van de keten van mogelijkheden voor hulpverlening bij de opvoeding. Daardoor was er meer afstemming mogelijk op de behoefte aan zelfstandigheid van het kind. Zo kon dit hulpaanbod ook meer een gezins- en opvoedingsondersteunende betekenis krijgen. Dat was al de bedoeling sinds 1975, maar nu kon men daarvan eindelijk de vruchten plukken. Het accent was verschoven naar de meest problematische kinderen.¹⁸⁷ Vaak ging het dan om psychosociale problematiek. 55 procent was in 1992 jongen, de gemiddelde leeftijd twaalf. Bovendien ging de doorstroming sneller. In 1992 was de verblijfsduur (in eenzelfde tehuis) gemiddeld dertien maanden.¹⁸⁸

De residentiële zorg had nu een doel gekregen dat duidelijk anders was dan dat van ambulante zorg. De wet van 1989 legde dat vast. Ambulante zorg moest gericht zijn op relatieniveau, en daarom kon dat het best plaatsvinden in de thuissituatie. Residentiële zorg had nu een specifieke doel om door middel van de geboden leefsituatie de stagnerende deviante ontwikkelingsgang van de jeugdige een halt toe te roepen. Diagnostiek was nu van extra belang om dit onderscheid op cliëntniveau te maken.¹⁸⁹ Deze omschakeling hield onder meer in dat empowerment meer centraal kwam te staan. Het activeren van de mogelijkheden van de cliënt diende daarbij voorop te staan. Daarbij was vraaggestuurd werken een vereiste.¹⁹⁰ Dit betekende ook dat bij opnames betere diagnostiek nodig was en daaraan mankeerde het vaak. De neiging bestond om het kind of de jongere de onderzoeksmolen te besparen met als gevolg dat er dan gebruik gemaakt werd van verouderde en onvolledige gegevens.¹⁹¹

Na jarenlange klachten en kritiek op de residentiële zorg kwam er nu ook meer onderzoek naar de effectiviteit van behandelingen, waarin onderzoeksinstituten en universiteiten participeerden. Eerder hadden Knorth, Van der Ploeg en Smit daarvoor al gepleit. Zij signaleerden in 1990 dat doelen van een tehuis of een leefgroep vaak niet spoorden met doelen op individueel niveau. Daarom pleitten ze voor meer planmatig werken met het accent op de behoefte en de vraag van de pupil.¹⁹² Het *evidence based* onderzoek was begin jaren 2000 inmiddels goed ingeburgerd. Daarmee ontwikkelde de jeugdzorg en in het bijzonder de residentiële zorg zich als een markt, die te controleren was.¹⁹³ Intussen ging de sterke afname in residentiële plaatsen gepaard met groeiende wachtlijsten.¹⁹⁴

2.4.2. Landelijke en regionale residentiële zorg

Tehuizen dienden zo dicht mogelijk gevestigd te zijn bij de woonplaatsen van de minderjarigen en hun ouders. Dat vormde een kernpunt in het in de jaren zeventig op de rails gezette zo-zo-zo beleid. De wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 herhaalde dat: "Hulpverlening vindt plaats in de minst ingrijpende vorm, zo dicht mogelijk bij de plaats waar de jeugdige duurzaam verblijft en gedurende een zo kort mogelijke periode en voldoet overigens aan de eis dat zij voor de jeugdige de meest aangewezen is te achten."¹⁹⁵ Dat had in voorgaande jaren geleid tot vele sluitingen van tehuizen vanwege structurele onderbezetting in gebieden waar ze ruim vertegenwoordigd waren, zoals op de Veluwe. Enkele tehuizen konden goed het hoofd boven water houden omdat ze tegen het beleid in pupillen uit het hele land aantrokken. Vaak was dat omdat ze een speciaal aanbod hadden. Met dit argument verzochten ze de overheid toestemming om als landelijke residentiële zorginstelling te mogen functioneren. Dat werd gehonoreerd.

Een onderzoek uit 1993 gaf aan waarom ze die uitzonderingspositie hadden gekregen. Daarbij ging het om de volgende tehuizen: De Ambelt (Zwolle), De Driehoek (Zwolle), Jongerenhuis Hoenderloo (Hoenderloo), Instituut 't Wezeveld (Twello), De Leo-Stichting (Borculo), De Widdonck (Heibloem), DGVJ De Stuw (Utrecht), Jongenshuis Harreveld (Lichtenvoorde), Beukenrode (Doorn), Jeugddorp

¹⁸⁷ Willemse 1993, 133-134; Dekker 2012, 66.

¹⁸⁸ Knorth & Van Duyn 1992, 9; Van der Ploeg, 1999a, 81-86.

¹⁸⁹ Knorth 1992, 29-30.

¹⁹⁰ Clarijs 2014, 39-40.

¹⁹¹ Knorth & Van Duyn 1992, 10-11.

¹⁹² Van de Ploeg 1990, 35-39; Knorth & Smit 1990, 13-28; Willemse 1990, 115-126.

¹⁹³ Dekker, M. 2016, 125, 130-134, 171-172.

¹⁹⁴ Harder et al. 2006, 27.

¹⁹⁵ Wet op de Jeugdhulpverlening 1989, art. 23.

De Glind (Barneveld), De Brink (Stevensbeek), Nieuw Veldzicht (Apeldoorn), BJ Holland Zuid (Dordrecht), MKT Kinabu (Zeist) en MKT Apeldoorn (Apeldoorn). Een behoorlijk deel ervan onderscheidde zich vooral door de behandeling van jongeren met extreme problematiek op psychosociaal gebied en gedrag. Vaak ging het om jongeren vanaf twaalf jaar met (rand)delinquent gedrag en drugsproblematiek. Ze hadden bovendien doorgaans een uitgebreid hulpverleningsverleden. Een deel was er geplaatst op basis van een justitiële maatregel. Daaronder waren nogal wat jongeren met een niet-westerse achtergrond. Enkele andere instellingen hadden om andere redenen een landelijke betekenis, namelijk twee MKT-tehuizen (Medische Kindertehuizen) waar vooral kinderen in de basisschoolleeftijd verbleven. BJ Holland Zuid specialiseerde zich met een opleiding voor de scheepvaart. De Stuw en De Driehoek waren landelijke instellingen vanwege hun gereformeerde signatuur.¹⁹⁶

In het zojuist genoemde onderzoek van landelijk werkende jeugdhuizen varieerde de gemiddelde verblijfsduur per tehuis van een half jaar in Beukenrode tot bijna drie jaar in De Widdonck.¹⁹⁷ De grootte van de tehuizen varieerde eveneens. De tien grote tehuizen boden binnen de instelling onderwijs aan, de vijf kleinere deden een beroep op scholen in de buurt. De grote instellingen waren mede daardoor meer herkenbaar als inrichting.¹⁹⁸

2.4.3. Crisisopvang, langdurige tehuiszorg en multifunctionele organisaties

In de jaren negentig sloten nog vele andere residentiële instellingen hun deuren. De trend om zoveel mogelijk jeugd ambulant te helpen zette zich verder door. De mogelijkheden voor crisisopvang werden uitgebreid.¹⁹⁹ Die was gelokaliseerd in uiteenlopende voorzieningen. Jonge kinderen stroomden vanuit de crisisopvang zoveel mogelijk door naar pleeggezinnen en oudere jeugd naar de kinder- en jeugdpsychiatrie, maatschappelijke opvang of in instellingen voor jeugd met een lichte verstandelijke beperking.²⁰⁰ In de jaren negentig vonden ook diverse fusies plaats met als doel het bijeenvoegen van uiteenlopende zorgfuncties in een multifunctionele organisatie (MFO). Zo'n instelling ging bijvoorbeeld residentiële zorg combineren met het bieden van dagopvang, ambulante zorg en pleegzorg.²⁰¹ Sinds halverwege de jaren tachtig was dit beleid verder uitgewerkt om verkokering in de jeugdhulpverlening tegen te gaan. In een MFO kon men veel beter inspelen op en aansluiten bij de behoeften van jeugdigen aan hulp en ondersteuning, waarbij sprake was van meer continuïteit in het hulpaanbod.²⁰²

Meer dan ooit verschoof het accent naar preventie en vroegtijdige hulp maar meer dan ooit moest men ook constateren dat met alle maatregelen het aantal kinderen dat een beroep deed op residentiële jeugdzorg eerder toe- dan afnam. Dat was vooral in de jaren 1997-2005 het geval. In 2005 werden nog steeds zo'n 25.000 kinderen opgenomen in residentiële voorzieningen, doorgaans voor korte tijd. Eveneens verdubbelde het aantal kinderbeschermingsmaatregelen en het aantal jeugdigen in JJI's. De tehuizen konden dit in beperkte aan, omdat er nog steeds een tendens was naar verkorting van de verblijfsduur. Ondertussen namen de wachtlijsten toe.²⁰³ Hoewel het in de jaren tachtig ingezette zo-zo-zo beleid na 1990 verder werd doorgezet, kwam er op één punt een belangrijke wijziging. Het gevolg was namelijk geweest dat jongeren talloze overplaatsingen meemaakten die haaks stonden op het algemene doel om continuïteit in de zorg en opvoeding te realiseren. Vandaar dat in de jaren negentig diverse vormen van intensieve en zo nodig langdurige residentiële hulp ontstonden. Die werden vaak uitgevoerd op de oude terreinen waar school, beroepsvorming, wonen en vrije tijdsbezigheden waren gecombineerd. Zij functioneerden op het grensgebied van speciaal onderwijs, kinder- en jeugdpsychiatrie, justitiële voorzieningen en instellingen voor licht verstandelijk beperkten.²⁰⁴

¹⁹⁶ Van Haaster et al. 1993, 87-90, 174-176, 132.

¹⁹⁷ Van Haaster et al. 1993, 98.

¹⁹⁸ Van Haaster et al. 1993, 135-138, 172-173.

¹⁹⁹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 82, 141-183.

²⁰⁰ Van Montfoort & Tilanus 2007, 143.

²⁰¹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 83-84; Dekker 2012, 671-672.

²⁰² Bijl 1996, 7.

²⁰³ Van Montfoort en Tilanus 2007, 97-98; Harder et al. 2006, 11, 26-27.

²⁰⁴ Van Montfoort & Tilanus 2007, 147

2.4.4. Protocollen en regulering

Na 1996 werd tehuiszorg steeds meer beschouwd als een radertje in een totaalaanbod. Van belang daarbij was om de hulpvraag helder te krijgen en daarop juist in te spelen.²⁰⁵ Men ging dan ook meer werken met programma's voor onderscheiden doelgroepen en bijbehorende protocollen en modules als bouwstenen voor een programma.²⁰⁶ De zorgaanbieders werden gestimuleerd om hun zorgaanbod weer te geven in een aantal modules. Bureaus Jeugdzorg hadden dan meer in handen om te bepalen welke plek het beste aansloot bij de hulpvraag die een minderjarige had.²⁰⁷ Het ideaal was om zo goed materiaal te hebben voor de ontwikkeling van een programma voor een individueel kind waarbij de vraag van het kind centraal stond. Dat moest een antwoord zijn op de toenemende kritiek ook uit het buitenland op het overwegend denken vanuit organisaties en problematisch gedrag waarbij het kind zelf over het hoofd werd zien. Ook kinderen zelf klaagden daarover.²⁰⁸ Deze aanpak vormde tegelijkertijd een middel om de financiën te beheren en instellingen onderling te vergelijken, nu de financiering ging aan de hand van te leveren producten (modules en programma's) en niet meer naar functie in het behandelaanbod. In 2003 was het aantal modules gestegen tot 1500 en dat aantal steeg daarna verder.²⁰⁹

In dit meer planmatig werken werden tevens evaluatiemomenten ingebouwd om effecten te meten. De overstap werd gemaakt naar een meer systeemtheoretisch perspectief.²¹⁰ Groeiende wachtlijsten en plaatsgebrek gingen echter als stoorzender fungeren. Instellingen moesten vaker jongeren weigeren als er sprake was van meervoudige problematiek die moeilijk in te passen viel in het beschreven aanbod. Het kon zelfs gebeuren met deze krapte op de "markt" van de zorgaanbieders, zoals men nu tehuizen en ander hulpaanbod ging noemen, dat de hulpvraag van een jongere werd omgebogen. Men probeerde een jongere dan geplaatst te krijgen in een module waarin nog wel plaats was.²¹¹

Dit werken met verschillende hulpvarianten stimuleerde om opnieuw te zien of tehuizen te onderscheiden zijn in verschillende typen die samenhangen met het zorgaanbod. Het voorstel daartoe kwam van de Commissie Harmonisatie van Normen. Die stelde een tweedeling voor. Enerzijds tehuizen die primair pedagogische hulp boden: permanente begeleiding in het dagelijks doen en laten om zo te stimuleren tot groei en ontplooiing. Daartoe behoorde ook investeren in relatie met thuis en wegwerken van cognitieve achterstanden. De andere groep tehuizen verleenden dan meer intensieve hulp: helpen oplossen van dieperliggende gedrags- en psychosociale problemen. Daarin waren weer twee graden onderscheiden, naast hulp aan de grote groep ook aan een kleinere groep met zeer intensieve hulp. Met deze driedeling wilde men de hele residentiële zorg in kaart kunnen brengen.²¹² Er was een markt ontstaan van vraag en aanbod met als belangrijke vraag hoe de daarmee ontstane wachtlijsten ingekort konden worden.

²⁰⁵ Van der Ploeg 1999a, 84-85; De Ruyter 2000, 7-8.

²⁰⁶ Bijl 1996, 3-5; Tilanus 1997, 311; Van Rooijen 2000, 7-8.

²⁰⁷ Harder et al. 2006, 38-40; Van Rooijen 1999, 7, 15, 20-22.

²⁰⁸ Clarijs 2014, 50

²⁰⁹ Van Montfoort & Tilanus 2007, 103-105; Clarijs 2014, 56-58.

²¹⁰ Zandberg 1999, 92-93; Harder et al. 2006, 27

²¹¹ Harder et al. 2006, 48-50; 66-73; Van Yperen & Van Geppen 1997, 66-72.

²¹² Van de Ploeg 1999a, 83-85; Van Montfoort & Tilanus 2007, 298-301; Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening 2000, VII.

3. Geweld in tehuizen: verwaarlozing, mishandeling en misbruik

Geweld tegen kinderen is een eeuwenoud probleem. Het vormde ook een belangrijke reden voor het ontstaan van de kinderbescherming in 1905, die gericht was op het beschermen van kinderen tegen ouders. Daarbij ging de aandacht in het bijzonder uit naar de onderste lagen van de bevolking waar armoede een bedreigende factor vormde. Dat mishandeling en verwaarlozing ook in kindertehuizen voorkwamen is lange tijd een blinde vlek geweest. Toen er in 1926 enkele publicaties verschenen over mishandeling en misbruik in rooms-katholieke tehuizen en internaten werden die dan ook nauwelijks geloofd.²¹³ Het duurde vele jaren voor dit thema op de agenda kwam.²¹⁴ Deze paragraaf begint met een weergave van de manier waarop oud-pupillen in de jaren vijftig misstanden naar buiten brachten. Daarna volgt de maatschappelijke aandacht ten aanzien van dit geweld ontstond en hoe daarbij kindertehuizen in het vizier kwamen. Tot slot komen de in de literatuur meest genoemde vormen van geweld tegen kinderen aan de orde.

3.1. Oud-pupillen in 1950-1960 over hun ervaringen in tehuizen

In het verleden is onderzoek onder oud-pupillen verricht om te weten te komen hoe zij de jaren in een kindertehuis of pleegzorg hebben ervaren en of die jaren hen ook iets goeds hadden gebracht voor hun latere leven. Deze onderzoeken brengen aan het licht hoe ervaringsverhalen van oud-pupillen van belang zijn om zicht te krijgen op het opvoedingsklimaat en de behandeling in tehuizen. Wat nog meer opvalt is hoe de onderzoekers uiterst voorzichtig bleven in het benoemen van geweld en misstanden.

3.1.1. *Kritisch durven terugblikken*

Vanaf 1911 is regelmatig onderzoek gedaan naar oud-pupillen van voogdijverenigingen die in een pleeggezin of een tehuis verbleven. Doorgaans lag het accent op hoe zij zich in het verdere leven hadden kunnen redden en hoe dat een resultaat was van de tehuisopvoeding. Voor directies en besturen vormde dat een maatstaf voor het succes van de behandeling. Het laatste onderzoek van dit type werd in 1951 gepubliceerd. In zulk onderzoek was men op zoek naar het percentage van de oud-pupillen dat men als "geslaagd" kon aanmerken. Bij "geslaagd" dacht men bijvoorbeeld het kunnen stichten van een gezin en zelf de kost kunnen verdienen. Doorgaans was dat het geval bij zo'n zeventig procent.²¹⁵

Een uitzondering vormde het beperkte onderzoek (onder 31 voogdijpupillen) van twee secretaresses van voogdijraden, de juristen M.J.A. Sark-Schim van der Loeff en H.G. Veth in 1933. Zij vroegen daarin ook nadrukkelijk naar hoe oud-pupillen de opvang in hun jonge jaren hadden ervaren. Daarover waren de onderzochte personen niet positief. Ze voelden zich in de steek gelaten door predikanten en voogdijverenigingen van wie ze dachten dat juist zij naar hen zouden omzien. De beide dames kregen echter een stortvloed van kritiek over zich heen uit de wereld van de kinderbescherming: het gaf geen pas om oud-pupillen te vragen naar hun oordeel over de voogdijvereniging en de verleende zorg. Op zijn minst hadden ze navraag moeten doen bij de betreffende voogdijverenigingen of de verschaft informatie van oud-pupillen wel klopte.²¹⁶ Er was weinig vertrouwen in pupillen als getuigen en klaarblijkelijk veranderde dat niet als ze als volwassenen in de samenleving een plek hadden gevonden (zie ook 1.2.5).

Het onderzoek van Veth en Sark heeft stimulerend gewerkt in de jaren vijftig in ander onderzoek onder oud-pupillen. In 1957 en 1963 kwamen de maatschappelijk werksters I. Alten en G.H.J. den Otter met hun resultaten. Zij hadden vooral gewerkt met interviews en vragenlijsten. Daarin hanteerden ze kritische vragen naar hoe de respondenten de geboden zorg hadden ervaren en hoe tevreden ze daarover waren. In voorzichtige woorden kwam daarin ook geweld aan de orde.

²¹³ Bakker 2013, 305; Dohmen 2010

²¹⁴ Dijkstra & Swets-Gronert 1989, 25.

²¹⁵ De Blois 1951, 52; Rietveld-van Wingerden 2017, 168-169.

²¹⁶ Sark-Schim van der Loeff & Veth 1933; Een gewraakt onderzoek 1933; Rietveld-van Wingerden 2017, 235.

3.1.2. Onderzoek van Alten en Den Otter

Ida Alten deed onderzoek naar oud-pupillen van de vrijzinnig-protestantse voogdijvereniging Tot Steun. Daar was ze in 1941 aangesteld als inspectrice zoals sindsdien in voogdijverenigingen aangestelde maatschappelijk werkster werden genoemd. Het was haar taak toezicht te houden op de kwaliteit van de zorg die de vereniging bood en liet bieden aan haar pupillen in pleeggezinnen en tehuizen. Haar boek verscheen in 1957; het onderzoek zelf was in de jaren 1950-1953 uitgevoerd. De voor dit onderzoek aselekt gekozen 160 pupillen waren opgegroeid in de jaren 1920-1940 in pleeggezinnen, van wie ongeveer de helft gemiddeld een jaar in een van de doorgangshuizen van Tot Steun had doorgebracht.²¹⁷ Die huizen waren kleinschalig, 24 pupillen was het maximum, en apart voor meisjes en jongens van verschillende leeftijden 6-14 jaar of 15 jaar en ouder. Meer dan de helft was behoorlijk kritisch op de tehuizen: ongeschikt en autoritair personeel, onvoldoende verzorging met betrekking tot kleding en voeding en groepsgevoel dat niet deugden of pesterig waren. Een man stelde: "Toen ik 17 was, zette men mij tussen een troep homo-sexuelen, oplichters en dieven, om wat op te knappen."²¹⁸ Een vrouw had er spijt van voor wat ze toen andere meisjes had aangedaan. Daarnaast waren ze uiterst bang geweest voor de isoleercel en het niets doen in afzondering. Het emotioneerde hen nog toen ze er zoveel jaren na dato over vertelden. Vele geïnterviewden waren van mening dat ze er geen gevoel van eigenwaarde hadden kunnen ontwikkelen. Meisjes klaagden vooral over de directrice. Ze waren bang voor haar geweest evenals voor haar bestraffingen als ze niet goed hun best deden. De jongens waren over hun directeur juist wel tevreden.²¹⁹ Hoewel de pupillen opgroeiden voor 1940, kunnen we aannemen dat waarover pupillen klaagden ook in de jaren vijftig speelde en mogelijk ook nog daarna.

Tabel 4. Klachten van oud-pupillen over de tehuizen van voogdijvereniging Tot Steun (1957)²²⁰

	Jongens (41)	Meisjes (42)	Totaal
Slechte voeding	6	16	22
Slechte kleding	6	17	23
Gebrek aan hartelijkheid	14	21	35
Te grote strengheid	14	21	35
Ongeschikt personeel	13	19	32
Benadeling door de groep	12	18	30
Negatieve beïnvloeding door de groep	5	19	24
Gebrek aan aanvaarding door de groep	11	12	23

In dit onderzoek gaven in totaal 83 oud-pupillen, 42 vrouwen en 41 mannen, hun oordeel over de residentiële zorg van Tot Steun. De overige respondenten waren direct in een pleeggezin geplaatst. Ze waren er doorgaans een tot twee jaar ter observatie in het doorgangshuis geweest om in een geschikt pleeggezin te worden geplaatst. De vrouwen brachten 143 klachten en mannen 81 in. Dit wilde overigens niet zeggen dat ze daarom negatief over het verblijf oordeelden. Ze hadden er immers een opleiding gehad en deelgenomen aan ontspanningsactiviteiten, zo stelden ze zelf. Anderen waardeerden vooral het personeel. Het was er streng, maar dat hadden ze ook nodig, zo luidde de toelichting. Uiteindelijk oordeelden 12 vrouwen positief en 3 neutraal; bij de jongens lag dat wat hoger, 14 positief en 10 neutraal.²²¹

Interviewster Alten was zelf pupil geweest van Tot Steun en had dus ook ervaringen in het tehuis voor oudere meisjes van Tot Steun en in pleeggezinnen opgedaan. Ze merkte in haar boek op: "Enquêtrice beschikt over zeer betrouwbare gegevens betreffende het leven in één dier inrichtingen. Het beeld, dat oud-pupillen daarvan geven, stemt vrijwel met deze gegevens overeen."²²² Op grond van de resultaten en haar eigen ervaringen concludeerde ze dat meisjes het veel moeilijker hadden gehad dan jongens: zij hadden meer taken in huis en hadden minder

²¹⁷ Alten 1957, 61.

²¹⁸ Alten 1957, 62.

²¹⁹ Alten 1957, 62-65.

²²⁰ Alten 1957, 65.

²²¹ Alten 1957, 62-64.

²²² Rietveld-van Wingerden 2017, 261-262; Alten 1957, 61.

vrijheid dan jongens, terwijl jongens ook vaker in de buitenwereld kwamen door het werken bij een baas of het bezoeken van een ambachtschool.²²³ Opmerkelijk is dat kinderrechtser en oud-bestuurslid van Tot Steun, W.P.C. Knuttel, in het woord vooraf in 1957 aangaf hoe belangrijk zulk onderzoek ook in 1957 nog was ter verbetering van de zorg, maar ook opmerkte dat de gemaakte fouten nog niet tot het verleden hoorden: "Hier worden lessen gegeven van blijvende waarde en bovendien zijn wij de gemaakte fouten nog niet geheel ontgroeid." Ongetwijfeld speelden in dit oordeel de problemen in de tehuisen van Tot Steun omstreeks 1950 mee.²²⁴

Het voorlopig laatste grote onderzoek onder oud-pupillen was dat van Den Otter (1963). Net als Alten werkte zij met een steekproef vanuit een database en met interviews aan de hand van een daarvoor opgestelde vragenlijst. Opdrachtgever was de protestants-christelijke voogdijvereniging Kinderzorg afdeling Rotterdam, waar ze maatschappelijk werkster was. Zij betrok 294 oud-pupillen in het onderzoek, geboren tussen 1928 en 1935 en van wie de voogdij eindigde in de jaren 1949-1956. Het oorspronkelijke doel was 400 oud-pupillen. Dat lukte niet. Bovendien trok een deel van zij die gevraagd waren, zich terug omdat ze niet meer wilden worden geconfronteerd met wat ze in hun jeugd hadden meegemaakt. Kinderzorg plaatste net als Tot Steun kinderen in zowel pleeggezinnen als tehuisen. De vereniging had zelf geen tehuisen, maar bracht de kinderen in doorgaans drie, niet bij naam genoemde grote tehuisen onder. Daarbij ging het om tehuisen voor "normale" jeugd.²²⁵ Dat gold voor de meeste kinderen (228 van 294). Meer dan de helft verbleef er meer dan vijf jaar. Zij waren grotendeels in de leeftijd van 6 jaar en ouder bij opname.²²⁶ Opmerkelijk is dat hoe langer kinderen in een tehuis verbleven hoe negatiever ze oordeelden over hun verblijf aldaar (zie tabel 5).

Tabel 5. Totale verblijfsduur in tehuis van oud-pupillen van Kinderzorg Rotterdam vanaf moment van uithuisplaatsing en hun oordeel over het tehuis²²⁷

	positief	gemengd	negatief	totaal
Minder dan 1 jaar	12	4	10	26
1-3 jaren	8	14	9	31
3-5 jaren	6	13	5	24
5-10 jaar	11	23	42	76
10 jaar en langer	3	18	50	71
Niet in een kindertehuis geweest				66
Totaal aantal pupillen	40	72	116	294

De groepen in de door Kinderzorg Rotterdam benutte tehuisen waren groot, 20-30 pupillen, en per groep was er slechts één leidster. De groepen bestonden uit uitsluitend jongens of meisjes. Meer dan bij Alten waren er klachten over concrete opvoedingspraktijken, zoals de verplichte wandeling op zondag onder leiding van de groepsleidster. Die was bovendien de enige mogelijkheid om buiten het terrein te komen. Per groep was de leeftijd ongeveer dezelfde. Alle groepsleden sliepen op eenzelfde zaal en gingen tegelijk naar bed en stonden op dezelfde tijd op. Ze moesten de hele nacht op dezelfde zij liggen.²²⁸ Den Otter schreef in vage en voorzichtige bewoordingen over de negatieve bejegening: "Na deze summier beschrijving van het groepsleven zal het geen verwondering wekken, dat bij een dergelijk aantal kinderen van dezelfde leeftijd met één leider of leidster, de orde met strengheid en tucht gehandhaafd diende te worden. Uit de interviews bleek dat dit meermalen met geweld gebeurde en dat daarbij soms naar middelen gegrepen werd, die slechts verzet en haat kweekten. Deze gevoelens werden nog versterkt door het gevoel van machteloos- en rechteloosheid van het kind tegenover zijn opvoeder."²²⁹

Alten besteedde ook aandacht aan hoe het oud-pupillen vergaan was in hun verdere leven. De meeste deelnemers vermeldde dat ze niet gelukkig waren ondanks dat het leek dat ze hun leven goed op de rails hadden gekregen. Ze hadden moeite met aanpassen, konden hun verleden niet

²²³ Alten 1957, 64.

²²⁴ Knuttel 1957, 10; bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

²²⁵ Den Otter 1963, 14-19.

²²⁶ Den Otter 1963, 191-192.

²²⁷ Den Otter 1963, 212.

²²⁸ Den Otter 1963, 108-110

²²⁹ Den Otter 1963, 110.

accepteren, hadden geen levensvreugde en leefden onder psychische druk.²³⁰ Dit resultaat sloot aan bij de eerder geuite kritiek van Mulock Houwer dat maatschappelijk geslaagd zijn eigenlijk niets zei over het geslaagd zijn op zich, zelfs als iemand een goede scholing en beroepsopleiding in het tehuis had gehad: "Dank zij de arbeidsvorming kan hij zich meestal wel staande houden, maar hoe is hij als echtgenoot, als kameraad in het werk, als vader? Hoe staat hij tegenover de wereld en tegenover zich zelf?"²³¹

3.1.3. Onderzoek naar geweld in opvoedingstehuizen

Het onderzoek van Den Otter zou voorlopig het laatste onderzoek zijn dat werkte met aselekt gekozen oud-pupillen. Daarna zijn er diverse publicaties geweest die gebaseerd waren op klachten van pupillen en gericht op het beantwoorden van de vraag of er geweld gepleegd was en op welke manier. Een schrijnend voorbeeld is het onderzoek naar misbruik en mishandeling in het katholieke Groenestein in 1925-1930 waaruit gruwelijke vormen van misbruik en mishandeling naar voren kwamen: een jongen een bloedneus slaan na het morsen met eten of hele avonden op je knieën voor de cel van de broeder moeten liggen, terwijl de rest sliep. Bij het straffen werden ook andere kinderen gebruikt: door een rij kinderen lopen die je bont en blauw moesten slaan. Een kind dat zijn "taak" verzaakte kreeg straf. D.J. Broekhuizen, een bevlogen socialistische voorman in Den Haag, sprak daarbij zelfs van "misdadig Rooms Nederland" en over Groenestein als een "broeïnest van ongerechtigheden".²³²

Zulke extreme vormen van geweld bleven in Groenestein ook na de Tweede Wereldoorlog doorgaan zo bleek uit interviews met oud-pupillen bijna tien jaar na het opheffen van dit tehuis. Dat sloot in 1971 de deuren. Twee zusters in Groenestein maakten zich daaraan schuldig in de jaren vijftig.²³³ Oud-pupillen zeiden getekend te zijn voor het leven door afkeer van seksualiteit en het eigen lichaam. Zij werden als ze gingen menstrueren 's nachts vastgemaakt in bed met een sluitlaken.²³⁴ Schrijver en cineast Hans Koekoek maakte er een documentaire van die in 1982 op de buis kwam. Oud-pupillen vertelden dat ze in hun latere leven nadelige gevolgen van het ervaren geweld ondervonden, zoals nachtmerries en gillend wakker worden, steeds weer het gegil van je zusje horen als ze werd afgeranseld. De krantenkoppen logen er niet om: "Verhalen uit de hel" en "Mishandelingen waren troef in Haagse gesticht".²³⁵

3.2. Maatschappelijke aandacht voor kindermishandeling en verwaarlozing

De aandacht voor geweld tegen kinderen in de residentiële zorg sinds 1970 is voor een belangrijk deel het resultaat geweest van de groeiende belangstelling voor kindermishandeling in de samenleving. Verschillende organisaties zijn op dit gebied actief geweest om geweld tegen kinderen te bestrijden. Dat lukte ten dele. Zelfs de modernisering in de zorg lijkt geen einde te hebben kunnen maken aan geweld tegenover kinderen, zo stelde de pedagoog Micha de Winter in 2008.²³⁶

3.2.1. Geweld en het ontstaan van de Kinderbescherming in 1905

Het tegengaan van vooral verwaarlozing van kinderen ging in de tweede helft van de negentiende eeuw een belangrijke rol spelen in de Nederlandse samenleving en politiek. De overheid ging hierin voor het eerst een leidende rol vervullen vanuit de gedachte dat het haar taak was om de zwakken in de samenleving, in dit geval kinderen, te beschermen. Het kindernetje van Van Houten in 1874 regelde een verbod op kinderarbeid in vooral fabrieken voor kinderen jonger dan twaalf jaar en de

²³⁰ Alten 1957, 93.

²³¹ Mulock Houwer 1953, 29.

²³² Koekoek 1982, 18-22; Deetman 2013, 198.

²³³ Deetman 2011, deel 1, 794.

²³⁴ Koekoek 1982, 97, 112.

²³⁵ Koekoek 1982, 30-31; Bakker 2013, 305-306.

²³⁶ De Winter 2008, 150-151.

in 1901 ingevoerde leerplicht moest ervoor zorgen dat deze kinderen ook naar school gingen. Hier ging het dus vooral om misbruik van kinderen in het arbeidsproces.²³⁷

Een volgende en verdergaande stap was overheidsingrijpen in gezinnen zelf. De kinderbescherming ontstond. Die moest kinderen beschermen tegen mishandeling en verwaarlozing van ouders. Hierbij kon het gaan om lichamelijk en psychisch geweld, maar dat komen we weinig tegen in de literatuur over deze tijd. Wel treffen we optreden tegen wat toen als verwaarlozing werd gezien. Vaak betrof dat ouders die hun kinderen voorgingen op het verkeerde pad: moeders die in de prostitutie zaten en vader die hun zoons wegwijds maakten in criminele activiteiten, doorgaans economische delicten zoals smokkel en diefstal. Kinderen die op straat zwierven, aangezet werden tot bedelen en niet naar school gingen, werden door kinderbeschermers gezien als verregaande vormen van verwaarlozing.²³⁸ Ouders konden juridisch niet veroordeeld worden voor het meeslepen van hun kinderen in laakbare handelingen. De in 1905 ingevoerde kindervetten boden wel de mogelijkheid om ouders uit de ouderlijke macht te ontheffen of te ontzetten. De kinderbescherming als organisatie kreeg sindsdien duidelijker vorm (zie 1.2).²³⁹

3.2.2. Strafbaar stellen van fysieke en psychische kindermishandeling

Strafbaar stellen van ouders bij kindermishandeling was alleen mogelijk als het aangebrachte letsel bij een kind aantoonbaar was. Daarbij ontstond al voor 1940 een tendens om ouders in die gevallen extra zware straffen toe te kennen, meestal in de vorm van onvoorwaardelijke gevangenisstraf. Dat gold in het bijzonder als het om jonge kinderen ging. Waren daarbij beide ouders betrokken dan koos men voor een van beide, om de ander, doorgaans de moeder of haar vervangster, in het gezin te laten.²⁴⁰ Bij psychische mishandeling was dat veel moeilijker. Dat kreeg tot in de jaren tachtig nauwelijks aandacht, mede omdat letsel vaak niet aantoonbaar was. De eerste die daarnaar onderzoek deed was de juriste Clemens-Schröner in haar dissertatie uit 1957. Ze selecteerde honderd gevalsbeschrijvingen van kindermishandeling ontleend aan politiedossiers, de dagbladpers en rapporten van de kinderrechter uit de periode 1932-1946. Zij stelde daarbij als eis onder meer dat de gedragingen stelselmatig waren en een uitdrukking van misbruik van de machtspositie. Het doel was om tot een strafmaat te komen voor de daders van psychische kindermishandeling.²⁴¹ Bij de constatering van psychisch geweld gepleegd door ouders ging men vaak wel over tot een ondertoezichtstelling van het betreffende kind of een ontheffing van de ouders uit de ouderlijke macht en daarbij uithuisplaatsing van het kind.²⁴²

Volgens Clemens-Schröner ging lichamelijke mishandeling altijd gepaard met psychische mishandeling, terwijl die laatste vorm daarnaast ook op zichzelf voorkwam, zoals treiteren, vernederen, krenken, bang maken en bedreigen. Als voorbeelden noemde ze: een kind achter zetten bij andere kinderen in een gezin, het kapot scheuren van een foto van de moeder die overleden was en langdurig opsluiten in een kleine benauwende ruimte. Ook wees ze daarbij op het voor de ogen van een kind kapot maken van geliefde kleding, het doden van een huisdier of het vernielen van speelgoed. Kinderen uit een eerder huwelijk van een van de ouders liepen daarbij het grootste gevaar. Onder de mishandelende ouders scoorden stiefouders het hoogst. De onderzoekster schatte in dat in alle gevallen psychische mishandeling levenslange schade zou opleveren.²⁴³ In 1983 verscheen onder dezelfde titel (*Psychische kindermishandeling*) van Clemens-Schröner nog een boekje. De tijden waren veranderd, kindermishandeling was inmiddels een veelbesproken onderwerp in jeugdzorg en kinderbescherming, maar nog steeds was het lastig om psychische kindermishandeling strafbaar gesteld te krijgen. Een van de problemen was dat het zo moeilijk te onderkennen was. Bij lichamelijke mishandeling droegen kinderen daarvan de zichtbare sporen en dat was hier anders.²⁴⁴

²³⁷ Bakker et al. 2010, 196, 226, 230-232, 240-242, 265, 576, 602-604.

²³⁸ Bakker et al. 2010, 452-457.

²³⁹ Van Montfoort 1994a, 18-21, 77-83; Clemens-Schröner 1957, 199-243.

²⁴⁰ Clemens-Schröner 1957, 69.

²⁴¹ Clemens-Schröner 1957, 63-65, 253-273.

²⁴² Clemens-Schröner 1957, 67-69.

²⁴³ Clemens-Schröner 1957, 5-8, 10-32, 43-55; 1983, 16.

²⁴⁴ Clemens-Schröner 1983, 16.

Clemens-Schröner heeft bijgedragen aan het bespreekbaar maken van het onderwerp waarbij de focus verschoof van verwaarlozing naar kindermishandeling. Daartoe behoorde vanaf de jaren zeventig ook steeds vaker psychische en emotionele mishandeling.²⁴⁵ Verwaarlozing kwam als aanduiding nauwelijks meer voor na 1960 omdat het economisch beter ging in de samenleving. Er werd weinig meer gerept over voedseltekort, vervuiling en armoede. En waar die problemen nog wel speelden verschoof het accent naar het verkeerd besteden van geld, zoals aan alcohol en drugs, waardoor kinderen te weinig eten en onvoldoende kleding kregen.²⁴⁶ Bij emotionele of psychische verwaarlozing gingen kinderbeschermers in die tijd op zoek naar het ontbreken van liefde, aandacht en belangstelling voor het kind. Nestwarmte, genegenheid en invoelend vermogen kwamen in de jaren zeventig en tachtig centraal te staan.²⁴⁷ Onder de titel "nestwarmte" ging eind jaren zeventig een theaterproductie door het land, waarin uit huis plaatsing centraal stond en in het bijzonder de relatie tussen dit kind en diens opvoeder in pleeggezin en tehuis.²⁴⁸

3.2.3. Vertrouwensartsen en Vereniging tegen Kindermishandeling

In de jaren zestig nam de aandacht voor kindermishandeling zo toe dat er nieuwe voorzieningen werden getroffen.²⁴⁹ Dat was naar aanleiding van een publicatie van de Amerikaanse kinderarts Henry Kempe in juli 1962 in *Journal of the American Medical Association* getiteld: 'The battered-child syndrome'. De voorzitter van het Nederlands Verbond der Verenigingen Pro Juventute, B. Kist, reageerde daarop. Hij haalde daarbij het voorbeeld aan van een tweejarige kleuter die door zijn ouders zo was mishandeld dat het kind om het leven was gekomen en een ander voorbeeld van een röntgenoloog die bij foto's soms oude botbreuken ontdekte. Kist riep medici op om sneller te rapporteren. Die hadden echter met hun beroepsgeheim te maken.²⁵⁰

In 1969 stelde echter de toenmalige staatssecretaris van Volksgezondheid een onderzoekscommissie in die de mogelijkheden voor de aanpak van kindermishandeling moest verkennen. Een aanbeveling daarin was om een Bureau Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling (BVA) op te richten. Dat gebeurde in 1972. Artsen hadden hierin een centrale rol om zo betere signalering en behandeling van mishandelde kinderen mogelijk te maken onder verantwoorde hantering van het beroepsgeheim. Dat leidde al snel tot de oprichting van meldpunten, de zogenaamde AMK's (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling), waar ook anoniem gemeld kon worden.²⁵¹ Vertrouwensartsen kregen een taak op het gebied van advisering, gegevensverzameling en het regelen van de nazorg. Ondertussen was in 1969-1970 de Vereniging tegen Kindermishandeling opgericht. Later veranderde de naam in Stichting Voorkoming Kindermishandeling.²⁵² Nederland was daar overigens laat mee, zo stelde Kist vast. Al in 1882 was in Engeland naar het voorbeeld van Amerika een National Society for the Prevention of Cruelty to Children opgericht.²⁵³

De BVA's gingen nauw samenwerken met de Raden voor de Kinderbescherming. Een behoorlijk percentage van de aanmeldingen, 11,8 procent in 1977, leidde tot een kinderbeschermingsmaatregel waarbij dikwijls het mishandelde kind uit huis werd geplaatst. Een bureau bestond uit vier parttimers, namelijk huis- en kinderartsen met een eigen praktijk en daarnaast een maatschappelijk werkster en enige administratieve ondersteuning. Zij voorzagen in een behoefte. Het aantal van vier was in 1980 uitgebreid tot tien. De behoefte was overigens ook gegroeid door acties van de Vereniging tegen Kindermishandeling en bewustwordingscampagnes van SIRE (Stichting Ideële Reclame). Die kwam met teksten voor reclamezuilen en advertenties in kranten

²⁴⁵ Dimmendaal 1998, 141.

²⁴⁶ Komen 1999, 61-63.

²⁴⁷ Komen 1999, 75-82.

²⁴⁸ Nestwarmte. Pleidooi voor pleegkinderen, *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 mei 1979;

²⁴⁹ Van Montfoort 1994a, 151-162; Komen 1999, 87-89.

²⁵⁰ Kist 1964, 3-4; Baartman 2005a, 17.

²⁵¹ Hoefnagels 2001, 17; Verslag Directie Kinderbescherming 1977/1978, 75-77; Doek 2005, 198-199; Baartman 2005b, 261-263.

²⁵² Gezondheidsraad 2011, 29; Dimmendaal 1998, 141; Doek 1980, 89-91; Liefwaard & Doek 2013, 262-264; Komen 1999, 87-106.

²⁵³ Kist 1964, 4.

en tijdschrift: "Kindermishandeling bestáát. Hoe lang nog" en "Over sommige geheimen moet je praten."²⁵⁴

Op het gebied van bestrijding en preventie van kindermishandeling zijn sindsdien diverse nieuwe mogelijkheden gekomen. De kindertelefoon deed eind jaren zeventig zijn intrede.²⁵⁵ De AMK's werden in de jaren negentig beter geïntegreerd in de jeugdzorg. Zij gingen een belangrijk onderdeel vormen van de toen opgerichte Bureaus Jeugdzorg.²⁵⁶ Per 1 januari 2015 zijn de meldpunten voor kindermishandeling omgezet naar de landelijke organisatie Veilig Thuis met plaatselijke afdelingen. Dat gebeurde in het kader van de verschuiving van de verantwoordelijkheid voor de jeugdzorg van de provincie naar de gemeente. Aan Veilig Thuis zijn medici en gedragswetenschappers verbonden die waar nodig in teamverband verder ingrijpen.²⁵⁷

3.2.4. Wetenschappelijk onderzoek en implicaties voor de praktijk 1980-2015

In de jaren tachtig kwam ook het wetenschappelijk onderzoek naar kindermishandeling op. Daarin was veel aandacht voor de schadelijke effecten van kindermishandeling voor de geestelijke gezondheid op langere termijn. Ook kwam seksueel misbruik en incest binnen het blikveld. Toen bleek dat dit vaker voorkwam dan menigeneen dacht.²⁵⁸ De groeiende wetenschappelijke belangstelling voor geweld tegen kinderen leidde in 1988 tot de instelling van een leerstoel Preventie en Hulpverlening inzake Kindermishandeling aan de Vrije Universiteit. Herman Baartman ging die bekleden. Enkele jaren later werd daar het Centrum voor Kinderstudie (ACK) opgericht om dit onderzoek te bevorderen en te verdiepen. Vooral empirisch onderzoek nam toe. Zo kon Marian Roelofs onderzoek doen naar de BVA's en daar gesignaleerde problemen en verleende hulp. Zij legde daarin de nadruk op risicofactoren gelegen in het kind, de ouders en de omgeving.²⁵⁹ In dezelfde tijd kwamen resultaten naar buiten van onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen in het gezin. Daarbij ging het toen nog vooral om meisjes. Nel Drayer kwam in 1988 met de resultaten van haar onderzoek naar aard en omvang ervan. Zij kwam uit op 15,6 procent van de aselect gekozen vrouwelijke geïnterviewden.²⁶⁰ In de jaren negentig volgde Francien Lamers-Winkelmann met haar onderzoek naar seksueel misbruik in de residentiële zorg.²⁶¹

In zulk onderzoek kwam ook aandacht voor de "cycle of violence", in Nederland aangeduid als transgeneratiele of intergeneratiele cyclus. Een volwassene die in zijn jeugdjaren mishandeld of seksueel misbruikt is, heeft grote kans dit te herhalen als volwassene tegenover bijvoorbeeld eigen kinderen of in een werkring waar hij of zij met kinderen werkt. Dit laatste kwam ook uit onderzoek naar voren. Er bleek een verband te zijn tussen moeders die in hun jeugd in internaten zaten en verwaarlozing van eigen kinderen.²⁶² Sommigen vielen dit overigens aan met de kritiek dat men uiterst voorzichtig moet zijn met generaliseren op dit gebied.²⁶³ In literatuur over mishandeling komt tal van voorbeelden voor van deze cyclus. Dohmen stelde dat groepsleiders en -leidsters die zich te buiten gingen aan vaak excessief geweld tegenover kinderen vaak emotioneel en psychisch niet volgroeid waren als gevolg van ontberingen in de eigen jeugd, soms opgedaan in een internaat of kindertehuis.²⁶⁴

Voor dit punt van intergeneratiele problematiek vroeg recent de orthopedagoog Peer van de Helm aandacht in zijn lectorale rede aan de Hogeschool Leiden. Daarin reageerde hij op de documentaire *Een plekje voor Alicia* (2017), bij wie deze problematiek ook speelde en waarvoor in het Nederlands jeugdstelsel nog steeds te weinig aandacht is. Het is aan de politiek om hierin

²⁵⁴ Doek 1980, 89-92; Baartman 1988, 4; *Kindermishandeling* 1978, 13-17.

²⁵⁵ Vriesema & Roos 1985, 39-41.

²⁵⁶ Van Montfoort 2007, 285-286; Dane (red.) 2006, 171.

²⁵⁷ <https://demonitor.kro-ncrv.nl/artikelen/hoe-doet-veilig-thuis-onderzoek-naar-kindermishandeling> (geraadpleegd 12 oktober 2018); <https://nl.wikipedia.org/wiki/Advies- en Meldpunt Kindermishandeling> (geraadpleegd 12 oktober 2018).

²⁵⁸ Dijkstra & Swets-Gronert 1989, 2-13; Drayer 1988.

²⁵⁹ Roelofs 1996, 52-89.

²⁶⁰ Draijer 1988, 337.

²⁶¹ Lamers-Winkelmann 1994; 1995.

²⁶² Hoefnagels 2001, 23-33; Everts-Goddard 1982, 13; Schouten 1968, 9; Baartman 1995, 323.

²⁶³ Dijkstra & Swets-Gronert, 3-4; Baartman 1987, 80-81.

²⁶⁴ Dohmen 2010, 278-280; Deetman 2013, 33, 66.

handelend op te treden door het stimuleren van goed beleid en onderzoek, zo stelde hij. Wat hier gebeurde, geen oog voor de werking van nadelige jeugdervaringen van een ouder, beoordeelde hij als een voorbeeld van kortetermijndenken.²⁶⁵ Intussen was onduidelijk hoeveel kinderen het slachtoffer waren van kindermishandeling. Vanaf 2000 is veel onderzoek geweest om te kunnen vaststellen om hoeveel het ging en hoe groot het probleem was. Geschat werd dat het in Nederland 100.000 kinderen per jaar betrof. Verschillende buitenlandse onderzoeken kwamen op schattingen van tien tot ruim twintig procent van de kinderen.²⁶⁶ Onderzoek in Nederland in 2005 en 2010 sloot daarbij aan.²⁶⁷

3.2.5. Maatschappelijke aandacht voor geweld in kindertehuizen 1965-2015

Naar mishandeling in de context van tehuizen en andere opvang van kinderen onder de vleugels van de Nederlandse jeugdzorg is nog weinig onderzoek gedaan. Ook voor vertrouwensartsen, Meldpunten tegen Kindermishandeling en de Vereniging tegen Kindermishandeling vormde dit geen aandachtspunt. De enigen die daarvoor aandacht vroegen waren de actiegroepen in de jaren zeventig en tachtig, zoals de Belangenvereniging voor Minderjarigen (BM), die al snel in verschillende steden afdelingen kreeg (zie 1.2.6). Tot in de jaren tachtig kwamen ze met hun bezwaren tegen praktijken in kindertehuizen die zij betichtten als vormen van geweld tegen kinderen (zie 3.3). Een andere kritische groep was het Jongerenadvies Centrum, dat verhalen aanhoorde van jongeren die uit tehuizen weggelopen waren. Toen het Amsterdamse JAC bemerkte dat er wel veel meisjes uit de Heldringstichting de benen hadden genomen naar dit Amsterdamse centrum, ging dat een nader onderzoek instellen met onthutsende resultaten (zie 3.3). De actiegroep die als eerste met ernstige beschuldigingen kwam aan het adres van Nederlandse kindertehuizen was Het Roze Pamflet. Dat bestond vooral uit groepsleiders werkzaam in tehuizen. In hun *Zwartboek Kinderbescherming*, legden zij de vinger bij de onvoldoende informatie aan het kind zodat die de plaatsing als een straf ervoer en te weinig personeel om kinderen voldoende liefde en geborgenheid te geven.²⁶⁸

De actiegroepen kregen hulp van journalisten om de misstanden wereldkundig te maken. Sommigen namen zelf initiatief om een grondig onderzoek te doen. Dat deed bijvoorbeeld de schrijver en cineast Koekoek begin jaren tachtig naar het Haagse tehuis Groenestein dat inmiddels in 1971 was gesloten (zie 3.1.3). In de jaren zeventig en tachtig waren de isoleercel, gedwongen medicatie en seksueel misbruik de meest genoemde vormen van geweld. Dat leidde echter niet tot veel concrete stappen van de kinderscherming en de overheid die daarvoor medeverantwoordelijk waren. Zelfs de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 zweeg erover en reikte onvoldoende aan om kinderen te beschermen die slachtoffer werden van beleid, behandelmethodieken en personeel dat ontspoorde. Het in 2001 verschenen *Handboek voor de jeugdhulpverlening* schonk wel aandacht aan mishandeling in gezinnen, maar nog steeds niet over dergelijke handelwijzen in instellingen voor jeugdzorg.²⁶⁹ Nog in 2005 sprak Klaas Kooiman van het expertisecentrum kindermishandeling van het NIZW (Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn) over dit onrecht als een blinde vlek in de jeugdgezondheidszorg en drong hij aan op verbetering van de signalering en preventie van geweld in de jeugdzorg.²⁷⁰ Door de overheid geïnitieerd onderzoek naar misbruik van en geweld tegen kinderen in tehuizen kwam na 2010 met het instellen van de commissies Samson en De Winter. Dat was nadat al decennialang signalen naar buiten waren gekomen (zie 3.3).

3.2.6. Definiëring van geweld tegen kinderen in wetgeving

De toegenomen expertise en voorzieningen in het kader van mishandeling van kinderen door ouders of hun vervangers had zijn weerslag in wetgeving. De nieuwe Wet op de jeugd-

²⁶⁵ Van der Helm 2018, 63.

²⁶⁶ Gezondheidsraad 2011, 32-33.

²⁶⁷; Alink 2011, 13-14; Gezondheidsraad 2011, 32-33.

²⁶⁸ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 10.

²⁶⁹ Hellinckx et al. 2001, 91-111.

²⁷⁰ Kooiman 2005, 245-250.

hulpverlening van 1989 en de aanpassing daarvan in 1990 legden de nadruk op deskundigheidsbevordering bij specifieke problemen van het kind veroorzaakt door bijvoorbeeld incest, mishandeling en drugs- of drankgebruik door de ouders.²⁷¹ Deskundigheidsbevordering was een punt dat zeker aandacht kreeg. Eerst diende geweld tegenover kinderen goed in wetgeving te zijn verankerd. Dat gebeurde in de Wet op de Jeugdzorg van 2004. Die nam in artikel 1 een omschrijving van kindermishandeling op: "Elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel."²⁷² Deze wetstekst is overgenomen in de laatste jeugdwet van 2014.²⁷³ Daarin ging men voorbij aan die van de Gezondheidsraad uit 2011 waarin ook uitbuiting door arbeid is genoemd en men meer concreet was op het gebied van de schadelijke gevolgen.

De Gezondheidsraad baseerde zich op de definitie van de WHO (World Health Organization) die kinderen jonger dan achttien jaar op het oog had. Het moest gaan om "alle typen lichamelijke en/of emotionele mishandeling, seksueel misbruik, fysieke en emotionele verwaarlozing, en commerciële en andere vormen van uitbuiting die resulteren in daadwerkelijke of mogelijke schade aan de gezondheid, overleving, ontwikkeling of waardigheid van het kind in de context van verantwoordelijkheid, vertrouwen of macht."²⁷⁴ Daarbij beschouwde de WHO alleen al blootstelling aan huiselijk geweld tussen de ouders/verzorgers van het kind als een vorm van kindermishandeling. Het Wetboek van Strafrecht sloot niet direct aan bij deze definities van kindermishandeling door het strafbaar stellen ervan. Pas in 2005 gebeurde dat voor wat betreft eigen kinderen. Dat werd in 2009 uitgebreid met een kind dat onder toezicht van een volwassene stond, zoals een stiefouder of pleegouder. Het is opmerkelijk dat een dergelijke wetgeving in 2015 nog niet bestaat ten aanzien van opvoeders in residentiële zorginstellingen.²⁷⁵

3.3. Meest voorkomende vormen van geweld

Onderzoek onder oud-pupillen, kritiek van de democratiseringsbewegingen in de jeugdzorg, discussies in vakbladen, berichten in kranten en veel later onderzoekers van de kinderbescherming geven een beeld van de meest voorkomende vormen van geweld tegen kinderen in tehuizen. Over de omvang is moeilijk een beeld te vormen. Lamers-Winkelmann en Tierolf wezen er op dat wat er naar boven kwam slechts een topje van de ijsberg vormt. Zij stelden op basis van buitenlands onderzoek dat kinderen in tehuizen veel kwetsbaarder zijn voor misbruik en mishandeling dan kinderen in gezinnen. Daarnaast is er sprake van flinke onderrapportage. De omvang is veel groter dan wat onderzoek aan het licht brengt.²⁷⁶

3.3.1. Slaan en ander fysiek geweld

Slaan in de opvoeding is een eeuwenoud verschijnsel. Tot aan de tweede helft van de twintigste eeuw werd er geen punt van gemaakt; sindsdien werd slaan steeds vaker als ontoelaatbaar beschouwd.²⁷⁷ Toen ontstonden ook de hierboven genoemde Vertrouwensartsen en de Vereniging tegen Kindermishandeling waarbij de focus lag op fysieke kindermishandeling. Er verscheen veel wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland naar het verschijnsel slaan. Volgens deze onderzoeken liepen de hoge percentages in de loop van de jaren 1960-1980 terug.²⁷⁸ Ook bleek slaan in bepaalde groepen zoals allochtonen vaker voor te komen. Het was overigens altijd lastig de "pedagogische tik" te onderscheiden van echte mishandeling. Daarom ontwikkelde men criteria

²⁷¹ Nota van Toelichting, art 3 op Koninklijk Besluit 6 september 1990.

²⁷² Liefwaard & Doek 2013, 247.

²⁷³ Wet op de jeugdzorg 2014 art 1.1.

²⁷⁴ Gezondheidsraad 2011, 29.

²⁷⁵ Liefwaard & Doek, 2013, 250-251; Clemens-Schröner 1957, 208, 228.

²⁷⁶ Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 6.

²⁷⁷ Hellinckx et al. 2001, 94.

²⁷⁸ Baartman 1993, 24-27; Bakker 2013, 317-318.

voor wanneer er sprake van mishandeling was. Allereerst is er dan sprake van intentioneel handelen om te willen beschadigen. Daarnaast wil de dader het effect ervan duidelijk zien. Het derde criterium is dat de dader handelt op grond van eigen waardeoordeel, gebaseerd op bepaalde standaarden. Juist in die waardeoordelen kunnen bijvoorbeeld culturele achtergronden meespelen.²⁷⁹

Slaan kwam ook voor in tehuizen. Voor 1945 ontstond daarover regelmatig discussie nadat excessen naar buiten waren gekomen. In 1899 betrof dat Neerbosch. Daarop verbood de Minister van Justitie lijfstraffen in justitiële rijksinrichtingen. Hij stelde dat personeel streng gestraft zou worden bij het overtreden van het gebod. Dat kon hij niet doen wat betreft de particuliere inrichtingen. Evenmin werden daarover bepalingen opgenomen in de in 1905 ingevoerde kindervetten.²⁸⁰ In de jaren 1920-1927 ontstond opnieuw een discussie toen dergelijke misstanden ook in De Glind in Achterveld bleken te spelen. De daar toegepaste lichamelijke straffen werden gekarakteriseerd als "toebrengen van lichamelijk leed". De daders waren pleegouders in de toen net op het terrein geplaatste gezinshuizen. Vijftien pupillen en oud-pupillen hadden getuigenverklaringen voor de rechter afgelegd. De Glind kreeg een boete opgelegd.²⁸¹ Waren de voorbeelden van Neerbosch en De Glind zaken die onder strafrecht vielen en door de rechter werden beoordeeld en bestraft, veel van wat in tehuizen aan fysiek geweld gebeurde viel daar niet onder. De veroordeling van De Glind bracht in de kinderbescherming wel een discussie op gang over de toelaatbaarheid van fysieke straffen zoals slaan en of dat wel een middel mocht zijn in de opvoeding en heropvoeding. J. Visser, directeur van het Rijksopvoedingsgesticht in Amersfoort, wees dat in 1927 in alle gevallen af. Slaan en andere lijfstraffen waren het "betreden" van het lijf van een ander, waartoe alleen ouders min of meer een recht konden hebben. Bij het ontbreken van natuurlijke banden moest een opvoeder daartoe niet overgaan.²⁸²

Wat we inmiddels over tehuizen weten is dat juist lichamelijk geweld vaak voorkwam tot ver in de twintigste eeuw. Dat blijkt uit onderzoek onder oud-pupillen (zie 3.1.1) en binnengekomen klachten bij de commissies Deetman en Samson. Oud-pupillen brachten grof geweld naar voren zoals van de trap gooien, met het hoofd tegen een hard voorwerp beuken, hoofd in de wc-pot duwen en doortrekken, hardhandig eten naar binnen duwen, braaksel moeten opeten en ruw afdrogen. Fysiek geweld werd vaak gebruikt als middel om te disciplineren, het dwingen van pupillen de regels te volgen.²⁸³ Ook actiegroepen die vanaf eind jaren zestig met hun publicaties naar buiten kwamen stelden fysiek geweld in tehuizen aan de kaak. Dat gebeurde bijvoorbeeld rond misstanden in Heldringstichtingen voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes. In het daarover verschenen zwartboek meldde een meisje hoe ze getuige was geweest van slaan van een ander: "Eén meisje werd helemaal afgerost waar je bij stond. Er gingen van onze groep (15 meisjes) wel zo'n 5 of 8 de isoleercel in, soms voor drie dagen en dan kreeg er een [meisje] een briefje onder de deur dat ze de volgende dag naar Wolfheze zou gaan en dat is heel erg. De leiding was brutaal en kende geen medelijden. Ze vormden één front, je had helemaal niets in te brengen, geen vrijheid. Zij hadden de sleutel van je kamer, ik zelf niet. Ik pistte in de wasbak."²⁸⁴

Een van de voor pupillen bedreigende vormen van fysiek geweld was het vastpakken en lichamelijk klem zetten, later aangeduid als "holding". Zeker in tehuizen voor moeilijk opvoedbaren was dat een veelgebruikt middel om kinderen in bedwang te houden. Dat kon het doel hebben om zo ze te beperken in hun mogelijkheden om anderen of zichzelf te beschadigen. Daarom had men bij deze doelgroep het liefst mannelijke groepsleiders vanwege hun fysieke overwicht.²⁸⁵ In 1995 initieerde de Inspectie voor de Jeugdhulpverlening onderzoek naar fysiek geweld waarover in voorbije decennia zo vaak was gezwegen. Het doel ervan was om duidelijke richtlijnen voor de praktijk te ontwerpen (zie 7.2.4).²⁸⁶

²⁷⁹ Baartman 1993, 34-40.

²⁸⁰ Liefwaard & Doek 2013, 264.

²⁸¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 205-206; Vogelaar 1924, 42, 54-59.

²⁸² Visser 1927.

²⁸³ Liefwaard & Doek 2013, 265; Deetman 2013, 54-55.

²⁸⁴ *Zetten zat gezeten* 1974, 12.

²⁸⁵ Van Raay 1980, 169.

²⁸⁶ Lassen 1997, 7-9, 31-38.

3.3.2. Bestrafen van bedplassen

Veel straffen en geweld had te maken met disciplineren: straffen van gedrag dat werd afgekeurd. Daartoe hoorde ook bijvoorbeeld braken en bedplassen. Bedplassen kwam vaak voor bij jeugd in tehuizen. Daarvoor waren verschillende aanduidingen zoals enuresis, nachtelijk gebrek, nachtkwaal en bedwateraars. Na 1945 ging men er in tehuizen regelmatig vanuit dat het geen onwil was. Men stuurde zulke kinderen door naar een MOB, arts of psychiater om te onderzoeken waardoor het kwam en belangrijker nog, wat eraan te doen was. Vaak waren hun richtlijnen zonder effect. Er waren echter ook tehuizen waar men net als voor 1945 koos voor bestraffen en ontmoedigen zoals onder een koude douche zetten of vernederen door een pupil met de natte lakens te kijk te zetten.²⁸⁷

Hoe vaak het ook voorkwam, er werd zelden over geschreven. De eerste die bedplassen nadrukkelijk aan de orde stelde was Mulock Houwer in 1939. Hij noemde het een vaak voorkomend maar ook meest genegeerd probleem in de residentiële zorg.²⁸⁸ In de jaren vijftig kwam er incidenteel meer belangstelling voor bij deskundigen die betrokken waren bij de tehuisopvoeding. De orthopedagoog Hanselmann schreef over koppigheids- en verwaarlozings-enuresis. Bedplassen kwam dan voort uit verzet tegen de situatie of gebrek aan affectie, voorheen van ouders en nu in een tehuis.²⁸⁹ Haeck sprak over het vele voorkomen van het euvel onder "gestichtspupillen" en dat alleen een dokter kon uitmaken of het psychisch was of dat de oorzaak in de organen lag. Volgens hem was het vaak een symptoom van een dieper liggend "defect".²⁹⁰ In de onderzoeken naar differentiatie in de jaren vijftig kwam het soms kort aan de orde. Koekebakker was het vaak tegengekomen. Sommige tehuizen hadden een zogenaamde plasserskamer ingesteld: bedplassers sliepen dan bij elkaar. Regelmatig kwam voor dat kinderen zelf het beddengoed moesten uitspoelen. Ook werkte men wel met diëten.²⁹¹ Bladergroen signaleerde alleen dat het vaak voorkwam maar dat er veel onbekendheid was over hoe dit aan te pakken.²⁹² Het Hoogveld-Instituut sprak er niet over.

Oud-pupillen zwegen erover in het onderzoek van Alten en Den Otter (zie 3.1), mogelijk uit schaamte. Dat was ook zo in het onderzoek van het jongenshuis De Widdonck in 1981, samengesteld door vooral werknemers van de instelling in samenwerking met WIJN.²⁹³ Maar uitzonderingen waren er ook. Een oud-pupil van het Haagse Groenestein, een 47-jarige vrouw, vertelde in 1982: "Tot m'n 21ste jaar heb ik in Groenestein gezeten en dan weet je hoe het is geweest. Pas op m'n 14e jaar kon ik het bedplassen overwinnen, als iemand weet dat die verhalen over onderdompelingen in ijskoud water op volledige waarheid berusten, dan ben ik dat. Veel geslagen ben ik ook."²⁹⁴

Hoe hardnekkig de repressieve behandeling van bedplassende kinderen was bleek nog in de laatste twee decennia van de twintigste eeuw. In Nieuw Veldzicht was tot in de jaren tachtig gewoon dat oudere jongens zelf hun natte bed afhaalden, het beddengoed uitspoelden en ophingen. Dat kon daardoor niet voor andere jongens verborgen blijven, ook al waren er eenpersoonskamers.²⁹⁵ Toen in de jaren negentig kinderen in de residentiële zorg werden geïnterviewd bleek dat repressie ten aanzien van bedplassers nog steeds voor te komen. Zij kregen bedreigingen te horen als: "Hoe zou je het vinden als ik hun vertel dat je nog in je bed plast 's nachts?" Een pupil die net was overgeplaatst vertelde over het vorige tehuis: "Ik werd geslagen omdat ik in mijn bed had geplast. Ik had een hele blauwe rug toen mijn ouders op visite kwamen en ik had zoiets van nou wil ik weg. Dus de kinderrechter erbij. Toen werden we hier heengebracht door de kinderrechter zelf."²⁹⁶

²⁸⁷ Rietveld-van Wingerden 2017, 148; Dimmendaal 1998, 224-226; Dane et al. 2012, 13; Hart de Ruyter 1981, 120.

²⁸⁸ Mulock Houwer 1939, 77-84.

²⁸⁹ Hanselmann 1957, 86, 172.

²⁹⁰ Haeck 1959, 181.

²⁹¹ Koekebakker 1959, 231.

²⁹² Bladergroen 1959, deel 1, 53.

²⁹³ *Deze jaren gewogen* 1981, 87.

²⁹⁴ Koekoek 1982, 124.

²⁹⁵ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

²⁹⁶ Van Beek et al. 1999, 63.

3.3.3. Arbeid

Het verrichten van arbeid, vaak in het kader van beroepsopvoeding was tot in de jaren zestig een legitiem opvoedingsdoel in de residentiële jeugdzorg. Dat vond vaak plaats op het terrein zelf. Naast werk op het terrein in werkplaatsen, brachten tehuizen ook wel jongeren in gezinnen onder om daar een beroep te leren. Neerbosch en Hoenderloo deden dat bijvoorbeeld. In beide gevallen had een tehuis daarmee een behoorlijke extra inkomstenbron, aangezien zelden de pupillen het verdiende geld of een deel ervan mochten houden. Het werd verdedigd als een middel in de vorming van jongeren. Ook de pedagogen Hanselmann en Haeck deden dat in de jaren vijftig en wezen daarbij op het nut om jongeren voor te bereiden op de maatschappij. In de jaren vijftig kwam meer aandacht voor het testen van kinderen zodat ze geschoold werden in een beroep dat bij hen paste en waarin ze zelf ook nog iets te zeggen hadden. Ook Hanselmann wees daarop: een kind doet graag iets als het daarvoor zelf had gekozen. Het gaat om opvoeden tot arbeidsvreugde en zeker mag arbeid niet gebruikt worden als strafmiddel, zo stelde hij.²⁹⁷ Bovendien kwam er meer aandacht voor scholing in de maatschappij en tehuizen volgden die trend door meer gebruik te maken van ambachtscholen bij jongens en huishoudscholen bij meisjes. De verlenging van de leerplicht in 1950 tot in totaal acht jaar en in 1969 tot negen jaar droeg daaraan bij.²⁹⁸

De praktijk was dat jongeren zelf arbeid vaak ervoeren als uitbuiting: lange dagen en ervoor nauwelijks betaald krijgen. Het verdiende geld ging terug naar het tehuis. Volgens de WHO zijn dergelijke gevallen te scharen onder commerciële uitbuiting die schade kan toebrengen aan gezondheid, overleving, ontwikkeling of waardigheid van het kind (zie 3.2.7).²⁹⁹ Van katholieke tehuizen en internaten is bekend dat ze voor de Tweede Wereldoorlog maar ook daarna werk verrichten voor Vroom en Dreesman. Dat betrof werken achter de naaimachine of handwerken in de vorm van borduren. Meisjes maakten lange dagen van 's morgens zes tot 's avonds zes uur. Daarnaast werden kinderen ingeschakeld in het huishoudelijk werk als vloeren dweilen.³⁰⁰ Een 14-jarig meisje moest in de jaren vijftig bij de nonnen in het ziekenhuis lijken wassen.³⁰¹ Sommige tehuizen werden op de vinger getikt door de arbeidsinspectie. Dat betrof in 1954 St Joseph in Heel waar groepsleiders aan de bel hadden getrokken omdat jongens gedwongen werden tot nachtarbeid. Daarbij ging het om het maken van onderdelen voor de Philipsfabriek in het nabijgelegen Eindhoven. Vijf jaar later was er nog niet veel veranderd want weer dienden medewerkers klachten in bij de arbeidsinspectie. Tevens maakte de arbeidsinspectie daarbij melding van 34 pupillen die in anderhalf jaar tijd (juni 1952 tot eind 1954) waren overleden en daarnaast van gevallen van mishandeling en seksueel misbruik.³⁰²

Ook in de OG Heldringstichtingen werd nog in de jaren zeventig arbeid verricht als knijpers in elkaar zetten en matten vlechten. De producten werden geleverd aan de HEMA.³⁰³ Vanuit de inrichting werd dat verdedigd met het argument dat werken arbeidstherapie was die de jongeren kon helpen aansluiting te vinden bij het ritme van de gewone maatschappij. Volgens Ter Horst in Zetten leerden meisjes zo aanpassen en berusten. Directeur Meijer bevestigde dat en verdedigde de aanpak in een radio-interview op 17 mei 1974: "Wellicht kan dat werk in sommige gevallen geestdodend worden genoemd, maar bij ons gaat het er veeleer om een stuk arbeidsroutine, tijdsordening en zo aan te leren, opdat straks wanneer het kind in de maatschappij terugkeert, ze ook een stukje van dat datgene wat in de maatschappij gevraagd wordt, heeft aangeleerd. Het gaat echt niet, dat zou ik willen onderstrepen, om de soort arbeid die verricht wordt, het gaat hier om de tijdgewenning, de tijdsordening, het ordenende element dat sterk in onze structurerende aanpak voorop staat."³⁰⁴ Vanaf de jaren tachtig komen zulke klachten weinig meer voor.

²⁹⁷ Haeck 1959, 191-192; Hanselmann 1957, 122-125.

²⁹⁸ Bakker et al. 2010, 602-603.

²⁹⁹ Gezondheidsraad 2011, 29.

³⁰⁰ Doudart de la Grée 1938, 7-9; Van Westerloo 1994; Van Heijst et al. 2010, 385.

³⁰¹ Kagie 1986, 17.

³⁰² Deetman 2011 deel 1, 276-277.

³⁰³ *Zetten zat gezeten* 1974; Strumphler 1974.

³⁰⁴ Kagie 1986, 37.

3.3.4. Isoleercel

De meest gevreesde straf was de isoleercel. Dat bleek ook uit onderzoek van Ida Alten onder oud-pupillen (1957) (zie 3.1.2): "De straf die zowel door mannelijke als vrouwelijke onderzochten het meest werd gevreesd, was de afzondering, de 'isoleer' genoemd. De angst, het niets-doen in afzondering, zijn voor hen associaties, die hen nòg emotioneren als zij er over vertellen."³⁰⁵ De isoleercel was lange tijd een legitiem middel. Toen de overheid na de invoering van de kindervetwet in 1905 tehuizen eerst keurde om er kinderbeschermingskinderen op te mogen nemen, was het aanbrengen van een isoleercel vaak een voorwaarde. Die was van belang als de instelling "regeringskinderen" wilde opnemen. Vele particuliere tehuizen gingen daartoe over, mede omdat dit meer overheidsgeld in het laatje bracht. Daarbij ging het niet om maar enkele uurtjes opsluiten maar doorgaans om meerdere dagen. Vaak werd die straf toegepast bij pupillen die de benen hadden genomen.³⁰⁶

Hoewel tehuizen ook na 1945 vaak een isoleercel hadden, vormde deze voorziening zelden een punt van discussie of bespreking in vakbladen, jaarverslagen en gedenkboeken van kinderbeschermings-organisaties. Voor het eerst ontstond daarover een discussie in 1960 in het Kinderbeschermingsblad *De Koepe!l* in 1960. Maatschappelijk werker A.F. Scheffer brak die open. Hij begon met de zin: "Er is waarschijnlijk geen onderwerp in de wereld van de kinderbescherming, waarover in het openbaar zo weinig van gedachten is gewisseld als juist het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding."³⁰⁷ Hij twijfelde over het nut ervan en zag er geen pedagogisch doel in. Een jongere werd er immers meer niet beter van. De maatregel zou alleen maar angst teweeg brengen. Hij kreeg daarin gelijk van Haeck, toen directeur van Valkenheide: die cel was doorgaans niet nodig. En als dat wel het geval dan ging het om het laten kunnen doorgaan van een groepsproces door een pupil daaruit te verwijderen.³⁰⁸ M.A. Duvekot riep in dat verband op tot compassie met de "ernstige geestelijk belasting" van groepsleiders waardoor zij soms hun toevlucht namen tot het gebruik van de cel.³⁰⁹

Dat de isoleercel nodig was om het werk met de andere jongens doorgang te laten vinden was ook de mening van de directeur van Nieuw Veldzicht, Holterman ten Hove. Hij verdedigde met dit argument zijn handelwijze tegenover het bestuur van Tot Steun in 1962. Daarin gaf hij aan dat het middel ook nodig was voor de jongere zelf om tot rust te komen. Het middel werd gelegitimeerd door het in 1959 uitgegeven *Handboek voor de Bijzondere Jeugdzorg*. In Rijksinstellingen was het toegestaan om jongeren van veertien jaar en jonger daarin maximaal vier dagen te laten verblijven en wie ouder was maximaal twee weken. Daarbij kon er tevens en tegelijkertijd sprake zijn van onthouden van bezoek.³¹⁰

Dat vele particuliere justitiële inrichtingen toen ook een isoleercel hadden blijkt uit het in 1959 verschenen onderzoek van Koekebakker. Twaalf van de 39 instellingen hadden een cel, vaak uitgerust met versterkte muren, beschermde radiatoren, en meestal ver van het woonverblijf vandaan.³¹¹ Dit laatste was doorgaans ingegeven door de wens om tijdens het werken met andere kinderen geen last wilde hebben van geluiden uit die cel zoals schreeuwen, gebonk en gegil.³¹² Voor het eerst werd deze straf gelegitimeerd in wetgeving in 1961. Dat was in het kader van eisen aan gebouwen in artikel 59 van het uitvoeringsbesluit van de kinderbeginselenwet. Tehuizen moesten geschikt zijn voor de opvoeding en verzorging van minderjarigen. Daarnaast stelde dat artikel: "Er moet gelegenheid zijn tot onderbrenging van een minderjarige zonder contact met de anderen."³¹³

Opsluiting moet een behoorlijk pijnpunt voor pupillen zijn geweest. Dat kwam naar buiten toen het verzet tegen de traditionele kinderbescherming tot een explosie kwam in de jaren 1969 en erna. Het JAC en BM spraken daarbij over behandeling als een beest. De isoleercel werd ervaren als

³⁰⁵ Alten 1957, 64-65.

³⁰⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 204.

³⁰⁷ Scheffer 1960, 164.

³⁰⁸ Bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften); Scheffer 1960, 165-166; Kanttekeningen 1960, 170-171.

³⁰⁹ Kanttekeningen 1960, 171.

³¹⁰ Van Houten 1959a, 64-65.

³¹¹ Koekebakker 1959, 424

³¹² Rietveld-van Wingerden 2017, 203-205.

³¹³ *Wegwijzer* 1961, 77.

vernederend, wreed en onnodig. Zo sprak oud-pupil Gerrie als volgt erover: "Je kan je gevoelens gewoon niet kwijt, omdat je gewoon weet: Als ik me rustig houd, mag ik er weer uit."³¹⁴ De politieke partij PSP (Pacifistisch-Socialistische Partij) stelde er na overleg met BM en Release in Amsterdam in 1971 vragen over in de Tweede Kamer. Staatssecretaris Wiersma antwoordde daarop: "Eenzame opsluiting voor straf in een kleine ruimte komt in ons land niet voor."³¹⁵ Enkele jaren later zou de directeur Harrie Peters van de koepelorganisatie WIJN zich verwonderd afvragen of er echt nog wel isoleercellen waren. Feitelijk werden de klachten niet echt serieus genomen.³¹⁶ Ondertussen was er in 1974 wel een nieuwe regeling gekomen waardoor voortaan de Minister van Justitie toestemming moest geven om een cel te hebben en in individuele gevallen te gebruiken. Dat gebeurde inderdaad nog in achttien tehuizen die het JAC en de BM in 1979 wisten te achterhalen. Vermoedelijk zijn dat er meer geweest, want in de zoektocht hadden de instanties niet echt geholpen. Zo ontbrak daarin De Ranitz waarvan uit onderzoek bekend is dat daar zo'n cel was.³¹⁷ De meeste informatie over tehuizen had men van 228 minderjarigen die de vragenlijst hadden willen invullen. Zij maakten 85 keer melding van isoleren en in 27 keer betrof het henzelf. Tot de achttien achterhaalde tehuizen met een isoleercel behoorden vijf Rijksinrichtingen en vier tehuizen voor Zeer Intensieve Behandelingen (ZIB), namelijk de Rekkense Inrichtingen, de Heldringstichtingen, 't Poortje in Groningen en Vredestein in Rotterdam. De negen andere particuliere tehuizen waren tehuizen voor oudere en doorgaans moeilijke jeugd zoals Nieuw Veldzicht en Hoenderloo. Sommige geïnterviewden hadden vaak in de isoleer moeten bivakkeren. De duur van het verblijf in de isoleercel kon variëren van enkele uren tot drie weken. De Rekkense Inrichtingen scoorden hierin het hoogst. De ervaring van de meesten was echter een of twee dagen per keer.³¹⁸

De isoleercel vormde het grootste pijnpunt in het in 1974 verschenen zwartboek *Zetten zat gezeten* van de Heldringstichtingen. De daar werkzame psychiater Finkensieper verdedigde zich tegen dit zwartboek in de media als *Haagse Post* en het *Eindhovens Dagblad*. Daarbij maakte hij onderscheid tussen cel, time-out (kortdurend) en opsluiting in de eigen kamer. Kinderen moesten tegen zichzelf beschermd worden en hadden daarbij een prikkelarme omgeving nodig, zo was zijn boodschap.³¹⁹ Ook van een meisje dat ziek in bed lag, moest haar kamerdeur op slot, "ze zou anders maar gaan rondlopen en dat is lastig", zo typeerde een groepsleidster de aanpak.³²⁰ Een van de groepsleiders was het er niet mee eens en uitte haar klachten. Ze kreeg ontslag. Ze had kritiek op de afstandelijke houding van personeel tegenover meisjes en hun gebrekkig inlevingsvermogen. Bovendien laakte ze het gebruik van de isoleercel ("kolenhok" genoemd) en de dwangbuis, daar aangeduid als "onrustband".³²¹ Van die onrustband maakte een 17-jarig meisje melding. Zij had maar liefst acht volle dagen (van 26 november tot 3 december 1973) in een isoleercel gelegen, vastgebonden in zo'n onrustband.³²²

Een meisje meldde over de isoleer: "De isoleercel was een varkenskot. Er was geen bel aanwezig en als er iets was moest je met je voet op de vloer stampen. En dan maar hopen dat iemand je horen zou. Er was 's nachts zelfs wel eens geen leiding aanwezig. Het ergste vond B. nog dat wanneer je in een isoleercel zat je geen contact met de buitenwereld kon krijgen en niemand kon vertellen wat er met je gebeurde."³²³ *Zetten zat gezeten* kreeg veel aandacht in kranten, tijdschriften en bij de VARA-ombudsman op de televisie. Vanwege deze negatieve berichtgeving vroeg het bestuur van de instelling aan de Minister van Justitie om een onafhankelijk onderzoek om uit te zoeken of de kritiek terecht en gefundeerd was. Dat gebeurde in 1975 met de instelling van de commissie Dijkhuis waarin drie orthopedagogen en een kinderpsychiater zitting hadden, onder wie M.J. Eijer, J.D. van der Ploeg en P.A. de Ruyter.³²⁴ Die commissie hoorde ook enkele pupillen en oud-pupillen. De conclusie was dat de populatie een zeer moeilijke doelgroep was en

³¹⁴ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁵ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁶ Van Bavel et al. 1980b, 3.

³¹⁷ Dimmendaal 1998, 213.

³¹⁸ Van Bavel et al. 1980b, 5-7.

³¹⁹ Van Bavel et al. 1980b, 20; zie ook bronstudie 10 (mediaonderzoek kranten).

³²⁰ Strumphler 1974, 16.

³²¹ Strumphler 1974, 6-10.

³²² *Zetten zat gezeten* 1974, 19.

³²³ *Zetten zat gezeten* 1974, 14.

³²⁴ Dijk 1990, 27-28; bronstudies 10 en 11 (mediaonderzoek kranten en vaktijdschriften).

dat er daarom meer geld nodig was. Samen met de in zwaarte vergelijkbare Rekkense Inrichtingen, Nederlandsch Mettray in Eefde en De Dreef in Wapenveld vormde de Heldringstichtingen nu een aparte groep die de aanduiding Zeer Intensieve Behandeling (ZIB) kreeg en met dit etiket ook extra subsidie.³²⁵

Er waren verschillende typen cellen die per huis konden verschillen. Ook kon het gebeuren dat een tehuis verschillende varianten hadden. Dat was zo in de Rijksinrichting De Hunerberg. Die had "gewone" cellen en daarnaast cellen zonder enig attribuut.³²⁶ Cellen verdwenen gaandeweg na 1980 uit gewone tehuizen. Ze bleven alleen in gebruik in JJI's, in tehuizen voor Zeer Intensieve behandeling (ZIB) en na 2008 in de zogenaamde tehuizen die behoorden tot de categorie Jeugdzorgplus, bedoeld om civielrechtelijke kinderen een gesloten setting te bieden (zie 1.1.2).

3.3.5. Gedwongen medicatie

Gedwongen medicatie werd vooral gebruikt bij het kalmeren van kinderen en jongeren. Die achtten vaak nodig bij jongeren die in de isoleercel werden opgesloten. Er was weinig oog voor hoe juist die opsluiting angst en paniekaanvallen teweeg bracht. Cellen waren meestal kleine kale ruimtes met een minimum aan attributen, zonder zicht op ruimtes buiten de cel en ver van de huiskamer waar de overige pupillen waren. Pupillen kregen er weinig te doen. Leesmateriaal was er vaak niet. Er was alleen contact vanuit de groepsleiding mogelijk via een kijkgat in de deur of een *one way screen*. Vaak was de ruimte geluidsdicht gemaakt.³²⁷ Hoe beangstigend dat was en hoe die ervaringen het leven als volwassene nog konden beheersen bleek al in 1957 in Altens onderzoek van oud-pupillen (zie 3.3.4). Dertig jaar later was er nog niet veel veranderd. Tegen het kabaal dat opgesloten kinderen maakten, reageerde men meer dan eens met platspuiten. Dat was vooral in tehuizen voor zeer moeilijk jeugd waaraan vaak een psychiater verbonden was, die de bevoegdheid daartoe had. Op dit platspuiten kwam kritiek in het Zwartboek van de Helderingsstichtingen (1974). Een meisje werd plat gespoten en vervolgens in een onrustband vastgemaakt en/of in de isoleercel gebracht.³²⁸ In 1980 werd Finkensieper aangeklaagd door de BM nadat hij een 14-jarig meisje en actievoerster van BM een kalmeringsmiddel had toegediend waarna ze pas twee dagen later bijkwam. Een collega-psychiater gaf aan dat dit middel ontoelaatbaar was voor deze leeftijd en dit doel.³²⁹

Een andere pupil van Zetten vertelde over ingrijpen van de psychiater toen zij onrustig was in de isoleer: "maar daar valt niet rustig te houden als je daar in een klein hokje zit, nou en dan fok je je hoe langer hoe meer op, dus dan ga je tegen de deuren slaan, en dan concludeerde Finkensieper dat je te opgewonden was, dat je maar een spuitje moest hebben, dan ging het over."³³⁰ Medicatie ging soms ver. Een ander meisje werd overgeplaatst van Rijksopvoedingsinstituut De Hunerberg naar het Nijmeegse academisch ziekenhuis vanwege paniekaanvallen. Ze sloeg dan alles kort en klein. Daarbij deed ze aan zelfbeschadigingen. Daar kwam ze onder behandeling van Finkensieper die haar naar Zetten liet brengen. Ze kreeg er een rijke variatie aan kalmeringsmiddelen waaronder valium en mandarax. Ze oordeelde dat er in Zetten nog veel fanatieker met de spuit werd gewerkt dan in De Hunerberg. Ze liep uiteindelijk weg naar het JAC in Amsterdam waar ze een onderduikadres kreeg. Het JAC kreeg in onderhandelingen met Finkensieper en de kinderrechter voor elkaar dat ze op kamers mocht wonen.³³¹

3.3.6. Seksueel misbruik

Seksueel misbruik is lange tijd een haast onbespreekbaar onderwerp geweest in de samenleving. Dat had ook weinig de aandacht van actiegroepen. Mogelijk had dat te maken met de jeugdcultuur

³²⁵ Dijk 1990, 32.

³²⁶ Van Bavel et al. 1980b, 9.

³²⁷ Van Bavel et al. 1980b, 9.

³²⁸ *Zetten zat gezeten* 1974, 7, 19.

³²⁹ Kalmeringsmiddel was zeer vergiftig, 1980.

³³⁰ Van Bavel et al. 1980b, 15.

³³¹ *Zetten zat gezeten* 1974, 7.

waarvan ze deel uitmaakten. Die zette zich af tegen de gezapige burgerlijkheid in de samenleving door een nieuwe cultuur met een vrije seksuele moraal te propageren. Bloot mocht gezien worden en vrij spreken over seksualiteit in vaak denigrerende bewoordingen moest kunnen. Zij zetten zich af tegen de verkrampde houding ten aanzien van seks en streefden naar gelijkwaardigheid van de seksen.³³² Jonge mensen als groepsleiders in tehuizen konden zich daardoor laten inspireren. De afstand tussen pupil en groepsleider werd kleiner en met seksualiteit werd vrijer omgegaan. Daar kon de vrijheid van de ene pupil een bedreiging voor de ander worden. Er kwamen situaties voor die achteraf konden worden beoordeeld als seksueel grensoverschrijdend gedrag. Ouders van pupillen die daartegen protesteerden, bijvoorbeeld omdat hun zoon of dochter het bed deelde met een vriendin of vriend konden weinig uitrichten.³³³ In een tehuis voor moeilijk opvoedbare oudere jongens en meisjes mochten twee jongens met een meisje samen onder de douche. Ook werd daar in de groep door de groepsleiding en de jongens in grove bewoordingen gesproken over seks en geweld, waardoor meisjes daarvoor bang werden.³³⁴ Regelmatig gingen de initiatieven uit van groepsleiding. Zo ontstonden er soms homorelaties tussen bijvoorbeeld een jongen en een groepsleider.³³⁵ In het Amsterdams Burgerweeshuis wilden twee groepsleidsters in de jaren 1967-1970 twee oudere jongenspupillen die nog groen waren op het gebied van de seksualiteit en erotiek inleiden op dat gebied. Na overleg met de jongens voegden ze de daad bij het woord. Ze spraken met de daar aangestelde psycholoog hierover, die in 2012 daarover opmerkte dat er op dit gebied toen geen protocollen en regels waren.³³⁶

Ondanks dat vrijheden op seksueel gebied voor de jeugd normaal werden en dat ook in tehuizen doordrong, was dit onderwerp in de Kinderbescherming nog lang taboe. Actiegroepen hadden vermoedelijk andere motieven om over dit punt te zwijgen. Daar ging alle aandacht uit naar wat toen een hot item was, de isoleercel. Dat was ook de invalshoek van de actiegroepen BM, JAC en AKK die in 1974 met het zwartboek *Zetten zat gezeten* over de Heldringstichtingen kwamen. De signalen daarin van seksueel overschrijdend gedrag door psychiater Finkensieper, stonden er wel in, maar werden niet opgepikt door de pers en de onderzoekscommissie die toen is ingesteld en in 1976 met haar rapport kwam.³³⁷ Het zwartboek meldde dat Finkensieper lichamelijk onderzoek deed dat helemaal niet hoorde bij zijn taak als psychiater. Dat overkwam een meisje tijdens haar eerste kennismaking met hem. Zij moest zich uitkleden en op het moment dat ze helemaal bloot voor hem stond, vroeg hij haar hoeveel seks ze had gehad en hoe vaak zij zichzelf bevredigde. Hij stelde vast dat ze seksuele problemen had en hij haar daarvoor zou behandelen.³³⁸ Later kwam naar buiten hoe, net als deze intake, de behandeling seksueel bepaald was. Toen bleek ook hoe groepsleiders zich ook aan seksueel overschrijdend gedrag schuldig maakten.³³⁹ Ook daarvan maakte het zwartboek *Zetten zat gezeten* melding.³⁴⁰

Nieuwe klachten kwamen eind jaren zeventig naar buiten. Een oud-pupil meldde dat ze als experiment de prikpil toegediend kreeg rond 1970 en ze had zich daarover laten interviewen door de *Nieuwe Revu* in 1979. D66 stelde daarover kamervragen die niet ontvankelijk waren omdat niet vast stond wie die had voorgescreven. Ernstiger was een klacht over seksueel misbruik begin jaren tachtig, ingediend door hulpverleners in Nijmegen van de in 1981 opgerichte Vereniging tegen Seksueel Misbruik. Het Ministerie van Justitie wilde daarbij namen van pupillen hebben. Die kreeg het niet. Daarom ging ook deze klacht in de doofpot.³⁴¹ Een nieuw zwartboek in 1985 over de Heldringstichtingen van BM Regio Oost in Nijmegen verklaarde duidelijker dat Finkensieper niet met zijn handen van de meisjes kon afblijven en noemde daarnaast het vele toedienen van kalmerende middelen als machtsinstrument. Het Ministerie schreef daarover aan de Heldringstichtingen dat de klachten uit dit nieuwe zwartboek niet in onderzoek genomen zouden

³³² Bakker et al. 2010, 285-287, 380-382; Ter Bogt & Hibbel 2000, 79-81, 101-106.

³³³ Timmermans 2012, 47.

³³⁴ Van der Velde 1980, 72-74.

³³⁵ Van der Velde 1980, 78.

³³⁶ Timmermans 2012, 41.

³³⁷ *Rapport van de Commissie, belast met een onderzoek naar het pedagogisch en psychiatrisch beleid der Heldringstichtingen* 1976, 147-148; Dijk 1990, 24-34.

³³⁸ *Zetten zat gezeten* 1974, 13.

³³⁹ Lünneke et al. 2012, 54-56.

³⁴⁰ *Zetten zat gezeten* 1974, 14.

³⁴¹ Dijk 1990, 33-36, 40-42.

worden omdat de melders anoniem wilden blijven.³⁴² In feite werden verhalen van meisjes in deze hele kwestie afgedaan als fantasieverhalen en was er geen oog voor hoe zij met een geschiedenis van seksueel misbruik een zeker "wervend" gedrag konden tonen.³⁴³ Hoe ernstig de situatie was kwam naar buiten toen in 1989 Finkensieper zich moest verantwoorden voor de rechter op grond van klachten van enkele meisjes. Toen bleek ook dat groepsleiders hierin hadden meegedaan. Finkensieper werd veroordeeld. Sommige meisjes hadden twee keer per week seks met hem gehad in plaats van behandeling. De behandeling was afgelopen als Finkensieper zich aankleedde. In de aanklacht stond dat het twintig meisjes betrof; zij hadden hun beschuldigingen hard kunnen maken. De commissie Samson noemde deze ontuchtzaak de grootste affaire in de geschiedenis van de kinder-bescherming.³⁴⁴

In 2010 toen de commissie Samson onderzoek deed naar seksueel misbruik en daarbij ook de leden van de in 1975 ingestelde onderzoekscommissie interviewde bleek dat ze zich behoorlijk hadden laten intimideren door Finkensieper die een dominante persoon was. Bovendien was het voor hen ondenkbaar dat een psychiater zoiets deed. Ook de orthopedagoog Ter Horst, uit Zetten vertrokken in 1971, reageerde met opmerkingen dat aanraken een "pedagogische grondvorm" is "die we allemaal intuïtief wel eens toepassen".³⁴⁵ Onderzoek in het archief van de commissie Dijkhuis bracht aan het licht hoe de commissie belastende informatie had achtergehouden. Daarin kwam een verslag voor van een interview afgenomen door de psychiater Eijer op 9 juni 1975. De oud-pupil meldde: "Finkensieper was een rotvent. Bij een meisje, W., ging hij allerlei gekke dingen doen, hij ging bij haar op de bank liggen. Hij vertelde hoe ze met een jongen naar bed moest gaan. Ze vertelde dat hij een keer met haar naar bed was geweest. Ik had een hekel aan zijn hele houding. Als je wat vroeg, begon hij met zijn ogen te knippen en hij werd snel kwaad. Ik heb twee keer een injectie van hem gehad in mijn bil. Ik heb nooit koude douches gehad, dit is wel gebeurd bij andere meisjes."³⁴⁶

Daarnaast zijn er verschillende andere meldingen van ontuchtzaken geweest in de residentiële zorg sinds 1960, zoals het gereformeerd kindertehuis De Trintel in Enkhuizen, De Berg in Amersfoort en Waddenhoeve, een opvangboerderij voor randgroepjongeren op Ameland.³⁴⁷ Voor jongens als slachtoffers van seksueel misbruik kwam pas veel later aandacht, met name na een discussie in het tv-programma *Rondom tien* in 1991.³⁴⁸ De commissies Samson en Deetman noemen daarvan diverse voorbeelden. Ook de journalist Dohmen, net als de commissie Deetman vooral gericht op rooms-katholieke tehuizen, maakte er melding van. Bij Deetman en Dohmen ging het voor een belangrijk deel ook over kostscholen, pensions en schoolinternaten (zie 1.1.4).

³⁴² Dijk 1990, 41-43.

³⁴³ Lünneke 2012, 62.

³⁴⁴ Dekker 2012, 374.

³⁴⁵ Dekker 2012, 209.

³⁴⁶ Lünneke et al. 2012, 54-55.

³⁴⁷ Dane et al. 2012, 12; Dekker 2012, 401.

³⁴⁸ Dekker 2012, 403.

4. Leefklimaat

Hoe kon geweld, verwaarlozing en misbruik voorkomen in tehuizen? Welke factoren zijn daarvoor te vinden in het leefklimaat waarin kinderen verkeerden? Kregen kinderen er wat ze nodig hadden? In de eerste wetenschappelijke onderzoeken naar de kwaliteit van kindertehuizen in de jaren 1947-1955 werden aspecten benoemd waarvan we achteraf moeten zeggen dat die al een waarschuwing waren. Het leefklimaat nam in dat onderzoek een belangrijke plaats in. Veel later wees de jurist Hoefnagels in zijn proefschrift op factoren die geweld in de hand werkten en daarbij had hij het vooral over de omgeving, het leefklimaat. Achtereenvolgens bespreken we de belangrijkste kenmerken van het leefklimaat, zoals dagelijkse gang van zaken (4.1), mogelijkheden voor contact met ouders, broertjes en zusjes en de veranderingen die leidden tot een andere positie van pupillen (4.3).

4.1. Gang van zaken in tehuizen

Het dagelijks leven in tehuizen werd vooral bepaald door vaste regels en gewoontes. Van het kind werd verwacht dat het zich daarbij aanpaste. Hieronder volgen de meest opvallende: het dagelijkse ritme van slapen en eten (4.1.1), isoleren van de buitenwereld (4.1.2), hoe het personeel woonde en leefde (4.1.3) en hoe het leven in een groep was (4.1.4).

4.1.1. Dagelijks ritme: regels, slapen en eten 1945-1975

Over het dagelijks leven in tehuizen vormt het onderzoek van Koekebakker een rijke bron evenals dat van het Hoogveld-Instituut voor wat betreft de katholieke tehuizen. Daarin gaat het vooral over de jaren vijftig. In de jaren zestig veranderde er veel. Hoe snel hing van het tehuis af. Inrichtingen die daarin niet mee ontwikkelden sloten hun deuren zoals Groenestein in 1971. In alle gevallen verschilde het leven in een tehuis fundamenteel van de thuissituatie. Het kind kwam terecht in een omgeving waar het moest leren samenleven met vele andere kinderen, die elk hun eigen vaak problematische voorgeschiedenis hadden, en met personeel dat niet altijd geschikt of in staat was om persoonlijke aandacht te geven. Dat blijkt onder meer uit onderzoek onder oud-pupillen (zie 3.1.2). Om orde te houden kon er een behoorlijk repressief klimaat bestaan met vele regels over omgang en gedrag, waarin zelfgekozen contact met anderen werd ontmoedigd en soms ronduit verboden. Dat was, afhankelijk van tehuis, tot ver in de jaren zestig het geval. Vandaar dat kinderen niet mochten praten onder bijvoorbeeld het wandelen, de maaltijd en het opstaan 's morgens. Dat zou bovendien teveel de gang van zaken vertragen.³⁴⁹

In een zo door regels geleid bestaan konden strafmaatregelen en sancties op overtreden van regels haast niet ontbreken. Dat leidde er ook toe dat kinderen zoveel mogelijk probeerden om niet op te vallen en alles maar gewoon te verdragen. Op deze kwalijke gevolgen van disciplineren op de persoonlijkheidsvorming, waarin nauwelijks ruimte voor een positieve individuele benadering en affectie was, is al vanaf 1905 gewezen (zie 1.2.4).³⁵⁰ Dezelfde geluiden kwamen in de jaren vijftig en zestig weer op. Kinderen reageerden op het beleid van disciplineren met vervlakking en proberen ongezien te blijven. Dat kon leiden tot schijnaanpassing of juist ongeremd gedrag zoals weglopen, zwerven, gaan stelen en zich werpen in seksuele avonturen. Juist voor deze kinderen was straf met opsluiting in een cel of andere ruimte na een overtreding nog eens extra zout in de wond.³⁵¹ Het eten was in de meeste instellingen geen aangenaam gebeuren. Er lag vaak sterk de nadruk op tafelmanieren, en er gold doorgaans zwijgplicht. Personeel at niet mee aan tafel. Zelf opscheppen was vaak verboden. Het eten had het karakter van massavoedsel: weinig variatie, weinig vitamine C, nauwelijks bijgerechten. De warme maaltijd bestond vaak uit stampot.³⁵²

³⁴⁹ Den Otter 1963, 109-112.

³⁵⁰ Rietveld-van Wingerden, 2017, 225-227; Fontein 1955, 62-63; Dimmendaal 1998, 171.

³⁵¹ Van Spanje 1961, 309.

³⁵² Koekebakker 1959, 154-155, 166-173; *Differentiatie-rapport* 1952, 48-49.

Daarnaast was er doorgaans een strak dagritme en een vaste indeling van de dag. Overal waren vaste tijden voor, zelfs voor het bezoek van het toilet.³⁵³

Vele tehuizen waren in de jaren vijftig en zestig grootschalig van opzet: ongezellige gebouwen met vrijwel geen privacy. In verreweg de meeste inrichtingen waren grote slaapzalen. Sommigen hadden chambrettes, afgetimmerde slaapplekken met aan het voeteneind een gordijn. De bedden stonden helemaal vrij of alleen met het hoofdeind tegen de muur. Er was nauwelijks versiering aan de muren. Een eigen nachtkastje was uitzondering en de eigen ruimte voor een kind zeer beperkt. Er was zelfs geen gelegenheid zich terug te trekken, omdat deuren van slaapzalen overdag op slot waren.³⁵⁴ Er was toezicht via een kijkgat of een luik tussen de slaapkamer van de leiding en de zaal van de kinderen. Soms sliep de leiding op de slaapzaal met de kinderen.³⁵⁵ Dit soort toezicht op slaapzalen was sinds de invoering van de kindervetwet in 1905 vereist voor de justitiële kindertehuizen.³⁵⁶ Gaandeweg kwam aan die situatie een einde na 1955 toen kleine slaapkamers voor bijvoorbeeld vier of vijf kinderen de grote slaapzalen langzaam gingen vervangen. Dat was overheidsbeleid. Ook het in 1959 verschenen handboek voor de bijzondere jeugdzorg pleitte daarvoor.³⁵⁷ Dit laatste, slaapkamers voor een beperkt aantal kinderen, ging een rol spelen bij overheidssubsidies voor bouw en verbouw. In de jaren zestig en zeventig was daarbij de voorkeur voor eenpersoonskamers als het om oudere jeugd ging en al snel voor alle jeugd. In sommige tehuizen, of tehuizen die niet onder Justitie vielen, konden die grote slaapzalen nog lang in gebruik zijn. Met de invoering van eenpersoonskamers werd gelijk de wind uit de zeilen gehaald van tehuizen die afzonderingskamers hanteerden om kinderen te isoleren van de rest. Zij konden nu gewoon naar hun eigen kamer worden gestuurd.³⁵⁸

De leefruimtes zoals huiskamers waren vaak ongezellig. Daarop wees ook de commissie Koekebakker. Het *Handboek* uit 1959 stelde als eis dat groepen wel hun eigen leefruimte moesten hebben en voldoende groot moesten zijn voor een groep van hoogstens 12 pupillen. Daar stond echter ook vermeld dat de aankleding zeker niet te luxueus mocht zijn. Verder diende elke groep een eigen speelruimte te hebben waar men verschillende activiteiten kon verrichten. Dat was voor veel tehuizen nog toekomstmuziek: groepen waren veel groter en leefruimtes voor afzonderlijke groepen ontbraken vaak.³⁵⁹ De omstandigheden waren voor 1965 zo dat er weinig persoonlijke aandacht was voor kinderen en ze weinig liefde konden ervaren. Hoewel er daarna veel verbeterde in onderkomens, personeel en verkleining van de groepen, is het de vraag of daarmee voldaan kon worden aan de basisbehoeften van kinderen. Wat dit betreft gaf de biologisch psycholoog Abraham Harold Maslow een behoorlijke waarschuwing om de bakens fors te verzetten. Hij had een behoeftenpyramide ontwikkeld van vijf lagen. Daarin stonden liefde en veiligheid onderaan, naast behoefte aan voedsel en rust. Zij vormden de basis voor de vervulling van de andere behoeften zoals ergens bij te horen, waardering en zelfrealisatie.³⁶⁰

4.1.2. Geïsoleerd leven 1945-1975

Bepalend voor het leefklimaat was de grootte van de instelling en de regeling van de zorg. Was de inrichting vrij gesloten, zodat vrij naar buiten en naar binnen gaan niet mogelijk was, en de inrichting grotendeels zelfvoorzienend was dan sprak men van *total institution*. Het leven werd bepaald door regels, toezicht en controle. Die waren voor het gehele tehuis gelijk. Groepsleiders konden daaraan weinig veranderen en waren zelf ook ondergeschikt aan dit systeem. Koekebakker noemde dit het "kazernepatroon".³⁶¹ Men maakte weinig onderscheid tussen bewoners en als dat wel gebeurde, dan was dat op grond van leeftijd en sekse. Een *total institution* betekende ook dat een instituut selfsupporting was, doordat de benodigde voorzieningen op het terrein aanwezig waren. Bij opvoedingshuizen waren dat onder meer de school en vaak meerdere soorten scholen,

³⁵³ Koekebakker 1959, 106, 145-147.

³⁵⁴ Koekebakker 1959, 283-285, 415-416.

³⁵⁵ Koekebakker 1959, 49-50, 110-112.

³⁵⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 58, 69, 120-121.

³⁵⁷ Zuithoff 1959, 172; Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 62-63.

³⁵⁸ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77; zie ook bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁵⁹ Koekebakker 1959, 282-283; Zuithoff 1959, 172; Verslag Directie Kinderbescherming 1955-1960, 81.

³⁶⁰ Jongen 1980, 101; Van de Ploeg 1976, 26.

³⁶¹ Koekebakker 1959, 79.

vakopleidingen, ziekenafdeling, wasserij, en ook vaak een eigen psychologische dienst.³⁶² In Nederland zijn Neerbosch, de Martha-stichting, Groenestein en Valkenheide daarvan voorbeelden. Zij waren allen opgericht in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Het gevaar daarbij was dat het tehuis zich sterk isoleerde ten opzichte van de wereld eromheen.³⁶³

Doorgaans werd in zulke grote instellingen gewerkt met paviljoens, die op zich groot konden zijn met vijftig tot honderd pupillen. Daar was vaak een scheiding van kinderen op grond van leeftijd en sekse, zodat broertjes en zusjes elkaar niet vaak zagen. Het was ook vaak ongezellig in die ouderwetse en statige gebouwen waar moeilijk een meer kleinschalige aanpak kon worden gerealiseerd en evenmin een meer persoonlijke benadering van het kind. Het Ministerie van Justitie gaf in het jaarverslag over 1950 al aan dat dit moest gaan veranderen en dat er gemengde groepen dienden te komen. Eveneens wilde deze een einde maken aan het isolement van die instellingen. Ze moesten zich meer gaan richten op het gewone leven buiten de instelling.³⁶⁴ Voor diverse tehuizen was dat tot in de jaren zeventig toekomstmuziek.

De overheid die vanaf de jaren vijftig meer ging subsidiëren hielp om daarin verbetering te brengen. Sommige tehuizen gingen kleinschalige onderkomens op het terrein realiseren. Dat deed bijvoorbeeld Neerbosch met familiewoningen waar een echtpaar was aangesteld als een soort vader en moeder. Na 1980 volgden meer instellingen als Hoenderloo.³⁶⁵ Daarbij kwam een proces op gang waarin meer gewerkt werd met openheid naar buiten toe. Deelname aan activiteiten buiten de instellingen werd gewoner. De scheiding tussen jongens en meisjes werd grotendeels opgeheven. Dat was in een periode dat eenpersoonskamers vrij normaal waren geworden. In vele tehuizen was dat in de jaren tachtig gerealiseerd.³⁶⁶

Grote en geïsoleerde tehuizen konden gemakkelijk misstanden verbergen. Dat was zeker het geval als een tehuis vrijwel selfsupporting was en men die buitenwereld dus ook niet nodig had. Geheimen konden er gemakkelijker geheim blijven. Pupillen hadden geen mogelijkheden om met klachten naar buiten te komen of het nu ging om personeel dat over de schreef ging of pressie en mishandeling bij pupillen onderling.³⁶⁷ Dat wil overigens niet zeggen dat kleine instellingen, waarvan er begin jaren zestig nog talloze waren, gevrijwaard bleven van deze misstanden. Ook de meer informele omgang met elkaar in kleine instellingen kon een basis vormen voor mishandeling en misbruik. Kleinere instellingen met weinig aanvullende voorzieningen waren wel veel meer open naar de omgeving: ze maakten gebruik van scholen en vakopleidingen in de buurt. Klachten over geweld en verwaarlozing kwamen regelmatig bij een bestuur van een instelling terecht juist via deze contacten: leerkrachten, hoofden van scholen, artsen, psychiaters en MOB's.³⁶⁸ Als een tehuis zich daarvoor openstelde konden vrienden van school in het internaat komen om te spelen. De jongeren kregen daardoor ook meer verantwoordelijkheid voor hun eigen toekomst, als tenminste vanuit het tehuis hen een stem gegeven werd in de keuze van opleiding.³⁶⁹

4.1.3. Van inwonend naar extern personeel 1965-1980

Bepalend voor kinderen was de beschikbaarheid van het personeel. Voor 1965 was het in vele tehuizen mogelijk om op elk moment van de dag bij de leiding aan te kloppen. Personeel woonde doorgaans intern. Groepsleiders hadden vaak een kamer in de buurt van de slaapgelegenheden van de pupillen. Op inwonend personeel kon vaak en voortdurend een beroep worden gedaan. Ze waren de hele dag aanwezig en konden de tijd dat de kinderen naar school waren, deels voor henzelf benutten. Er was daardoor weinig personeel nodig (zie 3.1.2). Afhankelijk van het tehuis konden kinderen groepsleiding vinden als ze vragen hadden. Op Nieuw Veldzicht wilde de directeur intern verhuizen omdat de jongens hem te vaak wisten te vinden en hij graag meer rust wilde.³⁷⁰

³⁶² Goffman 1961, 3-7; Bakker et al. 2010, 403, 419, 474; Gieles 1977, 33.

³⁶³ Fontein 1955, 62-63.

³⁶⁴ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1950, 23.

³⁶⁵ Goede 1980, 117; zie ook bronstudies 5 en 6 (Kinderdorp Neerbosch en Jongenshuis Hoenderloo).

³⁶⁶ Dekker 2012, 108-110, 179.

³⁶⁷ Goffman 1961, 18-26, 295-302; Krueger 1941, 95.

³⁶⁸ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁶⁹ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun); Rietveld-van Wingerden 2017 165-167, 176, 217, 260, 265, 300.

³⁷⁰ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

De keerzijde was dat kinderen ook kwetsbaar waren met zo weinig personeel, zeker als het personeel niet geschikt was en ondeskundig. Bovendien versterkte dit het isolement van een tehuis omdat alles binnenkamers bleef en er nauwelijks overleg tussen personeel nodig was over zaken waarmee kinderen kwamen of problemen die zich voordeden. Personeelsvergaderingen waren er nog nauwelijks.

Rond 1965 veranderde deze personeelssituatie drastisch. Personeel ging meer verdienen en korter werken. De 45-urige werkweek deed zijn intrede (zie 6.1.1). Er was meer personeel nodig en dat ging bovendien buitenshuis wonen. Sommige tehuizen gingen parttimers inzetten voor de drukke tijden in het huis zoals de avonden en de weekenden. Er kwamen slaapdiensten, zodat in de nachtdiensten bij toerbeurt personeel in het huis verbleef of er werden daarvoor "nachtwachters" aangesteld. In korte tijd werd de omslag gemaakt. De kamers van personeel waren handig te gebruiken in de verbouwplannen waarvoor vanaf 1965 nieuwe overheidseisen golden, zoals eigen kamers en een huiskamer voor elke leefgroep.

Kinderen kregen zo te maken met veel meer personeel en dat bood spannende momenten om ze tegen elkaar uit te spelen. Vanuit de gehechtheidstheorie benaderd was dit een achteruitgang in de zorg. Er waren nu wisselingen in ploegen en bovendien veel verloop in personeel. Het was daardoor moeilijk voor pupillen om zich bij een personeelslid vertrouwd en veilig te voelen. Het is de vraag of tehuisbesturen en -directies dit in die jaren als een probleem beschouwden. Sommige tehuisdirecties voelden het belang van een vast aanspreekpunt mogelijk aan. Zo voerde Nieuw Veldzicht in Apeldoorn in de jaren tachtig mentoren in. De jongens mochten zelf hun mentor uit het personeel kiezen.³⁷¹ Het onderzoek naar gehechtheid in het kader van pupillen in de residentiële zorg is echter nog maar iets van de laatste twintig jaar.³⁷²

4.1.4. Groepen en groepswork

Koekebakker was in de 39 onderzochte tehuizen bijna overal groepen tegengekomen. De meeste activiteiten gebeurden in groepsverband, zo stelde hij vast. Daarbij ging het om gewone alledaagse bezigheden zoals naar bed gaan, opstaan en eten. Dat was zelfs zo aanwezig dat een kind nauwelijks een moment alleen kon zijn. Hoogveld sprak hierover als gedwongen gemeenschapszin.³⁷³ Groepswork in de zin van het gebruik van de groepsdynamiek in het bezig zijn met de kinderen vond niet plaats. Dat gebeurde zelfs niet bij activiteiten die zich daarvoor uitstekend leenden zoals vrijetijdsbesteding. Om dat te realiseren ontbrak het leiders aan tijd en de energie en ook aan ruimtes om dat te doen. Bovendien waren de groepen daarvoor te groot. Directies waren daar ook helemaal niet mee bezig, want opvoedingsplannen waarin groepswork een onderdeel van kon vormen, ontbraken.³⁷⁴ Eigenlijk had een groepsleider of groepsleidster vooral een regelende taak en deden ze weinig aan groepswork. De aanduidingen groepsopvoeding en groepsleiders werden eerder gebruikt om hiermee het onderscheid aan te geven tussen internaatsopvoeding en de meer op het individuele kind gerichte pleegzorg.³⁷⁵

In vooral grote tehuizen zoals Neerbosch en de Marthastichting werden pupillen bij aankomst direct in een groep of paviljoen geplaatst. Leeftijd en geslacht waren daarbij richtinggevend en natuurlijk het paviljoen of de groep waarin een plaats vrij was gekomen. Er was in veel tehuizen sprake van horizontale groepen. Dat wilde zeggen dat een groep bestond uit kinderen van ongeveer dezelfde leeftijd en vaak ook meisjes en jongens gescheiden. Dit betekende dat als meerdere kinderen uit een gezin werden opgenomen, en dat was vaak het geval bij voogdijkinderen, ze uit elkaar werden gehaald en ze elkaar nog heel weinig zagen. Het betekende ook vaak overplaatsing naar een andere groep bij het ouder worden. Het Hoogveld-Instituut wees er in 1952 al op dat hierdoor de ontwikkeling van het kind werd geschaad in affectief en emotioneel opzicht en uiteindelijk ook in de persoonlijkheidsvorming. Ze moesten zo elke keer weer hun plek in een groep veroveren. Daarnaast zorgden horizontale groepen ook voor meer

³⁷¹ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁷² Schuengel & Van IJzendoorn 2003, 40-41.

³⁷³ *Differentiatie-Rapport 1952*, 48; Koekebakker 1959, 283.

³⁷⁴ Koekebakker 1959, zie onder meer 240, 390-391, 422, 446.

³⁷⁵ Haack 1959, 177.

onderlinge jaloezie, zo stelde dit instituut. Allemaal vroegen ze ongeveer hetzelfde type aandacht, en daardoor konden kinderen zich weinig aan elkaar optrekken.³⁷⁶

Al in 1950 gaf het Ministerie van Justitie aan juist aan dit systeem van horizontale groepen en het gebrek aan echt groepswork een einde te willen maken. De beginselenwet van 1961 gaf daaraan uitvoering, mede op grond van de onderzoeksresultaten van de differentiatie-onderzoeken. Die wet ging spreken over leefgroepen en het apart huisvesten van de groepen. Groepsleden dienden in de buurt van elkaar te slapen en bijvoorbeeld een eigen dagverblijf te hebben. Sommige tehuizen hadden dat al gerealiseerd voor de invoering van deze wet in 1965, maar voor andere was dat nog toekomstmuziek. Bovendien moest elk tehuis verantwoording doen van de wijze van indeling in groepen op grond van de verleende opvoeding en zorg.³⁷⁷ Daarmee kreeg de overheid voor wat betreft tehuizen die als justitieel te boek stonden, en dat was de meerderheid, invloed op het pedagogisch werken. Vele tehuizen gingen werken met verticale groepen. Die zouden stimuleren tot elkaar ondersteunen en zorg voor elkaar dragen. Sommige tehuizen begonnen daarmee in de late jaren vijftig, andere pas in jaren zeventig. Een voorwaarde was daarbij dat de groepen kleiner werden. De beginselenwet stelde de grootte vast. Die kwam op twaalf tot vijftien afhankelijk van het type tehuis. Behandeltehuizen konden bijvoorbeeld met kleinere groepen werken dan tehuizen voor "normale" jeugd. Daarbij schreef de nieuwe wet ook voor dat er vaste leiders aan groepen gekoppeld moesten zijn.³⁷⁸

Voor het leefklimaat in tehuizen was deze nieuwe wijze van werken met groepen een hele verandering. Groepsleiders werden meer de personen bij wie kinderen terecht konden en met wie een gesprek mogelijk was. De afstand tussen pupil en de groepsleider werd in de jaren zeventig kleiner mede dankzij de democratiseringsbeweging (zie 1.2.6).³⁷⁹ Er kwam meer ruimte om op groepsniveau beslissingen nemen over vrije tijdsbesteding, maaltijden en meer participatie in de samenleving door lidmaatschappen van clubs en sportverenigingen waarmee de keuzevrijheid toenam. Uiteraard was daarin veel verschil tussen tehuizen, afhankelijk van de ligging, grootte en type opgenomen kinderen.³⁸⁰ Mede door financiering van de overheid werden de groepen in die tijd kleiner. De grootte daalde van 13,2 in 1964 naar 10,8 in 1980 en 9 in de jaren negentig. Bovendien breidde het aantal groepsleiders zich wat uit van 2,6 in 1964 naar 4 in 1980 en 5 per groep omstreeks 2000. Dat had overigens ook te maken met verbetering van arbeidsvoorwaarden zoals toename van vakantiedagen van het personeel.³⁸¹

4.2. Contact met het thuisfront 1945-2005

Kinderbeschermers zagen voor 1960 ouders vaak als een bedreiging voor het kind. Ze waren van mening dat kinderen juist vanwege de ouders niet thuis konden wonen en ouders zelf de reden vormden voor de uithuisplaatsing. In de jaren vijftig ging dat voorzichtig veranderen, mede onder invloed van publicaties en redevoeringen van wetenschappers die het belang van de ouders voor kinderen op de voorgrond schoven. Het positiever waarden en stimuleren van het contact met ouders zette zich voort. Het duurde echter tot in de eenentwintigste eeuw voordat ouders als medewerkers beschouwd werden in de behandeling van een kind.

4.2.1. Ouders

Hoe een kind het leven in een tehuis ervoer hing voor een belangrijk deel samen met de ouders en misschien nog wel meer met hoe de kindbescherming en de tehuizen tegen ouders aankeken. Doorgaans was dat negatief omdat men ouders beschouwde als verantwoordelijk voor de problemen van een kind. Voorzichtig begon dat te veranderen direct al na de Tweede Wereldoorlog. De overheid nam een eerste stap door in de Burgerlijke Kinderwet van 1947 te

³⁷⁶ *Differentiatie-rapport* 1952, 22; Dekker 2012, 183.

³⁷⁷ Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1950, 23; artikelen 53 en 62 van het Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming. *Wegwijzer* 1965, 75, 77.

³⁷⁸ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77.

³⁷⁹ Komen 1999, 49.

³⁸⁰ Visser 1980, 178; *Wegwijzer* 1965, 57, 75, 77; zie ook bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

³⁸¹ Van der Ploeg 1999a, 80-81; Dekker 2012, 183; verslagen Directie Kinderbescherming 1945-1986.

regelen dat kinderen voor proefherstel naar huis mochten. Die voorlopige thuisplaatsing kon maximaal een half jaar duren om te zien of het goed ging en de situatie gecontinueerd kon worden. Enkele voogdijraden brachten dat in 1951 in de praktijk.³⁸² Ondertussen verscheen het boek *Maternal care and mental health* van de psychiater en psycholoog John Bowlby. In tal van landen kreeg dat aandacht en ook in Nederland. In 1955 verscheen een Nederlandse vertaling. Bowlby presenteerde de gehechtheidstheorie waarin hij het belang van een positieve band tussen moeder en kind benadrukte. Hij had tijdens de Tweede Wereldoorlog onderzoek gedaan onder "kruimeldiefjes" in een kinderpsychiatrische kliniek in Londen. Zij leken gevoelloos en geen last van schuldgevoelens te hebben. Wat Bowlby vooral opviel was dat ze allemaal in hun eerste drie levensjaren scheidingservaringen hadden meegemaakt. Hij meende dat hier de oorzaak lag van hun gedrag. Van de World Health Organisation (WHO) kreeg hij de opdracht om kinderen in internaten verder te onderzoeken. Hij ontdekte dat deze kinderen weliswaar goed werden verzorgd, maar dat ze desondanks wegwijnden. Hij zag het plotselinge verbreken van de band met de ouders als oorzaak van dit kinderleed. Zijn opvattingen werkten door in vele praktijken waarin met kinderen werd gewerkt, zoals ziekenhuizen, onderwijs en kinderbescherming.³⁸³

Op congressen, in cursussen en publicaties op het gebied van de kinderbescherming kwam na 1950 meer aandacht voor het belang van de ouders en voor het contact tussen kind en ouders. Bestuurslid J.G. Zeylstra van Tot Steun deed dat tegenover de achterban door het eigen periodiek daarvoor te benutten.³⁸⁴ De pedagoog M.J. Langeveld sprak in 1955 over dit onderwerp op het congres ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de kinderbescherming. Hij benadrukte hoe naast de ouders ook broertjes en zusjes van belang zijn voor het welzijn van een kind.³⁸⁵ Dat gevoel leefde breder. Praktijken veranderden. Hoe snel dat ging hing af van het klimaat in een tehuis, de mate van openheid naar de buitenwereld en de grootte van de inrichting. Sommige tehuizen begonnen al vanaf 1955 met bewust aandacht te geven aan ouders. Die nodigden ouders uit bij festiviteiten als kerstfeest en paasviering en lieten kinderen bijvoorbeeld eenmaal per maand een weekend naar huis gaan en in de zomervakantie zelfs enkele weken. Kleine tehuizen waren soms ook enige tijd gesloten, zoals tijdens feestdagen en in de vakanties.³⁸⁶ Het tehuis Zandbergen ging al in 1951 nauwer samenwerken met ouders zoals ze betrekken in de opname, ze te begeleiden in het begrijpen van de problemen en ze laten meedenken over mogelijkheden in de toekomst. Het doel was uiteindelijk kinderen zoveel mogelijk terug te plaatsen bij de ouders en als dat niet kon een goed pleeggezin te vinden waarin kind en ouders zich konden vinden.³⁸⁷ Andere tehuizen waren daar nog lang niet aan toe. Eigenlijk bleef er doorgaans een ambivalente houding tegenover ouders. Die kwam ook voor in het boek over de inrichtingsopvoeding van de psycholoog Van Spanje in 1957. Hij erkende dat ouders meer binnen het blikveld kwamen, maar gaf aan dat er een grote afstand was tussen ouder en hulpverlener en dat ouders nogal eens tegenwerkten en onverschillig en lui waren.³⁸⁸ In een herdruk in 1960 was dat gedeelte geheel herschreven: de samenwerking met ouders was in het middelpunt van de belangstelling gekomen en dat beoordeelde hij als grote winst. Bovendien benadrukte hij meer hoe ouders altijd van belang bleven voor kinderen en hoe die down konden zijn vanwege heimwee.³⁸⁹

Uit onderzoek begin jaren tachtig bleek dat de samenwerking met en de benadering van ouders nog niet optimaal was, mogelijk vanwege problematiek bij ouders zelf. Kinderen die gedwongen waren geplaatst met een kinderbeschermingsmaatregel gingen veel minder vaak naar huis in vakanties en weekenden dan vrijwillig geplaatste kinderen. Datzelfde was aan de hand met bezoek van ouders in het tehuis. Doorgaans beperkte zich dat tot een of twee keer per jaar. Tevens bleek dat hoe langer een kind in een tehuis was hoe minder contact er met de ouders was. Na vijf jaar uit huis weg te zijn was dat contact doorgaans verdwenen.³⁹⁰

³⁸² Jaarverslag Rijkstucht- en Opvoedingswezen 1952, 30-31.

³⁸³ De Wolff 2004, 52, 56-58; Van der Horst 2016, 221-223; Roeland 1980, 83-86.

³⁸⁴ Zeylstra 1951; 1954.

³⁸⁵ Langeveld 1956, 10-12.

³⁸⁶ Rietveld-van Wingerden 2017, 287, 296-297, 302-305, 323.

³⁸⁷ Dimmendaal 1998, 247-248; Van Lieshout 2014, 106-107.

³⁸⁸ Van Spanje 1957, 103-109.

³⁸⁹ Van Spanje 1969, 9, 110-112.

³⁹⁰ Junger-Tas 1983, 30-31.

Ondertussen nam wel onderzoek onder ouders van kinderen in de residentiële zorg toe in de jaren tachtig. Op basis van nieuwe theorieën als de ecologische benadering van Bronfenbrenner en de contextuele benadering in de jaren zeventig kwam de focus te liggen op het belang van de omgeving voor een kind. Wat droeg die bij aan de problemen en belangrijker: hoe kon de omgeving een rol spelen in de hulp aan het kind.³⁹¹ Verschillende jeugdhulpverleningsinstanties richtten zich specifiek op ouders. Zij maakten onderwerpen bespreekbaar als problemen bij ouders rondom de plaatsing en het verblijf van hun kind in een tehuis en de problemen van hun kind met de thuissituatie. Daarin werd onder meer gewerkt met gezinsgesprekken, thema-avonden, cursussen en specifieke methodieken. Men werd zich daarbij ook bewust van de driehoek groepsleider-ouders-opgenomen kind en het belang van een goede nazorg.³⁹² Na 1990 werd dat verder uitgewerkt in nadrukkelijker betrekken van ouders en broertjes en zusjes in de behandeling van een kind en daarvoor methodieken te ontwikkelen. Die werden weer onderzocht op hun effectiviteit voor het behandelde kind, zoals ervaren van ondersteuning van thuis. Een van de effecten was dat ze minder intensieve behandeling nodig hadden.³⁹³ Daarnaast bleek dat bij vooral de oudere jeugd juist de neiging bestond ouders en gezin juist minder te betrekken in de behandeling omdat zij na het ontslag niet naar huis vertrokken.³⁹⁴

4.2.2. Voogden, gezinsvoogden en maatschappelijk werksters

In het contact met ouders had vooral de beroepsgroep maatschappelijk werksters een belangrijke taak. Zij hadden als voogd een taak in voogdijverenigingen en waren vooral bedoeld voor voogdijkinderen. Daarnaast waren er gezinsvoogden die betrokken waren bij OTS-kinderen. Een gezinsvoogd was formeel geen voogd, omdat ouders de ouderlijke macht hadden behouden, hoewel die nu door een gezinsvoogd wel beperkt was. De groeiende groep van vrijwillig geplaatste kinderen had formeel geen voogd en ook geen gezinsvoogd. De ouders waren dan immers ouders in volle rechten (zie 1.1.3, 1.2.1 en 1.2.2). Het toezien op het kind lag dan in handen van andere plaatsende instanties dan voogdij- en gezinsvoogdijverenigingen. Die konden daarvoor ook maatschappelijk werksters in dienst hebben. Uit onderzoek in 1983 bleek dat deze kinderen haast nooit iemand zagen van die plaatsende instantie (zie ook 2.3.2).³⁹⁵

Bij voogdijkinderen vormde de relatie tussen ouder en kind een behoorlijk obstakel. Zij waren juist vanwege problemen van de ouders en hun opvoedingsvaardigheden uit huis geplaatst. Voor 1965 was dat nog een aanzienlijk deel van de tehuisbevolking. Daarna liep dat snel terug, omdat de maatregel ontheffing uit de macht minder vaak werd toegepast en er een tendens ontstond naar meer pleegzorg en alternatieve vormen van opvang voor deze doelgroep (zie hierboven tabel 2). Dat was merkbaar in tehuizen. Was in 1960 nog 40 procent voogdijkind, in 1978 was dat verder teruggelopen tot 25 procent om daarna nog verder af te nemen.³⁹⁶ Voogdijkinderen vielen onder een voogdijvereniging. Die was formeel de voogd. De uitvoering lieten deze verenigingen over aan in dienst van de vereniging werkende maatschappelijk werksters. Daartoe waren voogdijverenigingen sinds 1950 verplicht en de overheid stelde daarvoor de nodige subsidies beschikbaar. De maatschappelijk werksters waren belast met het zoeken en begeleiden van pleeggezinnen en het plaatsen van en contact houden met kinderen in pleeggezinnen en tehuizen.³⁹⁷ Deze maatschappelijk werksters werden door pupillen beschouwd als hun voogd, hoewel ze dat als persoon niet waren. Door de voogdijvereniging werden ze inspectrices genoemd: inspecteren of de omstandigheden voor een kind in een pleeggezin of tehuis goed was. Zij hebben een belangrijke rol gespeeld in het oproepen tot meer aandacht voor ouders als belangrijke personen in het leven van kinderen, ook als ouders steken hadden laten vallen naar het kind toe. Voogdijverenigingen die ook enkele tehuizen onderhielden zetten de maatschappelijk werksters

³⁹¹ Geurts 2010, 16-17, 27-32.

³⁹² Pijnenburg 1986, 55-58, 70-72.

³⁹³ Geurts 2010, 47-61.

³⁹⁴ Harder et al. 2006, 82-85.

³⁹⁵ Junger-Tas 1983, 22.

³⁹⁶ Bennekom et al. 1981, 136.

³⁹⁷ Alewijn 1980, 81-82.

ook daar in. Het hing dus sterk af van tehuizen en vooral van de besturen ervan in hoeverre ouders binnen het blikveld kwamen en professionele aandacht kregen.³⁹⁸

Maatschappelijk werkers als professionals die gericht waren op de relatie tussen kind en gezin zouden pas in de jaren tachtig ook in dienst komen van tehuizen. In 1988 had 42 procent van de tehuizen nog geen maatschappelijk werker in dienst. Als ze er was had ze vaak een staffunctie, terwijl haar rol bij individuele behandeling per tehuis verschilde.³⁹⁹ Gezinsvoogden hadden dezelfde taak als voogden maar dan bij OTS-kinderen: toezien op het contact tussen kind en ouders, contact met het kind en diens omgeving en toezicht op de geboden zorg. De kinderrechter was dan formeel de plaatsende instantie en de door hem of haar aangestelde gezinsvoogd, doorgaans aangesloten bij een (gezins)voogdijvereniging, de uitvoerder, vaak aangeduid als toezichthouder. Anders dan voogden waren de gezinsvoogden doorgaans vrijwilligers en niet opgeleid. Gezinsvoogdijverenigingen kregen vanaf 1954 subsidie voor dit werk om in beperkte mate maatschappelijk werkers hiervoor aan te stellen en vrijwilligers een vergoeding te geven. Die vrijwilligers verdwenen grotendeels na 1971, toen subsidies voor vrijwilligers werden afgeschaft. Hun aantal daalde van 7233 in 1966 naar 674 in 1978 terwijl in die jaren het aantal maatschappelijk werkers steeg van 233 naar 590.⁴⁰⁰

4.2.3. Verlof en briefcensuur

In de late jaren vijftig werd het gebruikelijker om een weekend verlof te krijgen en enkele weken vrijaf in de zomervakantie. Dit verlof naar huis werd vaak niet begeleid. Formeel dienden de voogd of gezinsvoogd van de plaatsende instantie dat te regelen. Het is de vraag of ze hieraan echt toekwamen. Tehuizen hadden hiervoor toen geen personeel als een maatschappelijk werker in dienst. Voor wie de vakantie thuis geen haalbare kaart was werd de oplossing gezocht in een kampweek die het tehuis zelf organiseerde of waarbij gebruik gemaakt werd van door andere organisaties of door zustertehuizen georganiseerde vakanties. Deze praktijken van verlof en vakanties verschilden per huis. Grote en meer gesloten instellingen maakten de omslag later. Bovendien hing het van het tehuis af of het contact met ouders en broertjes en zusjes een kwestie werd in de begeleiding van een kind.⁴⁰¹ Het gebeurde regelmatig dat als de meeste kinderen weg waren en er slechts een of twee over waren, dat ze een weekend of een vakantieweek verbleven in het gezin van een directeur of een ander personeelslid. Het kind kon dit ervaren als een verzetje. Een schaduwzijde hiervan was dat daarop geen controle was en dat dit een gelegenheid kon zijn voor misbruik.

Hoewel er meer aandacht kwam voor het contact met ouders, bleef er in de jaren zestig vanuit tehuizen een behoorlijk wantrouwen bestaan. Daar beschouwde men ouders nog steeds als de belangrijkste oorzaak van de uithuisplaatsing van hun kind. Dat kwam tot uitdrukking in de discussie over briefcensuur. Briefwisseling was toegenomen, maar tegelijkertijd werd die nog steeds nauwkeurig gecontroleerd. Dat bleek uit een in 1961 gehouden enquête onder 64 directies van kindertehuizen. Brieven van kinderen naar familie en anderen werden gelezen. Die werden niet verstuurd als daarin kinderen negatieve uitlatingen deden over het personeel, de gang van zaken en aanpak in het tehuis. Het omgekeerde gebeurde ook, namelijk als ouders belastende informatie gaven over bijvoorbeeld het tehuis en de instanties die bij een kind betrokken waren. Als argument droegen directies aan dat men voor wat betreft inkomende post voor kinderen wilde verhinderen dat de kinderen ongepast gedrag gingen vertonen naar aanleiding van wat ze in een brief hadden gelezen. Men wilde uitgaande post onder ogen zien om zo meer controle uit te oefenen op en inzicht te krijgen in het denken van het kind. Daarop kwam al snel kritiek van Fontein die erop wees dat de behandeling van kinderen gebaseerd moest zijn op vertrouwen en deze handelwijze stond daar haaks op. Bovendien was dit in strijd met de Rechten van het Kind (artikel 2).⁴⁰² Het hing van het tehuis af hoe snel hieraan een einde kwam. Briefcensuur kwam

³⁹⁸ Rietveld-van Wingerden 2017, 302-304.

³⁹⁹ Van der Ploeg 1988, 78, 84-85.

⁴⁰⁰ Prins 1955, 34-35; Roeland 1980, 125-126; Alewijn 1980, 82-83; Bennekom et al. 1981, 136-137.

⁴⁰¹ Roeland 1980, 126-127, 206.

⁴⁰² Jansen & Stans 1961; Fontein 1962, 98-101; Rietveld-van Wingerden 2017, 338-340.

bijvoorbeeld nog steeds voor in de Heldringstichtingen in 1974.⁴⁰³ Het voorrecht dat kinderen kregen met vakanties en weekenden naar huis ging al snel in veel tehuizen functioneren als een nieuwe vorm van straf. Men sprak dan van uitgaansverbod, afgekort tot ugv. Die had ook betrekking op bijvoorbeeld doordeweekse uitjes als uitgaansavond voor jongeren. Een ugv werd vaak opgelegd als sanctie op spijbelen van school, weglopen en plegen van diefstal en vernielingen.⁴⁰⁴

4.3. Pupillen

Na 1965 veranderde gaandeweg het klimaat in kindertehuizen. Dat kwam door veranderingen in het leefklimaat (zie 4.1), maar ook door verkorting van de opnameduur. Er waren vaker overplaatsingen en er kwamen alternatieve vormen van hulp die voorkeur kregen boven een tehuis. Daardoor werd de problematiek van kinderen die wel in een kindertehuis werden opgenomen ernstiger. Dat had zeker invloed op het leefklimaat.

4.3.1. Duur opname

Tot in de jaren vijftig was het gewoon dat vooral voogdijkinderen hun hele kindertijd in een tehuis doorbrachten. Doorgaans eindigde de voogdij op 21-jarige leeftijd. Overplaatsing naar pleeggezinnen kwam niet zo vaak voor. Hoogstens gingen jongens en meisjes voor hun 21e nog enkele jaren in een kostgezin om die overgang naar de maatschappij te maken.⁴⁰⁵ De duur van het verblijf in een kindertehuis hing in deze jaren eerder af van hun leeftijd bij aankomst dan van hun leeftijd bij vertrek. Dat bleek uit het onderzoek van Den Otter (1963) naar voogdijpupillen van Kinderzorg afdeling Rotterdam. Verreweg het grootste deel was zes jaar of ouder bij opname. Zij waren in de jaren 1940-1956 in pleeggezinnen maar nog vaker in tehuizen ondergebracht. Ze waren doorgaans zes jaar of ouder toen ze in het tehuis kwamen.⁴⁰⁶ Dertig procent van de kinderen in tehuizen verbleef daar tien jaar of langer (zie tabel 3).

Een bijkomend probleem van de lange opnameduur was dat voor veel pupillen het tehuis na ontslag hun enige referentiepunt was, omdat ze contact met ouders of familie geheel waren kwijtgeraakt (zie 4.2.1). Het tehuis had voor hen de plek van het gezin ingenomen, zodat ze ook na hun vertrek in hun vrije weekenden regelmatig in het tehuis logeerden. Sommige tehuizen brachten dat in hun jaarverslagen als een bewijs van hun goede werk, maar in feite was het schrijnend en geen bewijs van kwaliteit. Al snel kwam een ontwikkeling op gang waarin lange opnames van kinderen tot het verleden gingen behoren. Tot 1965 hing het sterk af van het tehuis, maar daarna kwam er meer overheidsinvloed op opnames en opnameduur. Daarmee wilde de overheid de kosten drukken, nu deze vrijwel de gehele bekostiging van dit type tehuizen voor haar rekening nam. In 1970 was dat vier tot zeven jaar. Dat bleek uit een in dat jaar onder groepsleiders gehouden enquête over misstanden in kindertehuizen. De groepsleiders vonden dat eigenlijk nog veel te lang.⁴⁰⁷

Na 1970 nam de duur van de opname verder af evenals de duur van de voogdij. De duur van de opname per tehuis daalde van gemiddeld 16,1 maanden in 1974 naar 13 in 1980 en 12,1 in 1986.⁴⁰⁸ Pleeggezinnen werden vaker ingezet en als die geen haalbare kaart waren dan waren er inmiddels tehuizen die het midden hielden tussen pleeggezin en tehuis (zie 2.3.3). De gewoonte ontstond om in de indicatie bij opname ook de duur af te spreken.⁴⁰⁹ Dat gaf duidelijkheid aan ouders en vooral aan de kinderen zelf. Bovendien verschoof het accent van voogdijkinderen naar kinderen die vanwege gedragsproblemen werden opgenomen. Daarbij ging het vaak om minderjarigen met een OTS-maatregel, die qua duur beperkter was dan een voogdijmaatregel, en

⁴⁰³ *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Heldringstichtingen* 1976, 30-31.

⁴⁰⁴ Vgl. bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴⁰⁵ Rietveld-van Wingerden 2017, 154-155, 257.

⁴⁰⁶ Den Otter, 111, 192.

⁴⁰⁷ *Zwartboek Kinderbescherming* 1970, 11.

⁴⁰⁸ Verslag Directie Kinderbescherming 1974-1986 passim; Van der Ploeg 1999a, 81.

⁴⁰⁹ Knorth & Smit 1990, 21-24; Smit 1990, 141-156.

om vrijwillige plaatsingen.⁴¹⁰ De verblijfsduur in een tehuis was in de jaren zeventig 6 tot 39 maanden per tehuis. Het was inmiddels eerder regel dan uitzondering dat een minderjarige van het ene tehuis naar het andere ging. Er is zelfs een voorbeeld van een jongere die maar liefst 21 tehuizen had meegemaakt.⁴¹¹

Kortdurende opnames en de vele overplaatsingen die daarmee gepaard gingen droegen eraan bij dat men na 1990 steeds sterker ging twijfelen aan residentiële zorg als een zinvolle vorm van hulpverlening. In 2006 stelden enkele onderzoekers dat die twijfel niet nodig was. Zij constateerden op grond van onderzoek in de afgelopen jaren naar de effecten van die hulp een sterke verbetering.⁴¹² Er was weliswaar een toename geweest van jongeren met steeds ernstiger problematiek maar de andere kant was geweest dat de onderlinge afstemming tussen verschillende vormen van hulp sterk verbeterd was en daarmee zelfs een afname was geweest in het aantal jeugdigen dat uit huis was geplaatst.⁴¹³ Bovendien werd er vanaf de jaren negentig meer gekeken naar de hulpvraag van een jeugdige en welk type hulp dan het beste was (zie 2.4.1).

4.3.2. Toenemende ernst van de problematiek

Uithuisplaatsing werd zeldzamer. Tehuizen kregen na 1970 fors te maken met onderbezetting en gedwongen sluitingen. Steeds vaker werd in de hulp aan kinderen gebruik gemaakt van ambulante zorg, pleegzorg en de groeiende mogelijkheden van voorzieningen tussen gezin en tehuiszorg zoals vakantiehuizen en weekendhuizen naast gezinshuizen. Het gevolg was dat pupillen die wel op tehuizen waren aangewezen een zwaardere problematiek hadden en gemiddeld ouder waren. Vaak waren ze doorgeplaatst vanuit andere tehuizen. Dat zou in de jaren tachtig meer dan de helft zijn.⁴¹⁴

Pupillen waren vaker aangewezen op speciaal onderwijs en hadden veel ervaring met zittenblijven. Veel voorkomend waren problematische gezinsrelaties waarbij ook broertjes en zusjes dezelfde gedragingen vertoonden zoals weglopen, spijbelen, diefstal, agressie, vernielingen en seksuele problemen. De delicten waren anders en ernstiger dan voorheen. Er was vaker alcohol in het spel, evenals joyrijden, rijden onder invloed van alcohol in gestolen auto's en openlijke geweldpleging. Bovendien deden drugs hun intrede. Daarmee nam ook diefstal toe om aan geld te komen voor drugs.⁴¹⁵ Er diende zich een vrij nieuwe groep aan, namelijk de jeugd van allochtone afkomst die hun eigen vaak cultureel bepaalde problemen hadden en worstelde met de worteling in een voor hen nieuwe cultuur.⁴¹⁶ In 1992 was 21 procent allochtoon in de residentiële jeugdzorg, in 1998 was dat 29 procent.⁴¹⁷ Het merendeel van deze jongeren kwam terecht in gewone kindertehuizen. Jongeren over wie de kinderrechter had besloten tot vrijheidsberoving of tot opname in een gesloten inrichting belandden in een Justitiële Rijksinstelling of in een tehuis dat zeer intensieve behandeling bood.⁴¹⁸ Harreveld begon in 1994 als eerste tehuis met een afdeling voor jeugdige drugs-verslaafden.⁴¹⁹

De delicten die reden voor plaatsing waren geweest zetten zich vaak voort tijdens het verblijf en dat oefende nogal wat invloed uit op het leefklimaat, zoals agressie, vernielingen, diefstal en molesteren van leeftijdsgenoten en leiding. Er waren meer conflicten tussen leiding en pupillen en pupillen onderling. Zeker de tehuizen voor oudere jeugd konden mede daardoor een repressievere klimaat krijgen waarin strenge straffen eerder regel dan uitzondering waren.⁴²⁰ De manier van omgaan met elkaar en toegepaste behandelwijzen in een tehuis was daarop eveneens van invloed (zie paragrafen 5 en 6). Aan het begin van de eenentwintigste eeuw was het aantal jongeren dat

⁴¹⁰ Roeland 1980, 104; Dimmendaal 1998, 45

⁴¹¹ Zandvoort 1978, 60.

⁴¹² Harder et al., 2006, 5.

⁴¹³ Harder et al. 2006, 28-32.

⁴¹⁴ Roeland 1980, 104-105; Van der Ploeg, 1992, 17-18; Van de Ploeg & Scholte 1988, 18-20.

⁴¹⁵ Rutgers Van der Loeff 1980, 72; Van der Ploeg & Scholte 1988, 34-38; Mesman Schultz et al. 1993, 49-60.

⁴¹⁶ Heiremans 1986, 71-79; Handen thuis 1997, 14-15; Van der Ploeg & Scholte 1996, 59-60, 68.

⁴¹⁷ Harder et al. 2006, 40.

⁴¹⁸ Rutgers van der Loeff 1980, 71-73; Dane (red.) 2006, 187-188.

⁴¹⁹ De Kleijn 1997, 82-83.

⁴²⁰ Mesman Schultz 1993, 148-149.

een beroep deed op residentiële zorg fors afgenomen. Tegelijkertijd was de problematiek van jongeren die daarvoor wel in aanmerking kwamen dusdanig ernstig dat velen, ook als ze niet veroordeeld waren in het kader van jeugdstrafrecht, belandden in een Justitiële Jeugdinrichting.⁴²¹

⁴²¹ Harder et al. 2006, 32.

5. Pedagogisch klimaat en methodisch werken

Hoe kinderen het verblijf in een tehuis ervoeren hing voor een groot deel af van de benadering door het personeel en het pedagogisch klimaat dat daarmee ontstond. Dat gold ook voor de deskundigen als psychiaters en al snel psychologen en pedagogen, die hun eigen methoden meenamen. Beide groepen waren verantwoordelijk voor het klimaat in een tehuis en de wijze waarop pupillen met geweld en verwaarlozing konden worden geconfronteerd. Eigenlijk gaat het in deze paragraaf om de vraag om hoe systemen van opvoeden en behandelen in zichzelf al een risicofactor vormden voor het ontstaan van verwaarlozing van en geweld tegen pupillen.

Deze paragraaf begint met het denken dat bepalend was voor de opvoedpraktijken in tehuizen, met speciale aandacht voor de impliciete en expliciete theorieën over opvoeding en kinderen (5.1). Vervolgens komen de deskundigen aan bod die in de opvoedingshuizen specialistische zorg boden aan een beperkt aantal kinderen en soms ingeschakeld werden bij het pedagogisch beleid. Allereerst waren dat de psychiaters. Vanaf de late jaren vijftig werden zij gaandeweg opgevolgd door psychologen en pedagogen (5.2). In de jaren tachtig kwam een voor tehuizen heel nieuwe type deskundigheid en behandeling op. Onder leiding van orthopedagogen ontwikkelde zich de leefgroep als een therapeutisch centrum en raakte individuele therapie voor kinderen meer naar de achtergrond. Die ontwikkeling vormde een goede basis voor het ontwikkelen van programma's en modules die de mogelijkheid boden tot onderzoek naar effecten en resultaten van behandelingen na 1996 en tot combinatie van diverse vormen van hulp aan de individuele minderjarige (5.3).

5.1. Pedagogiek en psychologie in de praktijk van de tehuisopvoeding 1945-1985

Opvoedingstehuizen beriepen zich tot in de jaren zeventig weinig op bepaalde inzichten uit pedagogische en psychologische theorieën om hun aanpak uit te leggen of te verdedigen. Koekebakker had daarvan geen sporen kunnen vinden voor de periode 1945-1957 en stelde vast dat nergens nagedacht over behandelingen en specifieke benaderingen. En omgekeerd, de academische pedagogiek en psychologie hadden zich voor 1970 nog niet veel bezig gehouden met het funderen van een soort tehuisopvoeding. De gezinsopvoeding gold eigenlijk als model. Dat klonk ook door in studieboeken voor de opleidingen van groepsleiders (5.1.1). Ondertussen ontstonden er wel nieuwe pedagogische en psychologische theorieën die een stimulans waren om op andere manieren te kijken naar kinderen, ouders en tehuisopvoeding en een inspiratiebron konden zijn voor groepsleiders om een andere aanpak te realiseren. Aanvankelijk was dat Langeveld met zijn fenomenologische pedagogiek (5.1.2), maar daarna verschillende benaderingswijzen die ook in de gezinsopvoeding populair werden (5.1.3).

5.1.1. Pedagogische richtlijnen voor de werkvloer 1945-1960

In de cursussen Kinderbescherming A en B voor groepsleiders was het in 1956 verschenen leerboek van de pedagoog J. Komen in gebruik met als titel *Paedagogiek en inrichtingsopvoeding*. Dat begon met een uitgebreide beschrijving van wat opvoeden inhield, welke doelen er waren en welke middelen er te gebruiken waren. Daarbij baseerde hij zich op de gezinssituatie. Ook de voorbeelden waren daaraan ontleend. Vervolgens gaf hij een soort ontwikkelingspsychologie van baby tot adolescent om als laatste uit te komen op de opvoeding van het kind in een tehuis. Tehuisopvoeding zag hij als een variatie op de gezinsopvoeding. Het ging uiteindelijk om totaliteitsopvoeding met als centrale gedachte de persoonlijkheidsvorming. Daarnaast vond hij de vorming tot gemeenschaps-mens en arbeidskracht van belang.⁴²² Maar het uiteenrafelen van de opvoeding in deelgebieden vond hij alleen voor onderzoek van kinderen en de wetenschap van belang maar niet voor groepsleiders en de praktijk van de opvoeding in een tehuis. Hij liet zich vooral inspireren door de vooroorlogse generatie pedagogen en in het bijzonder door Ph.A.

⁴²² Komen 1956, 134-130.

Kohnstamm en J. Waterink, die sterk de persoonlijkheidsvorming op de voorgrond plaatsten evenals het belang van de levensbeschouwing in de opvoeding.⁴²³

Er was bij Komen een grote kloof tussen wat hij beschreef als taken van de groepsleiders en de realiteit van de tehuisopvoeding. Een groepsleider moest zorgen voor eenheid in de groep en stimuleren dat er goede invulling was voor de avonden die voor kinderen lang konden zijn na het avondeten (van 6-10 uur). Hij raadde aan samen met de pupillen te eten van een gevarieerde maaltijd. Het servies en bestek moest een moderne uitstraling hebben en de groepsleider moest zorgen voor gezelligheid tijdens de maaltijd, bijvoorbeeld door radiomuziek die door hem of haar zorgvuldig geselecteerd was. Groepen dienden niet groter te zijn dan zestien en eigen leefruimte, slaapgelegenheid en groepsleiding te hebben.⁴²⁴ Wat hij beschreef stond haaks op de realiteit, als we het verslag van Koekebakker erop naslaan. Daarom is het de vraag of groepsleiders met de adviezen van Komen wel uit de voeten konden. Bovendien hadden ze weinig vrijheid om aan het werk een eigen invulling te geven (zie 6.1). Komen zag dat zelf ook. Eigenlijk was Komen er helemaal niet van overtuigd dat het tehuis een geschikte plaats was om op te groeien. Daar kon weinig terecht komen van opvoeding: "Het grote aantal verpleegden in sommige inrichtingen noopt vaak tot een systeem, dat meer op orde en regel, dan werkelijk opvoeden is gericht, terwijl kleinere inrichtingen, waar men dit bezwaar zou kunnen voorkomen, zeer duur zijn of soms werken met niet voldoende geschoold personeel."⁴²⁵

Net als in een gezin diende de opvoeding te geschieden op basis van normale omgang met een kind, zo hield Komen de cursisten voor. Zij moesten niet buiten hun bevoegdheden treden en bijvoorbeeld professionals willen vervangen zoals een maatschappelijk werkster of een psychiater. Zij dienden zich te beperken tot "gewone" opvoeding met als zwaartepunt de zedelijk-religieuze vorming.⁴²⁶ Ook andere pedagogen zoals Chorus, Langeveld en Heyster benadrukten dat gewone opvoeders zich moesten onthouden van theorieën en van wat tot het terrein van de deskundige behoorde (zie ook 6.1.1).⁴²⁷ Waar nodig konden directies deskundigen inschakelen voor specifieke pupillen of bij problemen in een tehuis. Aanvankelijk waren dat psychiaters. In de jaren vijftig gingen sommige tehuizen over tot het aanstellen van psychologen en pedagogen, vaak voor enkele uren per week of als directieleden. Deze deskundigen waren vooral gericht op het individueel behandelen van een beperkt aantal kinderen en nauwelijks op het begeleiden van de groepsleiding. De groepsleiding had niet meer dan de lesboeken van Komen en vertaalde boeken met op de psychoanalyse gebaseerde adviesboeken voor de tehuisopvoeding. Die werden vanaf 1955 ook gebruikt in opleidingen en werden omarmd in meer op beleid gerichte gremia in de kinderbescherming (5.2.1). De directrice van De Brug bracht die begin jaren vijftig bijvoorbeeld in de praktijk door een boksbal in de gang op te hangen. Meisjes kregen zo een mogelijkheid om zich daarop af te reageren.⁴²⁸

5.1.2. Geesteswetenschappelijke pedagogiek 1945-1970

De adviezen van bovengenoemde docent Komen in 1956 hingen voor een belangrijk deel samen met de toenmalige stand van de wetenschap en in het bijzonder van de pedagogiek en vigerende opvoedingspraktijken in gezinnen. De pedagogiek was nog een relatief jonge wetenschap in Nederland. De eerste leerstoelen aan Nederlandse universiteiten ontstonden in de jaren 1919-1926. De eerste hoogleraren waren onder meer Ph.A. Kohnstamm (Universiteit van Amsterdam), J. Waterink (Vrije Universiteit Amsterdam), Hoogveld (Katholieke Universiteit Nijmegen) en Casimir (Rijksuniversiteit Leiden).⁴²⁹ Ze waren vooral gericht op scholen en het speciaal onderwijs en enkelen als Kohnstamm en Waterink ook op de gezinsopvoeding.⁴³⁰ Ze worden weleens beginselpedagogen genoemd omdat voor hen (christelijke) levensbeschouwing een rol speelde in

⁴²³ Komen 1956, 11-16; zie ook Mulder 1989, 118, 219, 223-226, 247; Rietveld-van Wingerden 2016a, 138, 141; 2016b, 173-174.

⁴²⁴ Komen 1956, 148-154.

⁴²⁵ Komen 1956, 129.

⁴²⁶ Komen 1956, 101.

⁴²⁷ Wubs 2004, 73-75.

⁴²⁸ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴²⁹ Mulder 1989, 21-23.

⁴³⁰ Rietveld- van Wingerden, 2016a, 138-140; 2016b, 173-175.

hun visie op en theorie over opvoeding. Komen sloot in zijn cursusboek daarbij aan. Groepsleiders en leidsters moesten in hun pedagogisch handelen het zwaartepunt leggen op "de zedelijk-religieuze vorming en normering, daarnaast in de inschakeling in het maatschappelijk leven met bezetting van een zelfstandige plaats daarin".⁴³¹

Binnen deze geesteswetenschappelijke benadering, zo aangeduid omdat deze wetenschappers de theorie wilden baseren op de concrete opvoedingswerkelijkheid, kwam na 1945 een nieuwe impuls.⁴³² Onder meer Langeveld en Perquin van respectievelijk de universiteiten in Utrecht en Nijmegen presenteerden toen de fenomenologische pedagogiek. Zij gingen zich expliciet ook bezig houden met tehuisopvoeding. Langeveld hield daarover lezingen op bijeenkomsten van de kinderbescherming waar hij sprak over het belang van contact van het kind met ouders en broertjes en zusjes (zie 4.2.1). Perquin was betrokken bij het onderzoek van het Hoogveld-Instituut naar de kwaliteit van (katholieke) kindertehuizen (zie 2.1.4). Beiden waren uiterst kritisch op tehuizen: daar kon je als kind maar beter niet vertoeven vanwege het gebrek aan persoonlijke aandacht en affectie. Ze vonden dat er te snel gebruik gemaakt werd van straffen en zagen disciplineren als een miskenning van de eigenheid van het kind. Bovendien stelden zij dat de band tussen kind en ouders van nature zo sterk was dat men die niet moest verbreken door uithuisplaatsing. Dit waren aandachtspunten die in publicaties nadien regelmatig naar voren werden gebracht. Het veranderen van de praktijk was echter niet simpel en stond of viel met het kunnen aanstellen van voldoende gekwalificeerd personeel (zie 6.1). Maar de toon was wel gezet.⁴³³

Langeveld heeft zich verdienstelijk gemaakt met zijn boek *Beknopte theoretische pedagogiek*, waarvan de eerste druk in 1947 verscheen en dat vele herdrukken beleefde tot ver in de jaren tachtig. Op tal van opleidingen zoals universitaire studies pedagogiek, kweekscholen en pedagogische academies was het boek in gebruik. Opvoeding beschreef hij als bewuste, intentionele en normatief te verantwoorden beïnvloeding door de opvoeder. Hij legde veel accent op de rol van het kind wiens opdracht was zich waarden eigen te maken. Hij kende daarbij een behoorlijke autonomie en zelfwerkzaamheid aan het kind toe. Zonder die eigen inbreng was volwassen worden en de ontwikkeling naar een constructieve deelnemer aan de maatschappij niet mogelijk. Voor Langeveld lag daarom het opvoedingsdoel niet in de volwassenheid, maar in de fase van het opgroeien als iets dat gaandeweg gerealiseerd werd. Hij noemde dat "zelfverantwoordelijke zelfbepaling". Het kind moest je zo opvoeden dat het tijdens het opvoedingsproces steeds meer verantwoordelijkheid ging aanvaarden en de opvoeder dus meer op een afstand kwam te staan. De opvoeder moest aansluiten bij wat het kind van nature eigen was: autonoom willen zijn en emancipatiedrang. Daarbij riep hij op om steeds de leefwereld van het kind als uitgangspunt te nemen en zich in te spannen om het individuele kind te leren kennen.⁴³⁴

Wat in de opvoeding niet intentioneel was en niet gericht op het individuele kind, was volgens Langeveld geen echte opvoeding, maar omgang. De opvoeder had dan wel een voorbeeldfunctie, door psychiaters overdracht genoemd (zie 5.2). Opvallend is dat juist die omgang in de tehuisbehandeling centraal stond en dat er naar Langevelds definitie eigenlijk geen echte opvoeding plaatsvond. De groepsleiding had weinig gelegenheid en ook weinig tools in handen om de daarvoor noodzakelijke individuele benadering van een kind te realiseren. Daarvoor ontbrak het teveel aan praktische begeleiding van groepsleiders en een goede selectie bij het aannemen van personeel, die samenhang met de lage salariering, zo stelde Komen.⁴³⁵

Voor wat betreft de afwijzing van tehuiszorg en visie op straffen sloot de pedagoog Komen in zijn leerboek van 1956 duidelijk aan bij Langeveld. Als verblijf in het gezin niet mogelijk was dan had het pleeggezin de voorkeur. In een tehuis was er teveel kans op ongunstige beïnvloeding door andere kinderen. Individuele aanleg zou niet tot zijn recht komen, de opvoeding te weinig persoonlijk zijn en normaal maatschappelijk verkeer uitgesloten. Bovendien zou het grote aantal kinderen per groepsleiding leiden tot een opvoeding die meer gericht was op orde en regel dan op

⁴³¹ Komen 1956, 101.

⁴³² Hintjes 1981, 18.

⁴³³ Langeveld 1956, 3-6; Bakker 2013, 324.

⁴³⁴ Beugelsdijk et al. 1997, 30-31, 57-59; Levering 2016; Langeveld 1969, 54-69.

⁴³⁵ Komen 1956, 165-167; Beugelsdijk et al. 1997, 59;.

werkelijk opvoeden.⁴³⁶ Preventieve opvoedingsmiddelen zoals een goede sfeer en verzorging zouden oneindig meer positief effect hebben dan straffen en belonen. "Door één pupil te belonen, kunt u de stemming van anderen, die zich gepasseerd achten, bederven." Nog voorzichtiger moest men zijn met straffen. Dat was een uiterste middel, omdat men dan opzettelijk leed aanbracht. Men moest zich daarbij zelf goed in toom houden, niet te zwaar en liefst kort en krachtig straffen en er achteraf niet over zeuren. Hoofdboodschap was: "Houdt contact met de gestraften, zorgt dat de verhouding goed blijft."⁴³⁷

Het duurde even voor Langevelts benadering van opvoeding en zijn aandacht voor het bijzondere en eigene van het kind doorsijpelde naar de opvoedingspraktijk. Gaandeweg gebeurde dat, ondersteund door maatschappelijke ontwikkelingen. Sociologen lieten van zich horen en kwamen met theorieën over het functioneren van gezinnen. De Swaan constateerde in de jaren zeventig een overgang van een bevelshuishouding naar een overleghuishouding. Daarmee bedoelde hij het volgende. Aanvankelijk lag de nadruk op het opvolgen van bevelen en regels van ouders zoals het tijdstip van thuiskomen, keuze met betrekking tot kleding en haardracht en van welke club een kind lid mocht worden. Dat veranderde in overleg na 1970, gestimuleerd door acties op verschillende gebieden met de nadruk op meer gelijkwaardigheid die een anti-autoritaire opvoeding propageerden. Er kwam meer onderhandeling in gezinnen. Het vanzelfsprekende gezag en gelijk van ouders verdween, evenals de neiging van kinderen zich bij de wil van de ouders neer te leggen. Dat normaliseerde daarna. Er ontstond de zogenaamde autoritatieve opvoedingsstijl als een tussenweg tussen een strenge en een toegevend opvoeding.⁴³⁸ Deze veranderingen in opvoedingsstijl kwam ook tot uitdrukking in opvoedingstehuizen, daarbij geholpen door democratiseringsbewegingen in de kinderbescherming zelf (zie 1.2.6). De afstand tussen kind en leiding verkleinde, kinderen kregen er meer vrijheden en inspraak. Soms werd dat afgedwongen door de overheid zoals een zakgeldregeling. Daarnaast kregen jeugd in tehuizen steeds vaker toestemming van de leidinggevendenden een bewonersraad in te stellen (zie 7.2.1).⁴³⁹

5.1.3. Psychologie als inspiratiebron voor groepsleiders 1945-1985

In de psychologie zijn verschillende stromingen geweest die ook in opvoedingshuizen doorwerkten. Via vakbladen, congressen en cursussen raakten deze theorieën bekend. Daarbij is de kinderbescherming als organisatie vaak de initiator geweest. Veel invloed heeft de gehechtheidstheorie van de arts en psycholoog John Bowlby gehad. Hij publiceerde in 1951 *Maternal care and mental health*, dat in 1955 in Nederlandse vertaling verscheen als *Moederlijke zorg: de invloed van de moederlijke zorg op het vermogen lief te hebben* onder auspiciën van Pro Juventute. Deze theorie heeft zoveel impact gehad omdat daarmee de betekenis van de moeder voor een kind op de voorgrond kwam te staan. Daarom is Bowlby hierboven beschreven bij de veranderende rol van en visie op ouders. Datzelfde geldt voor de ecologische benadering van Bronfenbrenner (zie 4.2.1). Ook Nederlands eerste 'gestichtspedagoog', Mulock Houwer maakte al direct van de gehechtheidstherapie gebruik in zijn afwijzing van uithuisplaatsing van jonge kinderen. In de jaren zestig werd dat breder opgepakt en ontstond er een tendens om voor jonge kinderen andere oplossingen te zoeken.⁴⁴⁰ Vooral maatschappelijk werkers zetten zich in om het belang van de band tussen kind en moeder op de voorgrond te plaatsen. Zij spraken de taal van directies en groepsleiders en hadden zicht op problemen in het werk. Onderwerpen waren bijvoorbeeld verlof naar huis of naar andere familie, vakanties en contact met ouders.⁴⁴¹

Daarnaast was het behaviorisme een theorie die invloed had in de tehuisopvoeding. Die droeg eraan bij dat het systeem van straffen in tehuizen tot ver in de jaren tachtig een legitiem opvoedmiddel was en de bezwaren ertegen vanuit bijvoorbeeld fenomenologen als Langeveld toch moeilijk landden. Aan het behaviorisme zijn de namen verbonden van John Watson en B.F. Skinner die in de eerste helft van de twintigste eeuw populair werden. Zij introduceerden

⁴³⁶ Komen 1956, 129.

⁴³⁷ Komen 1956, 136-137.

⁴³⁸ Bakker et al. 2010, 345-346.

⁴³⁹ Kagie 1986, 227; Komen 1999, 24.

⁴⁴⁰ Bakker 2013, 314.

⁴⁴¹ Rietveld-van Wingerden 2017, 292-304

experimenteel onderzoek in hun vakgebied waarbij ze zich vooral richtten op veranderingen van gedrag. Daarmee presenteerden zij een totaal andere benadering dan de psychiaters deden met hun nadruk op innerlijke psychische processen. Door het straffen van verkeerd gedrag en het belonen van goed gedrag zou de gewenste gedragsverandering kunnen plaatsvinden. Men sprak dan van conditioneren. Directeuren namen hierbij soms het woord dressuur in de mond, zoals Holterman ten Hove van Nieuw Veldzicht in 1963.⁴⁴² Daarnaast waren er inspirerende psychologen die via vakbladen groepsleiders konden bereiken en hen hielpen bij de uitvoering van hun werk. Een van hen was Carl Rogers, die de nadruk legde op vrijheid en uitgaan van het goede in het kind. Hij richtte zich onder meer op het voeren van (groeps)gesprekken waarbij de groepsleider zich niet boven, maar naast de pupil stelde. Hij noemde dit de non-directieve methode. Daarover verschenen vooral na 1965 boeken op de Nederlandse markt. Tijdschriften als *Mobiel* en *De Koepel* besteedden er aandacht aan. Al in 1950 schreef de psychiater M.H. Engeland een artikel in *De Koepel*, waarin hij de methode van Rogers aanraadde voor werken in groepen.⁴⁴³

Andere psychologen kwamen met dergelijke adviesboeken, die evenals de boeken van Rogers behoorden tot het genre communicatieve, kind- of cliëntgerichte en non-directieve benaderingswijzen. Een van hen was Thomas Gordon met zijn *Luisteren naar kinderen* in 1976, dat populair werd in de gezinsopvoeding, maar ook in de tehuisopvoeding.⁴⁴⁴ Het ging hem om actief luisteren: de opvoeder diende zich vanuit een houding van acceptatie van het kind in te zetten om diens boodschappen te begrijpen. Zijn benadering hielp om het belang van groepsleiders op de voorgrond te plaatsen en hun betekenis voor het meer therapeutisch bezig zijn.⁴⁴⁵ In dezelfde tijd drong het werk van Ivan Nagy in Nederland door. Hij plaatste in zijn contextuele therapie de onvoorwaardelijke loyaliteit tussen ouders en kinderen op de voorgrond. Nagy benadrukte zo het belang van ouders voor het kind, waarmee ook opvoeders in tehuizen rekening moesten houden.⁴⁴⁶ Groepsleiders kregen in de jaren zeventig daartoe meer mogelijkheden toen er voor hen ook meer vrijheid ontstond in de omgang met pupillen (zie 4.1.4). Zij konden zelf uitproberen wat werkte want vanuit directies van tehuizen en daaraan verbonden deskundigen was er nog weinig begeleiding van hen op de werkvloer. Ook ontbrak het nog aan behandelmethoden voor het werken met pupillen in de leefgroepen. Voor hen nam na 1975 wel het aantal symposia en congressen toe, waarin methodisch en doelgericht werken centraal stond. Daarbij dacht men vooral aan werkplannen op groeps- en instellingsniveau en aan individuele behandelingsplannen. Het accent lag sterk op gefaseerd werken (opname-behandeling-beëindiging). Er ontstond al snel onderzoek gericht op de effecten van de behandeling. Orthopedagogen als Kok en Ter Horst hadden daarvoor de benodigde input gegeven (zie 5.3.2).⁴⁴⁷

5.2. Deskundigen als behandelaars

Psychiaters waren voor 1940 de enige deskundigen die regelmatig in kindertehuizen kwamen voor in het bijzonder de zeer problematische jeugd. Dat nam in de periode 1945-1965 toe waarbij ook hun taken zich uitbreidden (5.2.1). In de jaren vijftig deden ook psychologen hun intrede. Zij vervingen in de jaren zeventig en tachtig grotendeels de psychiaters (5.2.2). Intussen kregen orthopedagogen als deskundigen een vaste plek in tehuizen; ontwikkelingspsychologen en psychiaters hebben deze discipline helpen opbouwen vanaf 1950. De orthopedagogiek droeg eraan bij dat behandeling vooral een plek kreeg in de leefgroepen en groepsleiders meer als uitvoerders van de behandeling functioneerden vanaf de jaren zeventig (5.2.3). Het totaal aantal wetenschappelijk medewerkers steeg in de loop van de jaren, evenals hun inzet, zo laat tabel 6 zien.

⁴⁴² Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁴⁴³ Dijkhuis 1976, 77-82, 100-104.

⁴⁴⁴ Wubs 2004, 80-83; *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Helderingsstichtingen* 1976, 63-68, 90-91; Vossen 1976, 37-38.

⁴⁴⁵ Van de Mortel & Valenkamp 2011, 102-103.

⁴⁴⁶ Dekker 2012, 39, 417.

⁴⁴⁷ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 254; Knorth & Smit 1990, 21-24, 36.

Tabel 6. Aantal wetenschappelijk medewerkers (psychiater, psycholoog, pedagoog) in kinderbeschermingstehuizen en hun inzet per week⁴⁴⁸

	Full time	Enkele dagen	Enkele uren	Minder dan een uur	Total
1951	-	36	118*	-	154
1960	42	68	227*	-	337
1973	90	100	208	140	538
1985	177	207**	-	-	384

* inclusief minder dan een uur

** inclusief enkele uren en enkele dagen

5.2.1. Psychiaters en hun impact op beleid en behandeling 1945-1965

Psychiaters hadden al sinds 1920 een behoorlijk aandeel in het beleid van de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening. Zij waren bijvoorbeeld verbonden aan Medische Opvoedkundige Bureaus (MOB). Dat bleef voorlopig ook zo na 1945. Regelmatig werden daar kinderen onderzocht die in een tehuis problemen gaven of in opdracht van plaatsende instellingen om te zien waar een kind het beste terecht kon. Tehuizen schakelden psychiaters in, aanvankelijk voor enkele uren per week of op afroep. Zij waren er dan om enkele kinderen te behandelen. Sommige tehuisbesturen regelden dan tevens gesprekken met een directeur of directrice en soms ook met de groepsleiding.⁴⁴⁹ Hoe besturen van deze deskundigen gebruik maakten verschilde per tehuis. Zij kwamen vooral na 1945 eveneens voor in besturen van tehuizen. Ook het Ministerie van Justitie had een psychiater in dienst als adviseur. In 1965 was dat D. Zuithoff.⁴⁵⁰ In de jaren zestig en zeventig werden ze vervangen door andere beroepsgroepen: psychologen en pedagogen.⁴⁵¹

De psychiatrie stond tot 1970 onder invloed van Sigmund Freud en de door hem ontwikkelde psychoanalyse.⁴⁵² Die concentreerde zich vooral op het onderbewuste. Daarin werden traumatische ervaringen opgeslagen uit vooral de vroege kinderjaren. Dat kon leiden tot probleemgedrag in het verdere leven. Angsten en afweermechanismen als verdringing, projectie (achterdocht) en ontkenning traden dan op. Men sprak dan van neurosen. Daaruit kon onder meer chronisch bedplassen, masturberen, duimzuigen en nagelbijten voortkomen. Het was zaak om die oorzaken op te sporen, bewust te maken en zo te behandelen. Daarom was de behandeling van oorsprong ook individueel. Wat er aan de hand was, was immers per kind verschillend. Gebruikelijk was om daarbij medicatie te geven.⁴⁵³

In de jaren vijftig ontwikkelde zich in Nederland de kinderpsychiatrie als een afzonderlijke wetenschappelijke discipline. Diverse universiteiten stelden daarvoor privaatdocenten aan en al snel leerstoelen in. De eerste hoogleraren kinderpsychiatrie waren L.N.J. Kamp in Utrecht en D.A. van Krevelen in Leiden in 1951. In 1953 volgde Th. Hart de Ruyter in Groningen. Daarnaast maakten zich vooral H.C. Rümke en F. Grewel verdienstelijk op dit gebied. Grewel had een eigen kinder-psychiatrische praktijk en was daarnaast lector kinderpsychiatrie aan de Universiteit van Amsterdam. Daar werd hij in 1963 benoemd tot hoogleraar orthopedagogiek.⁴⁵⁴ Hart de Ruyter was intensief betrokken bij Groningse opvoedingstehuis De Ranitz.⁴⁵⁵

In de jaren vijftig was er het algemeen gevoel dat de criminaliteit onder jongeren steeg en dat tehuizen weinig te bieden hadden om juist deze groep te helpen (zie ook 2.3.1). Zelfs de Rijksopvoedingstehuizen ontbrak het aan echte behandeling. Vandaar dat Hart de Ruyter ging samenwerken met de gevangenisdirecteur Pieter Baan en D.Q.R. Mulock Houwer, oud-directeur van Zandbergen, om te komen tot een aparte kliniek voor deze doelgroep. Daaruit kwam Zandwijk voort, Nederlands eerste kinderpsychiatrische kliniek, gelegen op het terrein van het kindertehuis Zandbergen in Amersfoort. Daar ontwikkelde men als eerste in Nederland in samenwerking met groepsleiders een groepstherapie. Er waren drie groepen van zes tot zeven jongens met per groep

⁴⁴⁸ Van der Ploeg 1986a, 25.

⁴⁴⁹ Van der Ploeg 1986a, 27.

⁴⁵⁰ Rijksen & Blom 1965, Woord vooraf; Schouten 1968, 7-9.

⁴⁵¹ Van der Ploeg 1986a, 28-30.

⁴⁵² Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 758; Van der Ploeg 1999a, 77.

⁴⁵³ Bruggeman 1976, 15, 24-25, 33-35, 42-44, Van Krevelen 1951, 5-6; Oosterhuis & Gijswijt-Hofstra 2008, 410-410-411, 420-441.

⁴⁵⁴ Hart de Ruyter 1953, 5; Van der Wolf 2006, 54.

⁴⁵⁵ Dimmendaal 1998, 5, 8, 52, 58-59.

drie en later vier groepsleiders.⁴⁵⁶ De kliniek viel onder de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) en als zodanig onder het Ministerie van Volksgezondheid en niet onder de kinderbescherming.⁴⁵⁷ Daarna volgde de oprichting van vergelijkbare klinieken. Die hebben veel betekend voor het onderzoek van probleemjongeren en hun plaatsing en behandeling in tehuizen. De regionale spreiding die de overheid bij de opvoedingstehuizen doorvoerde, vond in de jaren tachtig ook plaats in kinderpsychiatrische klinieken. Per regio mocht er één kliniek zijn.⁴⁵⁸

Het duurde even voor Nederlandse kinderpsychiaters met praktische richtlijnen kwamen voor de behandelpraktijk in gewone opvoedingstehuizen. Nederland had wat betreft adviesboeken voor de tehuisopvoeding een behoorlijke achterstand op het buitenland. Vandaar er veel werd vertaald. Als eerste verscheen *Verwaarloosde jeugd* (1952) van de Oostenrijkse tehuisdirecteur August Aichhorn. Dat was al in 1925 in het Duits verschenen met een woord vooraf van Freud. Die erkende zelf weinig gedaan te hebben op het gebied van tehuisopvoeding maar gaf aan dat Aichhorn dat ruimschoots had gecompenseerd.⁴⁵⁹ Voor het genezingsproces wees Aichhorn op het belang van overdracht in de omgang met het kind. Tederheid kon daarin helpen omdat op dit gebied het kind tekort was gekomen. Aan de andere kant moesten groepsleiders zich ervan bewust zijn hoe hun negatieve stemming kon overslaan op een groep. Ook dienden opvoeders zich ervan bewust te zijn hoe een verwaarloosd kind het geloof in de opvoeder en behandelaar kwijt was geraakt.⁴⁶⁰ Ongeveer in dezelfde tijd verschenen vergelijkbare publicaties van Bruno Bettelheim en Fritz Redl. Zij waren sprekers op de door de kinderbescherming in Nederland georganiseerde congressen en ook hun boeken verschenen in Nederlandse vertaling. Zij benadrukten evenals Aichhorn de liefdevolle benadering van kinderen en het bewust zijn van het belang van overdracht.⁴⁶¹ Voorts verscheen van Freuds dochter Anna *Inleiding tot de psychoanalyse voor paedagogen* (1955). Dat kon helpen bij het krijgen van helderheid over de ouder-kind relatie en de waarde van de psychoanalyse. De resultaten uit haar onderzoek en haar werk in een Londens kinderkuis boden richtlijnen voor de zorg in tehuizen. Zij wees daarbij op het verschijnsel deprivatie: het kind was dan flink tekort gekomen op affectief gebied en dat vertaalde zich in problematisch gedrag.⁴⁶²

De psychoanalyse kreeg ook veel invloed in de door maatschappelijk werkers ontwikkelde methode *social case work*.⁴⁶³ De initiatiefnemers waren Ida Alten als chef van maatschappelijk werk bij de Voogdijvereniging Tot Steun en Marie Kamphuis, directrice van de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam. Zij hadden, onafhankelijk van elkaar, met de methode kennis gemaakt tijdens een studieverlof in Amerika in de jaren 1947-1948. Het doel was vooral de cliënt te helpen doeltreffender het hoofd te bieden aan moeilijkheden in zijn of haar functioneren. Daarbij was de gedachte dat de hulpverlener niet boven maar naast de cliënt moest staan.⁴⁶⁴ De theoretische beschouwing van de menselijke psyche, zoals gepresenteerd door de psychoanalyse was daarbij leidend, want die gaf immers inzicht in het gevoelsleven en in sociale aanpassingsmechanismen, zo stelde Kamphuis.⁴⁶⁵

De impact van de psychoanalyse in de kinderbescherming bleek ook uit rapportages en verslagen van gesprekken in dossiers van Voogdijraden en Raden voor de Kinderbescherming uit de periode 1930-1975. Aanvankelijk was daarin een moralistische benadering, maar na 1945 veranderde dat toen verklaringen en handelwijze werden gebaseerd op de klassieke psychoanalyse. Ook deze omschakeling hielp om net als Bowlby de houding ten aanzien van ouders te veranderen. Vanuit de psychoanalyse gezien ging het nu niet meer om falende ouders, maar om hun onvermogen een rijpe persoonlijkheid op te bouwen en een goede relatie tot stand te brengen.⁴⁶⁶

⁴⁵⁶ Schouten et al. 1974, 124.

⁴⁵⁷ Rietveld-van Wingerden 2006c, 210-211; Oudejans 1997, 37-38; Heiner & Bartels 1994, 197-198.

⁴⁵⁸ Van Montfoort & Tilanus 2007, 149-150; Dekker, M. 2016, 51-52.

⁴⁵⁹ Aichhorn 1952, 9; Van de Mortel & Valenkamp 2011, 8.

⁴⁶⁰ Aichhorn 1952, 122-123

⁴⁶¹ Rietveld van Wingerden 2017, 147, 294.

⁴⁶² Freud 1965; Dekker, M. 2016, 50-53.

⁴⁶³ Rietveld-van Wingerden 1917, 295; Kamphuis 1972, 15-19, 40-48.

⁴⁶⁴ Kamphuis 1972, 41-44.

⁴⁶⁵ Kamphuis 1972, 44-45, 87-107.

⁴⁶⁶ Van Nijnatten 1986, 121-122, 161-162.

5.2.2. Psychologen en pedagogen als deskundigen in tehuizen

Vergeleken met de academische psychiatrie waren de psychologie en pedagogiek nog redelijk jong. Ze zijn ontstaan in de eerste helft van de twintigste eeuw en waren aanvankelijk geheel niet gericht op tehuisopvoeding. Psychologen hielden zich vooral bezig met het afnemen van tests en met diagnostiek in bijvoorbeeld het speciaal onderwijs, bureaus voor school- en beroepskeuze, aparte psychotechnische bureaus en MOB's. Dat bleef na 1945, maar nu ging hun gebied zich uitstrekken naar opvoedingstehuizen.⁴⁶⁷ Daar groeide de behoefte aan deskundigheid op het gebied van diagnostisering. Grote instellingen, observatiehuizen en tehuizen die zich gingen toeleggen op diagnostiek en behandeling van kinderen schakelden ze in. Sommige grote tehuizen begonnen met een eigen psychologische dienst. Psychologen lieten zich net als de psychiaters leiden door de psychoanalyse en met hen ook talrijke ouders. Vertalingen van buitenlandse *bestsellers* droegen daaraan bij. Een ervan was *Baby- en kleuterverzorging* van de Amerikaanse arts Benjamin Spock (1950). Het boek haalde hoge verkoopcijfers. Spock kende net als Freud grote waarde toe aan de eerste levensjaren, maar hij was veel minder bevoogdend. Tegelijk nam hij afstand van de strenge aanpak van kinderen zoals in de jaren vijftig in vele gezinnen nog gewoon was. Hij maande ouders aan om liefde veel hoger te schatten dan het volgen van regels en presenteerde een lichte versie van de psychoanalyse. Freud had weliswaar gelijk, maar veel zou gewoon vanzelf overgaan, zo stelde hij. Het kwam vooral aan op geduld. In plaats van jonge kinderen strakke regels voor te houden, benadrukte hij dat het veel beter was om kinderen af te leiden, dan zou straf niet nodig zijn. Het kind zou vanzelf van de ouder gaan houden als die vriendelijk en liefdevol bleef.⁴⁶⁸ Deze benadering droeg bij aan de hierboven beschreven omschakeling in de gezinsopvoeding van bevelshuishouding naar meer onderhandeling (5.1.2).

Verder verschenen in de jaren vijftig boeken van psychologen over opvoeding die veel impact kregen in de tehuisopvoeding. Baanbrekend was John Bowlby met zijn theorie over gehechtheid die op meerdere plaatsen in deze tekst is genoemd. Net als Freud benadrukte hij het belang van de vroege ontwikkeling van het kind voor diens verdere leven en daarmee ook van de ouders. Wat dit betreft sloten ze op elkaar aan. Bowlby stelde echter de rol van de moeder voorop en legde meer nadruk op de omgeving (de ontwikkeling van een gehechtheidsrelatie tussen kind en moeder), dan een innerlijk proces. Tehuizen gingen steeds vaker meer ruimte geven aan ouders ten behoeve van de ontwikkeling van het kind (zie ook 4.1.2).⁴⁶⁹ Psychologen en al spoedig ook pedagogen kregen eind jaren vijftig ook steeds vaker posities in de directies van tehuizen. Net als de psychiaters bemoeiden ze zich weinig met groepsleiders. De Martha-Stichting benoemde in 1958 de pedagoog J.D. van der Ploeg tot directielid. Zijn taak was vooral toezicht te houden op de paviljoens en de leefgroepen. Later zou hij uitgroeien tot een autoriteit op het gebied van de kindbescherming en de residentiële zorg in Nederland. Ten behoeve van die leefgroepen wilde hij in de jaren zestig groepspsychologische werkwijzen invoeren in navolging van Konopka in de Verenigde Staten. Daarvan kwam uiteindelijk weinig terecht.⁴⁷⁰

Er begon een demarcatiestrijd tussen enerzijds psychiaters en anderzijds psychologen en pedagogen. De afnemende invloed van de psychoanalyse was daaraan debet. Toen dat proces gaande was kwamen psychologen met de klacht dat de psychiater teveel macht over de cliënt had in bijvoorbeeld interpretatie van diens problemen. Bovendien zou de psychiater de cliënt depersonaliseren doordat hij te veel gericht is op de zaak en niet op de persoon.⁴⁷¹ Psychologen vonden dat psychiaters zich alleen bezig moesten houden met het excessief gestoorde kind en vooral thuishoorden in de GGZ.⁴⁷² Dat gebeurde na 1965 gaandeweg; psychiaters verdwenen uit gewone kindertehuizen terwijl ze als psychiater wel aanbleven in tehuizen voor intensieve behandeling zoals de OG Heldringstichtingen en kinderspsychiatrische klinieken. Daar werkten ze doorgaans samen met pedagogen en psychologen.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Dane 2006, 28-29; Van Drunen & Van Strien 1995, 21-37.

⁴⁶⁸ Bakker et al. 2010, 347-350; Wubs 2004, 44, 67.

⁴⁶⁹ Dimmendaal 1998, 55; Mulock Houwer 1953, 30.

⁴⁷⁰ Van der Ploeg 1986a, 32-33.

⁴⁷¹ Vossen 1974, 50.

⁴⁷² Hart de Ruyter 1953, 3.

⁴⁷³ Van der Ploeg 1976, 130-131.

De psychologen namen hun eigen methoden en benaderingswijzen mee. Daartoe hoorde het conditioneren en de daaronder liggende wetenschappelijke benadering van het behaviorisme: gedragsverandering stimuleren door belonen en straffen (zie 5.1.3). Zij sloten daarmee aan bij de benadering van kinderen in tehuizen waar straffen centraal stond. Bovendien leken hun methoden uitstekend te passen bij de toenemende problematiek van opgenomen pupillen, bij wie het vooral aankwam op gedragsverandering. Ook psychiaters gingen van de methode gebruik maken. Dat was zeker het geval met de nieuwe generatie psychiaters die na 1965 aan de slag gingen in speciale behandelingshuizen. Daartoe behoorde de psychiater Finkensieper, in 1966 benoemd in de Heldringstichtingen in Zetten. Toen met zijn toestemming een meisje naar de isoleercel was verbannen, en een groepsleidster na enige uren met het meisje ging praten in de cel, was Finkensieper woedend, want zo had de leidster zijn methode van conditioneren verstoord, zo bleek uit een interview met hem in 1979: "Dan zit je net naast het theoretisch uitgangspunt dat we afgesproken hadden. Want dat is een echte Pavloviaanse, Skinneriaanse conditionering als u wilt. Dan moet je nou net niet praten! Dan moet je het erover eens worden dat je nu net niet praat, en het doen zoals je het afspreekt."⁴⁷⁴

5.3. Orthopedagogiek en de leefgroep als behandelplek vanaf 1970

De opkomende beroepsgroep van pedagogen die zich in de jaren vijftig ging richten op de tehuisopvoeding had net als de psychiaters in die jaren aanvankelijk als focus buitenlandse collega's (5.3.1). Daaruit ontstond in de jaren zeventig een discipline die bij uitstek gericht was op het ontwikkelen van behandelmethoden waarin groepsleiders een belangrijke rol kregen (5.3.2). Dit betekende een behoorlijke kentering. Werd voorheen behandelen aan deskundigen overgelaten waar een kind regelmatig op het spreekuur verscheen, nu ging de leefgroep bijdragen aan de behandeling onder leiding van een deskundige. Het ene tehuis was daarmee sneller dan het andere, mede omdat het vaak nodig was een orthopedagoog of psycholoog ook in de dagelijkse praktijk meewerkte. Behandelplannen en coaching van groepsleiding kwamen centraal te staan. Daaruit ontwikkelde zich een speciale behandeling gebaseerd op de sociale leertheorie die bij uitstek gericht was op gedragsmodificatie (5.3.3).⁴⁷⁵

5.3.1. Opkomst orthopedagogiek

In de jaren vijftig kwam de orthopedagogiek tot bloei. Die was tot dan toe vooral gericht op het (speciaal) onderwijs en de zorg voor kinderen met een beperking. Daaraan zijn namen verbonden van de pedagogen I.C. van Houte, W.E. Vliegthart, Wilhelmina Bladergroen en Leon van Gelder. Bladergroen was in de jaren vijftig betrokken bij het onderzoek naar de kwaliteit van kindertehuizen. Een uitzondering op deze orthopedagogen vormde Frits Grewel. Hij was van oorsprong psychiater die zich sinds de jaren dertig vooral richtte op het werk van de kindbescherming en in het bijzonder jeugddelinquentie als onderzoeksdomein had. Hij definieerde orthopedagogiek als een wetenschap die zich bezig hield met afwijkende kinderen en wees op de vele factoren die in de ontwikkeling van een kind hun sporen na konden laten. Daarom was diagnostiek zo belangrijk.⁴⁷⁶ In de jaren zestig groeide echter de aandacht vanuit de orthopedagogiek voor kindertehuizen voor de "normale" jeugd en de methodische benadering van het daar geplaatste kind. De eersten die daarnaar onderzoek deden en erover publiceren waren W. ter Horst en J.F.W. Kok.⁴⁷⁷

Net als psychiaters stonden Nederlandse orthopedagogen op de schouders van buitenlandse wetenschappers en met name van Duitstalige orthopedagogen die daar werden aangeduid als heilpedagogen. Heinrich Hanselmann was de founding father van de Heilpädagogik. Hij stichtte in 1924 het Heilpädagogisch Seminar. In datzelfde jaar begon hij aan de Universiteit van Zürich als privatdocent, in 1931 voortgezet in een hoogleraarschap voor heilpedagogiek en ontwikkelings-

⁴⁷⁴ Van Bavel et al. 1980b, 12.

⁴⁷⁵ Van der Ploeg 1986a, 32-33

⁴⁷⁶ Mulock Houwer 1953, 28; Ter Horst 1972, 6; Van der Wolf 2006, 54-58.

⁴⁷⁷ Van der Ploeg 2006a, 9-13.

psychologie.⁴⁷⁸ In de jaren vijftig verschenen zijn boeken ook in het Nederlands, zoals in 1956 *Zorgenkinderen, thuis, op school, in de inrichting, in de menselijke samenleving*. Paul Moor, zijn opvolger als directeur van het Seminar en hoogleraar in Zürich, werd in de jaren vijftig een graag geziene gast in Nederland. Hij verzorgde cursussen op uitnodiging van de Nederlandse kinderbescherming en zijn lezingen werden in de Nederlandse vakbladen gepubliceerd.⁴⁷⁹ Moor legde de nadruk op het tot zelfontplooiing laten komen van kinderen binnen de samenleving en de daar geldende normen. Hij poneerde drie grondregels voor de praktijk. De eerste was dat je het kind eerst moest begrijpen voor je het kon opvoeden. Daarbij diende het kind niet gereduceerd te worden tot probleemgedragingen. De tweede grondregel was de gerichtheid op de foutenmaker en niet op de fouten zelf, dus op wat het kind nodig heeft. Als derde moest ook de omgeving in de behandeling worden betrokken, juist een kind met problemen heeft behoefte aan ondersteuning van de omgeving.⁴⁸⁰ Verschillende pedagogen lieten zich door Moor inspireren zoals de bovengenoemde auteur Komen van een lesboek voor de opleiding van groepsleiders in 1956.⁴⁸¹

5.3.2. Behandelingsplannen en -strategieën

In 1970 promoveerden twee orthopedagogen op de behandeling van kinderen in opvoedings-tehuizen, namelijk W. ter Horst en J.F.W. Kok. Zij kwamen ongeveer tot dezelfde aanbevelingen maar legden uiteraard wel verschillende accenten. Ter Horst heeft zich vooral door Moor laten inspireren, die stimuleerde om oog te hebben voor het kind zelf en wat het nodig had om zich verder te ontwikkelen. Wat Ter Horst ook aansprak was dat het in het opgroeien moet gaan om harmonie tussen wat iemand wil en kan en wat iemand in beweging zet.⁴⁸²

Ter Horst was zijn loopbaan begonnen als leerkracht en haalde in die tijd ook de MO-aktes A en B pedagogiek. Daarmee kon hij zich in 1965 inschrijven voor de verkorte opleiding Pedagogiek aan de Universiteit van Nijmegen. In datzelfde jaar werd hij gevraagd als directielid van de Heldringstichtingen in de hoedanigheid van orthopedagoog. Dat tehuis bestond uit in diverse paviljoens. Het ontwikkelde zich in de jaren zestig tot een eindstation voor meisjes die elders uitbehandeld waren en eigenlijk verder nergens terecht konden. De doelgroep was nu meisjes van zes tot twintig jaar, bij wie nog een mate van opvoedbaarheid aanwezig was en bij wie de gedragsproblemen niet veroorzaakt werden door ernstige zintuiglijke of verstandige "gebreken".⁴⁸³ Om ze in een juist paviljoen onder te brengen begon men met een observatieafdeling. Rapporten als van Koekebakker en het Hoogveld-Instituut hadden daartoe ook opgeroepen en de nieuwe beginselenwet van 1961 had zich daarbij aangesloten. Bestuur en directie vonden voor juist deze afdeling een geschoolde orthopedagoog nodig. Dat werd Ter Horst.⁴⁸⁴ In ongeveer dezelfde tijd stelde men daarnaast fulltime de psychiater Finkensieper aan.

Ter Horst richtte zich vooral op methodisch werken, iets dat hij nog niet in de Heldringstichtingen tegen kwam. Hieruit kwam zijn proefschrift voort dat begeleid werd door de Groningse hoogleraar pedagogiek Bladergroen. Wat hij beoogde komt tot uitdrukking in de titel van zijn dissertatie *Ontwarring en ordening*. Het doel ervan was een instrument te ontwikkelen om gedrag te registreren. Tevens wilde hij het orthopedagogisch handelen beschrijven dat nodig was om gedrag om te buigen. Daarvoor ontwikkelde hij modellen met daarin weergave van strategieën, functies en taken. Zo kwam hij tot Zettense schalen. Het ging er hier vooral om groepsleiders de juiste richtlijnen en het juiste gereedschap te geven om pupillen te observeren en zo dat de resultaten ook meetbaar waren.⁴⁸⁵ Dat leefde vanaf 1965 onder orthopedagogen die juist groepsleiders in tehuizen iets in handen wilden geven om hun werk goed te doen, zo blijkt uit het vakblad *De Koepel*.⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ Van der Ploeg 2006b 153-155.

⁴⁷⁹ Zie bronstudie 11 (mediaonderzoek vaktijdschriften).

⁴⁸⁰ Van der Ploeg 2006b, 162-163.

⁴⁸¹ Komen 1956, 5-6.

⁴⁸² Van den Bergh 2006, 113.

⁴⁸³ Ter Horst 1970, 21.

⁴⁸⁴ Van den Bergh 2006, 110-111.

⁴⁸⁵ Ter Horst 1970, 23, 31-39.

⁴⁸⁶ Artikelen van onder meer K. Groen in *De Koepel* 1965-1973.

Met zijn onderzoek wilde Ter Horst ook afrekenen met zogenaamde "traditionalisme" in de behandeling van pupillen. Dat ging uit van de gedachte dat ongewenst gedrag tot de categorie wangedrag behoorde en getypeerd moest worden als onfatsoenlijk, ondeugend, lastig, vervelend, ondankebaar en ongehoorzaam. Dat wangedrag was dan te wijten aan een slechte opvoeding. Dan moest er gestraft worden om het kind goed gedrag aan te leren. Daarbij was ook duidelijk dat alle meisjes op dezelfde manier behandeld moesten worden en overleg over de handelwijze werd daarbij niet noodzakelijk geacht. In plaats van dit traditionalisme (gebaseerd op het behaviorisme) benadrukte Ter Horst maatwerk: weten van mogelijkheden en onmogelijkheden van het kind, steeds weer onderzoek doen en overleg voeren met anderen, om zo tot een behandelingsplan te komen dat regelmatig diende te worden geëvalueerd en bijgesteld.⁴⁸⁷ Op grond hiervan ontwikkelde hij strategieën voor de behandeling. Ter Horst beschreef behandelstrategie als "een georganiseerd repertoire van beïnvloedingstechnieken, tot stand gekomen op basis van alle relevante beschikbare informatie (onderworpen aan voorspelling en evaluatie) dat, onder toepassing van beslissingsregels, de optimale mogelijkheden voor het induceren van de gewenste verandering aangeeft tegenover alle geanticiperde responsies van het cliëntsysteem en tegenover alle andere voorspelbare wijzigingen en relevante factoren."⁴⁸⁸

De door Ter Horst onderscheiden strategieën staan in kolom 1 van tabel 7. Elke strategie wilden hij positioneren ten aanzien van twee polen: ontwarren en ordenen. Hoe dicht men bij een van de twee polen zat hing af van de strategie. Het doel van de behandeling was zo dicht mogelijk te komen bij de ordening. In die positionering onderscheidde Ter Horst vijf hoofdgebieden: leefsituatie (l-lijn), school en arbeid (s/a lijn), vorming (v-lijn), externe relaties (r-lijn) en therapie (th-lijn). Alle lijnen komen in elke behandelstrategie aan bod, maar een ervan staat doorgaans centraal (kolom 3). De tweede kolom geeft aan wat de oorzaak of het hoofdprobleem was, die mede bepalend waren voor de behandeling.⁴⁸⁹

Tabel 7. Behandelstrategieën voor het type kinderen in de Heldringstichtingen⁴⁹⁰

strategie	Type	Oorzaak gedrag/probleem	Zwaartepunt behandeling
R (reactief)		Plotselinge gebeurtenis als echtscheiding ouders of sterfgeval	r-lijn met hulp van maatschappelijk werk
I (identiteit)		Verstrikt geraakt in zoektocht naar eigen identiteit. Kind is agressief, wantrouwend, depressief en destructief	v-lijn: zicht krijgen op eigen mogelijkheden en op ontdekkingstocht gaan door te experimenteren in aanbod cursussen, therapieën e.d.
A (angst, agressie, ambivalentie)		Conflictueus verleden	Th-lijn: ontwarren met technieken die op onbewuste zijn gericht en vervolgens ordenen met gedragstherapie
Wc (verwennende opvoeding)		Egoïstisch, gericht op uiterlijk effect, weinig presterend, gemakkelijk beïnvloedbaar, weinig belangstelling	I en s/a lijn: welomschreven taken geven die het met enige moeite aankan en 100% prestaties eisen. Vorderingen moet het meisje ervaren door beloningstechniek en missers uitleggen als ongelukjes. Langzaam zo ongewenst gedrag indammen.
Wa (verwaarlozende opvoeding)		normeloos, agressief, wegloperig, onbeheerst, gericht op onmiddellijke behoeftenbevrediging, maar wel in staat tot leggen van verbindingen	Primair ordenen nodig vooral bestaand uit regulering gedrag op basis van zakelijke regels, waarbij belonen effectiever blijkt dan straffen.
H (Hysterioform)		Onvermogen relaties te leggen bij grote contactbehoefte die zich uit in simulatie van lijden, somatische verschijnselen en suicide	l-lijn: de leefgroep ongevoelig maken voor lijden van het meisje en dat laten ervaren dat ze niet geïsoleerd is. het meisje duidelijk taken en verplichtingen opleggen. Goed omlijnde trainingsprogramma's
O (organische beschadiging van centrale zenuwstelsel)		Diffuus patroon. Inclusief ontstemmings- en woedetoestanden, zwerfneigingen, ontremming (doldraaien), persevererend gedrag, epileptische insulten, partiele leerstoornissen en motorische onrust	Th lijn: farmacotherapie. Weerstand bij oudere meisjes overwinnen door groepsgesprekken. Daarnaast prikkelreductie en functietraining op de andere lijnen
D (intellectuele deficiëntie)		Chaotisch gedrag, weinig presterend, koppig, agressief, vluchtig, soms zeer uitslaand, delinquent.	Ongewenst gedrag afleren en gewenst bevorderen door gewoontevorming. Hierbij prioriteitenlijst maken. Belonen te verkiezen boven straffen. Bij elke opdracht nagaan of de meisje het begrepen heeft. Vaste regelmaat

⁴⁸⁷ Ter Horst 1970, 61, 134-135.

⁴⁸⁸ Ter Horst 1970, 135.

⁴⁸⁹ Ter Horst 1970, 137-138.

⁴⁹⁰ Ter Horst 1970, 138-150.

		nodig zodat meisje weet waar het aan toe is. Gevaarlijk om ongewenst gedrag verbaal te bestrijden.
P (psychopatiiform)	Ingewikkelde voorgeschiedenis. Onmiddellijke behoeftenbevrediging, wantrouwend, bindingsarm, normloos, ruziebevorderend. Bindingen afgebroken als ze geen onmiddellijk voordeel opbrengen	Ordenen op alle lijnen. Meisje zal dat willen doorbreken door medewerkers tegen elkaar uit te spelen. Nuchter, zakelijk en vriendelijk corrigeren nodig zonder beroep te doen op geweten, schuldgevoelens, loyaliteit, groepsbeleving of bindingen en zoder in discussie te gaan over nut van algemeen behandelingsstructuur. Dit laatste moet kind ervaren als veiligheid biedend. Conditionering en welomlijnde opdrachten nodig.

Toen in 1974 het zwartboek *Zetten zat gezeten* over deze instelling verscheen, was Ter Horst inmiddels hoogleraar klinische pedagogiek en orthopedagogiek geworden aan de Rijksuniversiteit Leiden.⁴⁹¹ In dit zwartboek bekritiseerden medewerkers en vrijwilligers van het JAC in samenwerking met BM en enkele andere organisaties juist deze verschillende strategieën als teveel distantie en objectivatie: "het gaat over mensen zoals u en wij". Ze vonden de strategieën en positionering ervan tussen ontwarring en ordening veel te afstandelijk. De behandeling was te bevoogdend (wij weten wat goed voor hen is) en onderdrukkend (meisjes vragen zelf om de isoleercel).⁴⁹² Straffen en vrijheidsberoving door middel van plaatsing in bijvoorbeeld de isoleercel en "mishandeling" door middel van medicatie vormen in de theorie van Ter Horst geen centrale concepten. Aan de andere kant werd het gebruik ervan wel degelijk bevorderd bij bepaalde strategieën die bovendien behandelaars een vrijbrief gaven om daarvan gebruik te maken, zoals bij de strategie Wc, Wa, O en D (zie hierboven).

Een andere invloedrijke orthopedagoog die zich richtte op de residentiële zorg was J.F.W. Kok, geboren in hetzelfde jaar als Ter Horst (1929) en eveneens begonnen als leerkracht en in 1970 gepromoveerd. Hij kreeg in 1972 een benoeming als orthopedagoog aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Kok richtte zich aanvankelijk op tehuisopvoeding, maar ging mee met veranderende opvattingen in de jeugdhulpverlening dat tehuisopvoeding alleen in uiterste gevallen diende te worden toegepast. Na 1980 verschoof zijn belangstelling naar ambulante vormen van opvoedingsondersteuning ten behoeve van kinderen die zo in het gezin konden blijven en hij ontwikkelde daarvoor de methode kind-in-gezin.⁴⁹³ Hij was gericht op het identificeren van speciale orthopedagogische behandelings-typen. Over een ervan, het strukttopatische kind, ging zijn proefschrift. Dat kreeg vele herdrukken en er verscheen ook een Amerikaanse editie. Het ging hier om een kind dat als type veel voorkwam in kindertehuizen: zeer moeilijk opvoedbaar, grote moeite hebben met structuur en steeds uit de band springen. Hij stelde voor om als behandeling een structurerende groepstherapie toe te passen, maar tevens om de samenstelling van de groep te laten aansluiten bij wat het kind nodig had.⁴⁹⁴

De orthopedagogiek bood de nodige tools aan om in kindertehuizen de behandeling beter af te stemmen op kinderen en los te komen van het bekende stramien van structureren en normeren en daarmee van het strakke beleid van disciplineren door belonen en vaker nog door straffen. De tools maakten de orthopedagogen in tehuizen tot onmisbare professionals. Aan de adequate behandeling van kinderen moest namelijk empirisch en goed gefundeerd onderzoek ten grondslag liggen om de keuze te maken voor welke behandelstrategie het geschikt was (Ter Horst) of tot welk behandelstype het kind hoorde (Kok). In hoeverre de in tehuizen werkzame pedagogen en psychologen de richtlijnen opvolgden zal verschillend zijn geweest. Wat wel steeds gangbaarder werd was het werken met behandelplannen op individueel en groepsniveau. Belonen en bestraffen kon in dit klimaat een belangrijke aanpak blijven. Het werken met strategieën en behandelplannen nodigde uit om verschillende theorieën te gebruiken. Daarvan kwamen meer theorieën in gebruik die goed pasten in de residentiële setting. Een ervan was de gedragstherapie waarin vooral het bevorderen van sociale competentie van jongeren centraal stond.

⁴⁹¹ Van den Bergh 2006, 112.

⁴⁹² *Zetten zat gezeten* 1974, 4-5.

⁴⁹³ Van Oeffelt 2006, 128-130, 134.

⁴⁹⁴ Kok, J.F.W. 1970, 89-96, 203-204.

5.3.3. Gedragstherapie 1975-2015

Ondertussen kreeg de benadering met accent op straffen en belonen, structureren en normeren een uitwerking in een door orthopedagogen van het Ambulatorium van het Paedologisch Instituut in Amsterdam ontwikkelde methode. Die kreeg de naam Gedragstherapeutische methode, kortweg aangeduid als GT-methode. Die zou vooral voor ernstig gedragsgestoorde pupillen een oplossing kunnen bieden. De afdeling kinderbescherming van het Ministerie van Justitie was hierover in 1978 hoopvol gestemd: de methode was nog in de onderzoeksfase en werd op bruikbaarheid getoetst, maar zou worden uitgewerkt om die goed over te dragen aan maatschappelijk werkers en groepsopvoeders.⁴⁹⁵ De methode was ontwikkeld door Hans Heiner, psycholoog van het Amsterdamse PI, en in samenwerking met onder meer Wim Slot verder ontwikkeld. Slot zou er in 1988 op promoveren. De basis was de niet lang ervoor ontwikkelde leertheorie van Albert Bandura die een modificatie was van de door Skinner ontwikkelde methode operante conditionering. Bij Skinner ging het om het stimuleren van goed gedrag door het systematisch te belonen. Het gewenst gedrag zou toenemen als dit regelmatig goede gevolgen had gehad. Bandura benadrukte de lerende omgeving: als die voldoende stimulerend was dan was de beloning zelf van ondergeschikt belang. Of iemand een voorbeeld volgde hing volgens Bandura vooral af van degene die het voorbeeld gaf. Als die positieve feedback gaf, dan zou die werken als beloning. De methode zou goed werken in een residentiële instelling waar immers de omgeving goed te structureren was, inclusief de daarbij behorende controles op gedrag en functioneren.

In Amerika verschenen vanaf 1965 de eerste publicaties over de methode en het PI werkte dat uit en ontwikkelde zich tot een expertisecentrum voor de methode vanaf 1976.⁴⁹⁶ De kern van de methode was het creëren van een normerend en structurerend leefklimaat en sloot aan bij de oude doelstelling in vele tehuizen, maar nu werd dat heel anders ingevuld. Er was nu aandacht voor een goede instructie van groepsleiders. Zij moesten immers in staat zijn goed te kijken naar gedrag van kinderen en leiding geven aan groepstrainingen. Groepsleiders kregen een cursus aangeboden en verdere begeleiding. Ze moesten vooral gericht zijn op het ombuigen van de neerwaartse spiraal van negatief gedrag en de jongeren leren om hun sociale vaardigheden te vergroten. Dat zou hen helpen om te functioneren in het concrete alledaagse leven. Door daarbij positieve krachten in een kind te benutten werkte de methode voor kinderen ook motiverend. Voor kinderen bleef het behapbaar: opdrachten waren concreet, er was een indeling in drie fasen met doelen voor elke fase. Bovendien integreerde men de omgeving van een pupil in de benadering en kwamen ouders zo binnen het blikveld als medewerkers aan de behandeling. Zij gingen vaste onderdelen van de benadering vormen, die later verder verfijnd en uitgewerkt werden in ander onderzoek.⁴⁹⁷ De methode werkte evidence based: men hield zicht op de effecten en de resultaten.⁴⁹⁸ Zeker voor jongeren met extreem gedrag die moeilijk in een tehuis te plaatsen waren was de methode effectief, zo stelden ook A. Carr in 1999 en L. Boendermaker in 2001, onderzoekers die juist met deze doelgroep werkten.⁴⁹⁹

Het PI kreeg het druk. Tal van instellingen namen de proef op de som en begonnen met behulp van medewerkers van het PI aan het invoeren van de methode. Daaronder waren veel tehuizen, maar ook andere jeugdhulpverleningsinstanties. Jeugd en Gezin in Zwolle maakte ervan gebruik in de ambulante begeleiding van jongeren die een taakstraf opgelegd hadden gekregen.⁵⁰⁰ In de jaren negentig werden de GT-projecten van het PI flink uitgebreid, daartoe behoorde ook het gebied van de forensische psychiatrie.⁵⁰¹ Competentievergroting, de kurk waarop de methode drijft, is anno 2015 nog steeds in de jeugdhulpverlening en andere verlening een belangrijke invalshoek. In 1987 kreeg Wim Slot als trekker van het team van het PI dat aan de ontwikkeling van deze methode had bijgedragen een prijs toegekend van de Nederlandse afdeling van de in 1948 opgerichte FICE (Fédération Internationale des Communautés Éducatives). De belangrijkste reden voor de toekenning was dat de GT-methode bijdroeg aan het dichten van de al zo lang ervaren kloof tussen geboden hulp en de doorwerking ervan. Dat was vooral omdat de methode

⁴⁹⁵ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 73.

⁴⁹⁶ Slot 1988, 37-40; Zimmerman & Schunk 2009, 434-435.

⁴⁹⁷ Pijnenburg 1986, 104-140; 209-214; Van de Mortel & Valenkamp 2011, 32-48.

⁴⁹⁸ Slot & Spanjaard 1999, 36-37; Bartels et al. 1997, 305.

⁴⁹⁹ Van de Mortel & Valenkamp 2011, 24-31.

⁵⁰⁰ Beekman-Mud 1987, 20-25;

⁵⁰¹ Bijl 1996, 6-9; Heiner & Bartels 1994; Spanjaard 1998, 118-120.

zich richtte op de cliënt, werkte met voor de cliënt heldere opgaven zoals competentieversterking, ontwikkelingstaken en versterking van productieve factoren, gegoten in voor de cliënt heldere doelen en taken, zo stelde H.G. Helmantel, de voorzitter van de Nederlandse afdeling van FICE.⁵⁰² Straffen maakte geen onderdeel uit van de methode, hoewel het gedrag van kinderen en jongeren in kwestie daarom wel vaak vroeg. Straf leverde geen bijdrage aan het leren van vaardigheden, en schiep bovendien onaangename situaties, waaraan bewoners wilden ontsnappen, zo stelde Kok van het GT-behandelteam van de Aalborg.⁵⁰³ Daarmee sloot de methode ook goed aan bij de vele critici van onder meer JAC en BM die te hoop liepen tegen tehuizen met hun strafmaatregelen en voorbij zagen aan het kind als persoon.

5.3.4. Onderzoek naar effecten van de behandeling 1985-2015

Na 1990 ontstond er een stroom aan wetenschappelijk onderzoek waarin een gerichtheid was op effecten van behandelingen en interventies. Evidence based onderzoek werd het kenmerk van orthopedagogisch onderzoek in de jeugdzorg. Daarbij werd gebruik gemaakt van theorieën van Kok en Ter Horst voor bijvoorbeeld het ontwikkelen van onderzoeksmateriaal zoals de Vragenlijst en het Hulpverleningsplan Sociale en Pedagogische Situatie (VSPS). Het doel ervan was om de probleemsituatie en psychosociale diagnose van een jongere helder te krijgen om op grond daarvan tot een hulpplan te komen. Ook het competentiemodel bood aanknopingspunten voor onderzoek in het bijzonder onder agressieve jongeren die verbleven in specifieke behandelcentra.⁵⁰⁴ In zulk onderzoek kwam men ook falende behandelingen en ontoereikende begeleiding van groepsleiding tegen. Soms ontbraken werkplannen voor de groep en behandelingsplannen van pupillen of deed men er weinig aan die elke drie maanden bij te stellen.⁵⁰⁵ Dit onderzoek betekende een stimulans voor meer planmatig werken in de residentiële jeugdzorg. Daarop kreeg men meer greep door regelmatig follow-up onderzoek te doen in de praktijk naar de verschillende behandelwijzen. Daaruit ontstond een databank, beheerd door het Nederland Jeugdinstituut (NJI), van opvoedings- en behandelstrategieën en hun succes om zo het professioneel handelen te verbeteren.⁵⁰⁶ Het werken met modules en zorgprogramma's (zie 2.4.4) en het toetsen ervan op effectiviteit paste hier naadloos in.

⁵⁰² Helmantel 1987, 5-6.

⁵⁰³ Kok 1987, 15.

⁵⁰⁴ Scholte 1992, 49.

⁵⁰⁵ Klomp 1990, 127-128; Clarijs 2014, 57-64..

⁵⁰⁶ Knorth et al. 2007, 3; Van der Helm 2017, 259-262.

6. Groepsleiding

Er was zeker tot 1965 veel te weinig groepsleiding in tehuizen. Datzelfde geldt voor beschikbare deskundigen als psychiaters, psychologen en pedagogen. En als die deskundigen er waren dan hielden ze zich bezig met enkele individuele pupillen of functioneerden ze in beleidsfuncties. Voor de kinderen waren de groepsleiders en -leidsters het gezicht van het hulpaanbod. Met hen hadden ze het meeste te maken. Zij waren ook de uitvoerders van wensen van hogerhand, moesten de pupillen in het gareel houden en leiding geven in het juist volgen van regels. Zij zaten in een spagaat tussen pupillen van wie ze nauwelijks de basisbehoeften konden vervullen zoals affectie en tussen directies die hun verwachtingen hadden. In 6.1 komt aan de orde welke factoren van invloed waren op het functioneren van groepsleiding en waarom de zorg onder de maat was, zeker in de jaren 1945-1965. Gaandeweg kwam er een beweging op gang waarin de groepsleider zich ontwikkelde van een marginale functie naar een teamlid dat een belangrijke rol had in de behandeling. Daaraan werkten opleidingen mee (6.2), maar ook deskundigheidsbevordering op de werkvloer (6.3).

6.1. Functioneren groepsleiding

Degenen die in tehuizen veel met de kinderen werkten bepaalden in hoge mate de kwaliteit van de zorg. Ze werden vanaf de jaren vijftig aangeduid als groepsleiders en vanaf 1970 ook wel als inrichtingswerkers. Wie als groepsleider in een justitiële rijksinrichting werkte en dus in dienst was van de overheid kreeg in officiële documenten de aanduiding 'opvoedkundig ambtenaar'. Al voor 1940 was er kritiek op het functioneren van de groepsleiding. Die geluiden kwamen in de jaren vijftig terug.⁵⁰⁷ De kritiek had vooral betrekking op personeelsschaarste, de hiërarchische structuur, ondeskundigheid en het functioneren van een tehuis. Aan deze punten geven we hieronder aandacht.

6.1.1. Professionaliteit directies en groepsleiding in tehuizen 1945-1965

Om de slechte kwaliteit van tehuisopvoeding in de jaren vijftig te verklaren is vaak verwezen naar het gebrek aan deskundigheid bij groepsleiding. Dat zegt vooral hoe belangrijk men deskundigheid ging vinden voor de kwaliteit van het inrichtingswerk. Misschien zegt dat ook iets over de kwaliteit van cursussen en het functioneren van kindertehuizen in het algemeen en de daar gehanteerde taakverdelingen. Maar dat er veel ongeschoold personeel rondliep klopt niet. Koekebakker stelde in zijn onderzoek onder 39 tehuizen zelfs een voor die tijd hoog percentage gekwalificeerd personeel vast, zeker in vergelijking met latere peilingen. Omstreeks 1955 was ongeveer de helft van het personeel opgeleid voor het werk. Dat is een redelijk aantal als we ons realiseren dat voor hen bedoelde opleidingen pas vanaf 1945 bestonden. Vooral het jongere personeel had een diploma; de gemiddelde leeftijd van de geschoolden was 32 jaar en van de ongeschoolden 37 jaar.⁵⁰⁸ Wie er al werkte voor de invoering van deze cursussen had zich al een plek verworven en de nodig ervaring opgedaan. Vermoedelijk deed hij of zij weinig moeite de cursus alsnog te doen, zeker als er geen streven was om elders te solliciteren of promotie te maken. Directies konden moeilijk aan personeel komen en gingen niet overal over tot het verplicht stellen van een opleiding. En als ze dat deden, gebeurde dat vooral bij nieuwe sollicitanten die zij onder werktijd in staat stelden een cursus te volgen.

Mogelijk was het wat betreft de professionaliteit nog slechter gesteld met directies. Die behoorden doorgaans tot de oudere garde. Er was voor hen geen aparte opleiding. Juist zij hadden een diversiteit aan pedagogische taken te verrichten zoals opnames, overplaatsingen, ingrijpen bij moeilijke kinderen en contacten onderhouden over kinderen met voogdijverenigingen, voogdijraden, ouders, kinderrechtters en sociale diensten. In het toch specialistische tehuis voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes als de OG Helderlingstichtingen in Zetten was tot 1966 de

⁵⁰⁷ Fontein 1955, 61-63; Dimmendaal 1998, 64-65; Rietveld-van Wingerden 2017,

⁵⁰⁸ Koekebakker 1959, 403-404.

directeur een predikant.⁵⁰⁹ In de vele tehuizen van rooms-katholiek en protestantse signatuur bezetten geestelijken en predikanten sleutelposten als het om pedagogische aanpak ging.⁵¹⁰ Vanaf circa 1960 namen professionals zoals gedragsdeskundigen, pedagogen en psychologen de directieposten over.

In de jaren vijftig zijn al wel behoorlijke stappen gezet op het gebied van professionalisering. Daarbij hebben de in de voogdij en pleegzorg werkzame maatschappelijke werksters als voorbeeld gefungeerd met hun methode van *social case work*, die de nadruk legde op praten met kinderen. Naar hun voorbeeld voerde bijvoorbeeld de directeur van Veldzicht van Tot Steun in 1957 stafvergaderingen in: werkbijeenkomsten van directeur met de groepsleiders.⁵¹¹ Maar in veel tehuizen was dat nog toekomstmuziek. In de professionalisering zijn ook de handboeken voor het werken in de kinderbescherming en speciaal kindertehuizen van belang geweest. Het eerste verscheen in 1951. Dat gaf een overzicht van de hele kinderbescherming. Haeck verzorgde daarin het hoofdstuk over inrichtingsopvoeding. Summier ging hij in op enkele pedagogische aspecten van het werk zoals straffen, groepswork, vrijetijdsbesteding en het winnen van vertrouwen van kinderen. Straffen was eigenlijk geen opvoeden, zo stelde hij.⁵¹² In 1959 verscheen een bewerkte en meer aan de tijd gepaste en ook uitgebreidere versie van dit handboek. Haeck hield daarin vast aan zijn eerdere observaties en voegde eraan toe dat negentig procent van de kinderen in tehuizen het verblijf ervoeren als een straf. Bovendien vond er nog steeds niet echt groepswork plaats en was er geen individuele benadering. Mede daardoor bestond het bestaan van kinderen vooral uit sociale aanpassing en kwam er van de beoogde karaktervorming weinig terecht, zo stelde Haeck.⁵¹³

6.1.2. Degradatie tot huishoudelijk werk?

Tot ongeveer 1965 was er een tekort aan personeelsleden in tehuizen. Koekebakker en Den Otter toonden aan dat er per groepsleider of -leidster zo'n twintig tot dertig pupillen waren. Vacatures waren vaak moeilijk te vervullen. Door het ontbreken van behandelmethodieken in tehuizen en begeleiding van groepsleiders gebeurde er ook weinig meer dan het huis draaiende te houden.⁵¹⁴ Groepsleiders klaagden daar zelf ook regelmatig over. Die voelden zich gedegradeerd tot huishoudelijk werksters die kasten moesten schoonhouden. Dat dit de praktijk vormde stelde Koekebakker vast in zijn rapport uit 1959: huishoudelijk werk vormde een belangrijk deel van hun werk.⁵¹⁵ In het beste geval gaven groepsleiders daarbij leiding aan pupillen die zich in huis in huishoudelijk werk moesten bekwamen. Nog in het door groepsleiders opgestelde zwartboek in 1969 kwamen dergelijke klachten voor.⁵¹⁶

Dat gevoel van degradatie tot huishoudelijk werker had ook te maken met het beperkte aantal aan hen toegekende pedagogische taken. De dag bestond vooral uit sloven om de dagelijkse bezigheden doorgang te laten vinden. In feite berustten de pedagogische taken bij directies van tehuizen, die de groepsleiding er nauwelijks bij betrokken. Directies hadden informatie over de thuissituatie, specifieke problemen van een kind en de voorgeschiedenis van een kind. Daaruit konden richtlijnen voor de aanpak in het tehuis voortkomen die niet terecht kwamen bij de groepsleiding.⁵¹⁷ Daarnaast droeg het klimaat in tehuizen bij aan de zeer ondergeschikte rol van de groepsleider. Als een kind zich misdroeg werd het naar de directeur of directrice gezonden. Die bepaalde de strafmaat en in het algemeen ook het systeem van straffen.⁵¹⁸ Er was in tehuizen doorgaans een autoritair klimaat (zie 4.1.3), waarin niet alleen de kinderen, maar ook de leiders en leiders zich moesten schikken. De laatsten hadden een passieve houding. Dat was zelfs het

⁵⁰⁹ *Rapport van de Commissie, belast met het onderzoek naar het pedagogische en psychiatrisch beleid der Helderingsinstellingen* 1976, 19.

⁵¹⁰ Dimmendaal 1998, 51.

⁵¹¹ Van Nijnt 1986, 40-42; Rietveld-van Wingerden 2017, 293-299.

⁵¹² Haeck 1951, 166-168.

⁵¹³ Haeck 1959, 188-194.

⁵¹⁴ Koekebakker 1959, 75.

⁵¹⁵ Koekebakker 1959, 385-398.

⁵¹⁶ Zwartboek Kinderbescherming 1970, 21-24.

⁵¹⁷ Dimmendaal 1998, 64-67.

⁵¹⁸ Gaudia 1948, 17.

geval in een door het Rijk gesubsidieerde observatiekliniek voor kinderen van het Huis voor Onbehuisden in Amsterdam. De waarnemend directeur beschreef in 1953 groepsleiders als slechts handhavers van de orde in huis. Meer werd ook niet van ze verwacht.⁵¹⁹ De groepsleiding stond bij directies en besturen in laag aanzien. Dat kon overgedragen worden op pupillen die daardoor de neiging hadden de groepsleiding met weinig respect te benaderen.⁵²⁰ Bij de groepsleiding ontstond verzet tegen de hiërarchische structuren waarin zij zich onderaan voelden staan. Ze vormden in 1961 de Vereniging van Werkers in de Kinderbescherming die een jaar later een congres hield over 'Democratie in de Kinder-bescherming'.⁵²¹ Zij wilden meer zeggenschap en meebeslissen en vroegen om meer functioneel werken in teamverbanden. Bovendien wezen ze op de geïsoleerde positie van een tehuis in de samenleving.⁵²²

Een van de bezwaren waren ook de onmogelijke werktijden.⁵²³ Die hingen samen met de manier waarop tehuizen het personeel inzetten. Groepsleiders woonden intern en hadden weinig privacy. Ze moesten werken op verschillende momenten, namelijk vooral als er kinderen waren. Schoolgaande en werkende kinderen waren grote delen van de dag weg. Personeel was het hardst nodig in de vroege ochtenduren, namiddagen en avonden, naast de weekenden. Door het inwonen, maar ook door werktijden konden ze moeilijk een eigen sociaal leven opbouwen. Bovendien werd snel een beroep op dit personeel gedaan bij bijvoorbeeld ziekte en vacatures. Soms werd zelfs tijdelijk hun kamer als ziekenkamer opgeëist bij veel ziekte onder kinderen, zodat hij of zij tijdelijk bij een collega op de kamer ging.⁵²⁴ Vaak was het in tehuizen een komen en gaan van personeel. Sommige tehuisbestuurders reikten gratificaties uit voor veel overwerken en doorwerken op vrije dagen, waardoor ze erin slaagden om personeel vast te houden. Dit te grote beroep op de groepsleiding kon stress veroorzaken. Stress kon weer leiden tot gebruik van geweld tegen kinderen. Koekebakker meldde dat er nogal wat overspannen personeel in de tehuizen was.⁵²⁵ Het verslag van de Directie Kinderbescherming van het Ministerie meldde nog voor de jaren 1961-1963 dat in diverse inrichtingen en tehuizen veel te lange werkdagen werden gemaakt en dat er nog steeds te weinig pedagogisch personeel was.⁵²⁶

6.1.3. Positieveverbetering: werktijden en salarissen 1965-1975

De overheid kreeg vanaf 1965 meer te zeggen in tehuizen mede dankzij de toen ingevoerde nieuwe Beginselenwet van 1961 en in die tijd ingevoerde normatief subsidiebeginsel (zie 2.2.2). Voortaan ging de overheid meer initiatief nemen op het gebied van professionalisering van groepsleiders. Artikel 72 van de beginselenwet stelde: "Het personeel moet door opleiding, deskundigheid en persoonlijke geschiktheid voldoende bekwaam zijn voor de hem opgedragen taken. Aan de verdere opleiding en bijscholing van het personeel, in het bijzonder aan de pedagogische vorming, dient voortdurend aandacht te worden geschonken."⁵²⁷ Tehuizen waren sinds 1965 verplicht jaarlijks de minister te informeren over salarissen, leeftijden en genoten opleidingen van het personeel (artikelen 53 van de *Beginselenwet* van 1961). Daarvan hing mede af hoeveel subsidie een instelling zou krijgen. Het in dienst nemen en houden van gecertificeerd personeel werd zo bevorderd, evenals zorg te dragen voor aanvullende scholing en bijscholing. Voor het personeel was dat aantrekkelijk omdat meer scholing ook salarisverhoging meebracht.⁵²⁸

In 1962 werd het werktijdenbesluit ingevoerd. Voortaan telde een werkweek 45 uren verdeeld over 5 dagen. Het duurde vervolgens nog vele jaren voordat (onbetaald) overwerken als gewoonte was uitgebannen, al beperkte dat zich dat doorgaans tot enkele uren per week. Daarmee was intern wonen voor de werkgever niet meer aantrekkelijk. Binnen enkele jaren was dit afgelopen, in sommige tehuizen veel sneller dan in andere en dat hing vaak samen met verbouwingen,

⁵¹⁹ Rigter 1992, 48.

⁵²⁰ Dimmendaal 1998, 64.

⁵²¹ Bartels 1980.

⁵²² Van Pelt 1963, 124, 127.

⁵²³ Koekebakker 1959, 75.

⁵²⁴ Dane et al. 2012, 11.

⁵²⁵ Koekebakker 1959, 398.

⁵²⁶ Verslag directie Kinderbescherming 1961-1963, 14.

⁵²⁷ *Wegwijzer* 1965, 79.

⁵²⁸ *Wegwijzer* 1965, 75, 79.

waarvoor de overheid ruimere subsidies ging toekennen. Dan konden personeelskamers benut worden voor het creëren van eenpersoonkamers voor pupillen en huiskamers per leefgroep.⁵²⁹ Er kwam nu een andere inzet van het personeel. Er was meer personeel nodig dat op vaste tijdstippen werkte. Daarmee ontstonden momenten van overdracht waarbij over pupillen en over de gang van zaken in het huis werd gesproken. Directies en bij grote instellingen paviljoenshoofden hoorden hierbij het voortouw te nemen. Het hing daarbij vooral van de bij deze personen aanwezige capaciteiten en interesses af of daarvan iets terecht kwam en hoe lang het duurde voor dit in de praktijk werd gebracht. Langzaam begon zich ook hierin professionalisering af te tekenen.

Enkele jaren na het werktijdenbesluit, namelijk in januari 1966, werd door de overheid een uniforme salarisberekening ingevoerd. Daarbij was dankbaar gebruik gemaakt van door de commissie Haec opgestelde salarisschalen die de overheid in 1963 goedkeurde. Die commissie was in 1954 ingesteld door de Nationale Federatie om op het gebied van salarissen met voorstellen te komen.⁵³⁰ Tot dan toe werden salarissen per sollicitant uit de vrije pols bepaald waarbij het eerder verdiende salaris bij een ander tehuis als leidraad gold. Ze bleven sterk achter bij die van maatschappelijk werksters in dienst van voogdijverenigingen die daar sinds 1950 verplicht waren. Net als bij hen golden nu ook voor de salarissen van groepsleiders overheidsrichtlijnen zodat ervaring, opleiding, diploma's en leeftijd fors in het salaris gingen meetellen.⁵³¹ Iemand zonder goede opleiding ging nu beduidend minder verdienen dan een geschoolde collega.⁵³²

Vele tehuizen gingen eind jaren vijftig al een begin maken met het upgraden van salarissen om zo geleidelijke overgangen te krijgen. De verhogingen gingen gepaard met een verdubbeling van de subsidies in de jaren 1960-1964.⁵³³ Het doel van de overheid was daarmee "invloed uit te oefenen op de mogelijkheid om goed onderlegde medewerkers aan te trekken en te behouden".⁵³⁴ Daarvan vielen de resultaten tegen, mogelijk omdat er weinig werd gedaan om de status van het beroep van groepsleider te verbeteren door erkenning van hun waarde, te investeren in hun vakbekwaamheid en het nadrukkelijker toekennen van pedagogische taken. Uiteindelijk moest het Ministerie in 1969 erkennen dat de investeringen in personeel minder hadden geleid tot aanstellen van gekwalificeerd personeel dan gedacht: "Hoewel in de loop der jaren duidelijk is gesteld dat de situatie met betrekking tot het personeel prioriteit moest hebben boven die van materiële verbetering der inrichtingen, heeft dit uitgangspunt nog niet tot veel verbetering geleid. Nog steeds wordt in de tehuizen nog veel ongediplomeerd personeel aangetrokken; ongetwijfeld speelt daarbij de krapte op de arbeidsmarkt een belangrijke rol."⁵³⁵

Het verloop van de salarissen is duidelijk terug te vinden in het archief van de voogdijvereniging Tot Steun. Een maatschappelijk werkster, iemand doorgaans met een diploma maatschappelijk werk, verdiende in 1950 400 gulden per maand, een directrice van een van de tehuizen eveneens 400 gulden en een groepsleidster 90 gulden. Tien jaar later was dat het dubbele of drie keer zoveel, maar het salaris van een groepsleider het viervoudige.⁵³⁶ Of salarisverhogingen eraan bijdroegen is onduidelijk, maar het personeel in particuliere justitiële tehuizen nam in ieder geval in de jaren 1961-1963 met 18 procent toe. Bij groepsleiders ging het om 10 procent. Tegelijkertijd was de groepsgrootte teruggelopen van 13,8 in 1960 tot 13,5 in 1963. De uitbreiding van het personeel ging grotendeels hierin zitten en had mogelijk geen effect op verlaging van de toen nog te lange werktijden.⁵³⁷

In de positie van het personeel is na 1970 veel veranderd. Dat begon in de jaren zestig met de democratiseringsbeweging die groepsleiders zelfbewuster maakte, waarmee tevens de hiërarchische verhoudingen in tehuizen aan de kaak werden gesteld en gaandeweg afnamen. De opleidingen en de kwaliteit ervan steeg. De professionalisering zette door en daarmee kwam volgens de directeur A.A. Alewijn van Pro Juventute Rotterdam in de hele kinderbescherming een

⁵²⁹ Visser 1980, 178-180.

⁵³⁰ Jaarverslag FIKa 1954, 36; *Salarisrapport* 1961.

⁵³¹ Verslag Directie 1955-1960, 11; Willemse 1997, 390.

⁵³² Visser 1980, 178.

⁵³³ Verslag Directie Kinderbescherming 1961-1963, 77.

⁵³⁴ Verslag Directie Kinderbescherming 1964-1968, 60.

⁵³⁵ Verslag Directie Kinderbescherming 1964-1968, 60.

⁵³⁶ ATS. Notulen dagelijks bestuur Tot Steun 1949-1960 passim.

⁵³⁷ Verslag Directie Kinderbescherming 1961-1963, 61.

mentaliteitsverandering op gang.⁵³⁸ Dit groeiend zelfbewustzijn werd gestimuleerd door vertalingen van onder meer het hierboven genoemde in 1962 verschenen handboek van Eva Burmeier voor groepswerkers (zie 6.3.2). Uiteindelijk leidde dit proces tot veel meer betrokkenheid van groepsleiders bij de behandeling. Dat hield ook in dat er op de werkvloer veel meer werkbegeleiding kwam (zie 6.3.3). In 1986 kwam er een eigen CAO voor groepsleiding in tehuizen, waardoor het regelen van arbeidsvoorwaarden niet meer de taak van het Ministerie van Justitie was.⁵³⁹

6.2. Opleidingen 1945-2015

Het ontbreken van een beroepsopleiding voor personeel in de kinderbescherming was een oud probleem. Dat werd kort na de bevrijding direct aangepakt. Diverse initiatieven kwamen van de grond. Het opleidingsinstituut Middeloo is daarvoor in 1945 speciaal opgericht. Ook andere opleidingen gingen van start aan bijvoorbeeld scholen voor Maatschappelijk Werk. De opleidingen kregen de aanduidingen Kinderbescherming A en B. De eerste examens werden in 1947 afgenomen. Oorspronkelijk was B niet bedoeld als een voortzetting van A, maar als een aparte opleiding voor hen die een goede vooropleiding hadden gehad. Voor wie alleen lagere school had aangevuld met huishoudschool was de A-variant bestemd. De praktijk was dat ze vaak daarna alsnog B volgden. De cursussen waren parttime en bedoeld om naast het werk te volgen. Vaak drongen tehuisbesturen er bij nieuwe sollicitanten op aan deze cursus te gaan volgen. Reeds langer werkend personeel, en daarop waren tehuizen zuinig in al die fluctuaties, hadden daarom vaker geen opleiding gevolgd in vergelijking met hun jongere collega's (zie 6.1.1).⁵⁴⁰

De Nationale Federatie had richtlijnen en eisen opgesteld voor de beide opleidingen. Voor het diploma A kregen studenten vakken als ontwikkelingspsychologie van peuter tot adolescent. Daarnaast was er les over de omgang met kinderen, waarin ook over "gevoelsverhouding" werd gesproken. Verder kwamen er theoretisch-pedagogische vraagstukken langs, zoals wat opvoeden was, gezagsverhoudingen, doel van de opvoeding en opvoedingsmiddelen. Er was aandacht voor belangrijke pedagogen uit de geschiedenis zoals J.J. Rousseau en C.G. Salzmann. Tevens waren er lessen over diverse "afwijkende" kinderen zoals "zwakzinnigen" en verwaarloosden. Naast deze algemene pedagogische onderwerpen was er een apart vak over gestichtsverpleging en gestichtsofvoeding: over het doel ervan, wisselwerking tussen pupil en groep, contact met de vrije maatschappij en kwesties van orde, tucht, seksuele problemen en dergelijke. Afzonderlijke aandacht was er voor gevaren van gestichtsverpleging zoals vervlakking en dressuur. Daarin kwam ook het personeel zelf aan bod, zoals geldende eisen voor het personeel, de verhouding opvoeder-pupil en personeel onderling en de specifieke vereisten voor een leider in meisjeshuis en leidster in een jongenshuis.⁵⁴¹

In de loop van de jaren zijn de cursussen Kinderbescherming A en B veranderd en meer toegesneden op de praktijk. Aanvankelijk waren ze erg theoretisch. Uitwisselen van praktijkervaringen en verbinden van theorie en praktijk gingen er in de jaren zestig een onderdeel van vormen, evenals methodisch handelen en rapporteren. Er waren veel onderlinge verschillen tussen de aanbieders.⁵⁴² De examens werden afgenomen door de Nationale Federatie die ook de diploma's uitreikte. Dat stond nog voor enige kwaliteitsgarantie. Ook werden er cursussen intern in tehuizen aangeboden; daardoor konden reistijden en reiskosten beperkt blijven en kon de inhoud geheel worden afgestemd op de instellingen zelf. Maar dit laatste was tegelijkertijd een van de beperkingen. Cursisten kwamen zo minder in aanraking met behandelwijzen in andere tehuizen waar hele andere culturen bestonden en waar de levensbeschouwelijke identiteit verschilde van wat de cursist gewend was.⁵⁴³

Toch kwam in de jaren zestig kritiek op de kwaliteit van de cursussen Kinderbescherming A en B. Ze waren te beperkt, waren parttime (een dag per week) en leidden alleen op voor groepsleider,

⁵³⁸ Alewijn 1980, 79.

⁵³⁹ Verslag Directie Kinderbescherming 1985-1986, 30.

⁵⁴⁰ Prins 1949, 53-55; Bakker 2013, 312; Rietveld-van Wingerden 2017, 314-315.

⁵⁴¹ Komen 1956, 7-8; Dimmendaal 1998, 71-75.

⁵⁴² Dimmendaal 1998, 71-74.

⁵⁴³ Dimmendaal 1998, 154-156.

terwijl groepsleiders zelf juist een opleiding wilden die toegang bood tot meerdere functies.⁵⁴⁴ Ook het onderwijslandschap veranderde. De Mammoetwet trad in 1968 in werking, waarin beroepsopleidingen werden onderscheiden op de niveaus hbo (hoger beroepsonderwijs) en mbo (middelbaar beroepsonderwijs). Sociale Academies begonnen midden jaren zestig met de opleiding inrichtingswerk op hbo-niveau, al snel aangevuld met specifiek voor de jeugdhulpverlening bedoelde sociaal pedagogische hulpverlening (SPH). Die werden doorgaans aangeboden als volledig dagonderwijs of in parttime verband als een cursist een werkring had waar hij of zij op dit gebied ervaring kon opdoen (vaak aangeduid als urgentieopleiding). Al snel ontstonden er plannen voor opleidingen op mbo-niveau. Dat werd Sociaal Pedagogisch Werk (SPW) als alternatief voor Kinderbescherming A en B. De Nationale Federatie beëindigde daarmee haar activiteiten voor deze opleidingen per ingang van 1 september 1971. Formeel betekende dit ook het einde van interne opleidingen van instellingen, omdat de Federatie vanaf 1974 daar geen examens meer zou afnemen en diploma's uitreiken.⁵⁴⁵

In de opleidingen nieuwe stijl was meer aandacht voor supervisie en methodiek. Er waren in 1972 negentien sociale academies in Nederland en de meeste verzorgden deze opleidingen. Ondanks dat bleven binnen bepaalde tehuizen en groepen van tehuizen nog eigen opleidingen in gebruik waarover specialisten oordeelden dat die voorheen, maar zeker rond 1970, ver achter stonden bij reguliere opleidingen. Een van de critici was Bras. Hij voerde in 1973 onder meer aan dat de oude stijl opleidingen cursisten te weinig uitdaagden om pedagogische praktijken in tehuizen te vergelijken en dat er geen intervisie was.⁵⁴⁶ De opleidingen SPH en SPW zijn tot op vandaag de belangrijkste opleiding voor groepsleiders in opvoedingshuizen.

6.3. Deskundigheidsbevordering op de werkvloer

Hoe leerden groepsleiders het werk goed te doen? Opleidingen waren daarbij belangrijk, maar het is de vraag of dat in dit type werk voldoende was. Aanvankelijk was er nauwelijks begeleiding (6.3.1). Daartegen kwam verzet in de periode 1965-1975. Na de introductie van gedragswetenschappers (pedagogen en psychologen) verbeterde de situatie doordat deze professionals in de jaren 1975-1985 zich meer richtten op groepswork en daarbij groepsbegeleiding hulp boden (6.3.2). Daarna gingen groepsleiders een cruciale rol spelen in de behandeling doordat het werk in de leefgroep meer centraal kwam te staan en de richtlijnen voor hen en pupillen duidelijker werden (6.3.3).

6.3.1. Geen begeleiding van groepsleiders 1945-1965

Directies voerden gesprekken met plaatsende instanties zoals voogdijverenigingen en kinderrechtters en met voogden, gezinsvoogden en ouders over specifieke kinderen. Zij brachten daarvan de groepsleiding nauwelijks op de hoogte. Dat was ook de praktijk in kleine tehuizen als die van de voogdijvereniging Tot Steun. De toenmalige pedagogische literatuur ontmoedigde dat ook in de jaren 1945-1965. De groepsleiding moest naar het kind kijken als totaliteit en daarin niet belemmerd worden door allerlei vormen van informatie en documenten. Zij moesten zeker niet in de rol stappen van een medicus, psychiater, maatschappelijk werkster of psycholoog.⁵⁴⁷ Directies organiseerden dan ook nauwelijks staf- of teamvergaderingen om groepsleiders te informeren, te instrueren en te ondersteunen in hun werk of het bespreken van kinderen. Koekebakker stelde dat midden jaren vijftig tien van de 39 onderzochte tehuizen besprekingen met het personeel hielden. Die hadden echter niet betrekking op individuele kinderen of de pedagogische benadering, maar eerder op te verrichten werkzaamheden. Besprekingen over pupillen en hun behandeling kwam pas eind jaren zestig op gang. Sommige tehuizen liepen hierin voorop, zoals Nieuw Veldzicht in Apeldoorn waar de directeur in 1957 stafvergaderingen invoerde waarin hij met de groepsleiding

⁵⁴⁴ Bras 1973, 23.

⁵⁴⁵ Rapport Opleiding Inrichtingswerk 1971, 1-3; Bakker et al. 2010, 636-638.

⁵⁴⁶ Bras 1973, 14-19.

⁵⁴⁷ Komen 1956, 100-101.

pupillen besprak en de gang van zaken in huis.⁵⁴⁸ Andere directies waren juist heel traag en maakten van dit soort besprekingen met groepsleiders in de jaren zeventig nog niet veel werk.

6.3.2. Opkomen voor eigen professionalisering 1965-1975

Sommige tehuizen stelden in de tweede helft van de jaren vijftig professionals als pedagogen en psychologen aan. Daartoe behoorde bijvoorbeeld de Martha-Stichting. De eerste pedagoog werd er in 1958 aangesteld.⁵⁴⁹ Doorgaans waren die professionals voor 1970 vooral beleidsmatig bezig en niet actief in het ondersteunen van groepsleiders in hun pedagogische taken en de verbetering van het leefklimaat in de groepen. Eva Burmeister stelde dat vast voor wat betreft Amerika. Nederlandse groepsleiders herkenden zich daarin en voelden zich alleen staan. Van haar boek uit 1962 verschenen al snel een vertaling in het Nederlands (vierde druk in 1970): *De groepsleider in de inrichting*. Vertaalster H.A. van Kertschmar en bewerkster J. Ritsema van Eck verklaarden in het woord vooraf de Amerikaanse situatie. Daar was groeiende aandacht geweest voor een moderne variant van kindertehuizen waarvan men de kwaliteit wilde verbeteren door de aanstelling van psychologen, psychiaters en maatschappelijke werksters. Burmeister hekelde die situatie omdat daarmee de groepsleiders nog meer als tweederangs medewerkers werden beschouwd, die "goed genoeg waren voor de materiële verzorging van de kinderen".

Kertschmar en Ritsema van Eck vonden dit boek daarom van belang voor de ontwikkeling van de internaatsverpleging in Nederland: "want ook bij ons is er niet steeds helder inzicht in de plaats van de pedagoog in de inrichting en een juiste waardering voor de taak van de groepsleiders in het proces van hulp aan het kind in nood. Daarom wensen wij dit boek in handen niet slechts van bestuursleden, directies en groepsleiders van kindertehuizen, maar van allen, die zich interesseren voor en zich het lot willen aantrekken van kinderen met zeer verdrietige levenservaringen, die in internaten leven."⁵⁵⁰ Het boek van Burmeister bood ondersteuning aan het opkomende verzet van de groepsleiding tegen de hiërarchische structuren waarin groepsleiders zich onderaan voelden. Ze hoopten zo op een einde van de hiërarchische structuren en op meer functioneel werken in teamverbanden (zie 6.1.2).⁵⁵¹

6.3.3. Professionalisering van groepsleiding vanaf 1970

Na 1970 werd het gewoon dat tehuizen gedragswetenschappers in dienst namen die ook een taak kregen ten aanzien van groepsleiders. Zij werden belast met het begeleiden van groepswerkers en het met hen bespreken van problemen in de groep en bij afzonderlijke kinderen.⁵⁵² In de jaren tachtig zouden groepsleiders nadrukkelijker ingeschakeld worden door orthopedagogen die de gedragstherapie introduceerden in sommige tehuizen (zie 5.3). Dit proces werd begeleid door veel onderzoek naar het functioneren van groepsleiders. Hun persoonlijkheid was bijvoorbeeld onderwerp van het proefschrift van de orthopedagoog P.A. de Ruyter. De titel is veelzeggend: *De volgende groepsleider*, doelend op de vele wisselingen en de lage status van het beroep. De Ruyter wilde eisen opstellen waaraan ze moesten voldoen, want klaarblijkelijk was alleen een opleiding niet voldoende. De problematiek was ingegeven door de praktijk waar de groepsleider eerder een eenzijdige en controlerende surveillant dan een empathische persoon gericht op affectie en genegenheid. Handhaven van het eigen gezag en dwingen van kinderen zich daaraan te onderwerpen stond meer centraal dan het werken in het belang van het kind. Sinds 1948 stond de groepsleider zo onder kritiek in binnen en buitenland. J.A. van Spanje, werkzaam als psycholoog in de kinderbescherming, meende anno 1975 dat psychologen en psychiaters in tehuizen vaak meer waren "aangeplakt", en weinig ondersteuning boden aan groepsleiders. Hij riep daarom om tot een persoonlijkheidsonderzoek bij de toelating tot een beroepsopleiding zodat groepsleiders geschikt waren voor hun werk. Daarbij moest vooral gekeken worden naar "ik-sterkte", plasticiteit en

⁵⁴⁸ Zie bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun) paragraaf 4.

⁵⁴⁹ Bronstudie 8 (Martha-Stichting).

⁵⁵⁰ Burmeister 1970, 7-8.

⁵⁵¹ Van Pelt 1963, 124, 127

⁵⁵² Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 47.

flexibiliteit.⁵⁵³ Van de Nationale Federatie verscheen in 1970 het boekje onder de titel *Normenproject* met daarin een uitgebreide inventarisatie van persoonlijkheidskwaliteiten.⁵⁵⁴ Van der Ploeg wees even later op autoritaire persoonlijkheden. Een van zijn bevindingen was dat hoe minder opleiding iemand had, hoe meer autoritair hij of zij was. Daarnaast merkte hij op dat de inrichtingsjeugd doorgaans over zo iemand negatief oordeelde en dat er dan vaak een grotere afstand was tussen leider en jongere. Vakinternaten waren volgens Van der Ploeg veel meer autoritair dan andere huizen voor normale jeugd, mogelijk was dat zo omdat deze vaak groot waren.⁵⁵⁵

Maar hangt deskundigheid dan samen met persoonlijkheidskenmerken? Het opvallende van het onderzoek van De Ruyter is dat hij tot de slotsom moest komen dat reactief handelen van groepsleiders op kinderen bijvoorbeeld door wat de kinderen doen of niet doen, vooral voortkwam uit niet-methodisch werken: "De opgave om van belang te zijn voor een kind is slechts te realiseren door een methodisch werkende groepsleider, want een spontaan werkende groepsleider zal zich b.v. meer bezighouden met het corrigeren van het kind dan het stimuleren van acceptabel gedrag."⁵⁵⁶ Redl en Wineman hadden er eerder al op gewezen dat methodisch werken van belang was. Die hadden ook gewezen op het belang van teamvergaderingen, om elkaar te helpen hetzelfde te doen en tevens als een vorm van training en zelftraining. Zulke team- of stafvergaderingen werden nu gaandeweg gebruikelijk in tehuizen. De Ruyter stelde zich ook op dit standpunt. Waar die goede samenwerking en begeleiding ontbraken werd dat soms als oorzaak aangewezen van het vele verloop onder personeel. Dat had dan het gevoel dat ze te weinig pedagogische verantwoordelijkheden kregen.⁵⁵⁷

6.3.4. *Inschakeling in behandelmethoden en -programma's 1970-2015*

Het werk van de groepsleiders werd belangrijker na 1970 toen orthopedagogen als Kok en Ter Horst, naast de hierboven genoemde De Ruyter, gingen pleiten voor behandelmethoden waarin groepsleiders een belangrijke rol kregen.⁵⁵⁸ Onderzoek onder groepsleiders in diverse tehuizen toonde aan dat er op de meeste plekken nog weinig sprake was van systematisch werken. De verschillen tussen de onderzochte tehuizen waren groot. In een tehuis voor moeilijk opvoedbaren waren klachten over te weinig sturing en over ongewenste machtsverhoudingen in teams. Ook het doorwerken van individuele waarden en normen van groepsleiders waren problematisch, zeker als er weinig sturing werd gegeven. Dan gingen groepsleiders bijvoorbeeld teveel toegeven aan verzoeken van pupillen, zoals gezamenlijk douchen. Soms kwam er vanuit hen een nadrukkelijk verzoek tot teambegeleiding, waarop dan een psychologe en daarnaast een pedagoog als coördinator werden aangesteld. In weer een ander tehuis mochten groepsleiders juist meedenken bij nieuwe aanmeldingen van kinderen.⁵⁵⁹ Er was een eclectische benadering waarin groepsleiders hun eigen hart, normen en populaire theorieën volgden (zie 5.1.3). Onenigheid over de aanpak van en omgang met pupillen kwam regelmatig voor. Vaak ging dat over straffen en repressief optreden.⁵⁶⁰ Tehuizen waarin een nadrukkelijke methodische benadering was waarin groepsleiders een centrale rol gingen vervullen was het geval daar waar de gedragstherapeutische benadering werd ingevoerd.

De professionaliteit nam toe. Steeds beter kwam vast te staan welke kwaliteiten groepsleiders moesten hebben: zichzelf ter discussie durven te stellen, vindingrijk zijn, leiding kunnen geven en ontvangen, rekenschap kunnen geven van zijn of haar handelen en kennis hebben van functies, visies, theorieën en behandelmethoden.⁵⁶¹ Groepsleiders kregen meer maatschappelijke waardering en hadden een meer centrale rol in tehuizen verkregen. Tegelijk nam het onderzoek

⁵⁵³ Van der Ploeg 1976, 130-132; De Ruyter 1971, 7-13; Van Spanje 1975, 168, 174-176.

⁵⁵⁴ Van der Ploeg 1976, 130.

⁵⁵⁵ Van der Ploeg 1976, 134-136.

⁵⁵⁶ De Ruyter 1971, 138.

⁵⁵⁷ De Ruyter 1971, 28-32; Redl & Wineman 1967, 38-45, 232-236; Vluchthaven 1976, 17-18.

⁵⁵⁸ Bras 1973, 18; Ter Horst 1970, 49-56

⁵⁵⁹ Van der Velde 1980, 68-70; Zoetebier 1980 150-152; Van Raay 168-171, 173, 177-179.

⁵⁶⁰ Zoetebier 1980, 154-155, 160.

⁵⁶¹ Gualthérie van Weezel & Waaldijk 1985, 194-236.

onder groepsleiders toe.⁵⁶² Het onderzoek naar tevredenheid, capaciteiten, functioneren en manvrouw verhoudingen is sindsdien gaande gebleven. Vergelijkend onderzoek over de periode van 1980-2005 gaf aan de meerderheid vrouw was, en dat de man-vrouw verhouding een schommelend beeld geven. De gemiddelde leeftijd werd in die jaren wat hoger. Tevens is de scholingsgraad toegenomen. Was in het begin van jaren tachtig nog een kwart ongeschoold, in 2002 was dat verder afgenomen, maar het was nog steeds een probleem in 2008 vooral onder mannelijke jeugdwerkers.⁵⁶³ Er bleef ontevredenheid over de invloed die inrichtingswerkers konden uitoefenen, de begeleiding die ze kregen, ontplooiingsmogelijkheden en zicht op promoties.⁵⁶⁴

⁵⁶² Roeland 1980, 100, 154-157.

⁵⁶³ De Swart 2011, 31-32, 45.

⁵⁶⁴ Harder et al. 2006, 167; De Swart 2011, 29-30.

7. Kwaliteitszorg

De differentiatieonderzoeken uit de jaren vijftig hadden nogal wat misstanden naar voren gebracht die in de decennia erna een aansporing vormden voor verandering. De meest cruciale vraag als het om misstanden ging was wie of wat de tehuizen controleerde en wie daarop toezicht hield (7.1). Minstens even belangrijk was de vraag welke rechten een kind en diens ouders hadden, of hun klachten werden gehoord en waar ze met hun klachten terecht konden (7.2).

7.1. Toezicht en inspectie

Toezicht op en inspectie van kindertehuizen waren belangrijk in het kunnen waarborgen van de kwaliteit van de zorg. Over die zorg waren veel klachten van oud-pupillen, zeker in de periode 1945-1965. Verschillende instanties hadden de mogelijkheden daarop controle uit te oefenen, namelijk de overheid, koepelorganisaties waarbij tehuizen waren aangesloten, plaatsende instanties, gemeentebesturen en natuurlijk besturen van tehuizen als primair verantwoordelijken voor de zorg. De rijksoverheid moest dat doen uit verantwoordelijkheid voor kinderen die op last van de rechter in een tehuis kwamen. Het bestuur van de instelling was daartoe verplicht op grond van de kinderbeginselenwet, waarin de overheid een deel van haar taak had overgedragen aan de instellingen zelf om een goede zorg te bieden. Hierbij hadden ook koepelorganisaties een taak. Het toezicht was complex. Dat leidde tot langs elkaar heen werken of niets doen waar wel ingrijpen nodig was.⁵⁶⁵

7.1.1. Overheid 1945-2015

De overheid had verschillende mogelijkheden om toezicht te houden. Allereerst via een aparte commissie die uitging van het Ministerie van Justitie, namelijk het in 1903 ingestelde Algemeen College van Toezicht op het Rijkstucht- en Opvoedingswezen. Dat was breed opgezet en bestond grotendeels uit particulieren, voornamelijk professionals op gebied van opvoeding, kinderscherming en justitie. Daartoe behoorden van begin af de pedagoog J.H. Gunning Wzn., die in de commissie werd opgevolgd door zijn collega J. Waterink.⁵⁶⁶ Doel was advies aan het ministerie maar daarnaast ook toezicht houden op vooral tehuizen. De leden gingen twee aan twee het land door om tehuizen te bezoeken. Zo uitte dit college in 1954 de klacht dat tehuizen te ouderwets waren, niet aan dossiervorming deden en dat observatietehuizen een veel te lange verpleegduur hanteerden. Van Neerbosch stelde dit college vast dat ondanks een oproep daartoe, deze instelling geen contact had opgenomen met het Voorlichtingsbureau van de Voedingsraad ter verbetering van de voeding.⁵⁶⁷ Dit Algemeen College hield in 1955 op met toezicht en ging zich alleen richten op advisering. Het ging verder door het leven als College van Advies voor de Kinderbescherming.⁵⁶⁸

Daarnaast waren er sinds 1905 aparte inspecteurs bij het Ministerie van Justitie die tehuizen en pleeggezinnen controleerden op de uitvoering van de taken. De dienst werd als Rijksinspectie aangeduid. In 1930 waren er twee inspecteurs voor heel Nederland, na 1946 waren dat er drie en in de loop van de jaren vijftig liep dat op tot negen nadat de toezichthoudende functie van het hierboven genoemde college in 1955 stopte.⁵⁶⁹ Inspecteurs en het genoemde college hadden verregaande bevoegdheden ten aanzien van rijksinstellingen, waarbij deze inspecties ook mochten oordelen over het opvoedingssysteem. Dit laatste was niet het geval bij particuliere justitiële tehuizen als "uitvoerders van de kindervetten" (zie 1.1.1). Men kon alleen oordelen over algemene criteria en eisen die vastgesteld waren ten aanzien van de residentiële jeugdzorg. Daartoe behoorden maatregelen op het gebied van gezondheid, zedelijkheid, schoolonderwijs en

⁵⁶⁵ Dekker 2012, 431-433; Dane et al. 2012, 4.

⁵⁶⁶ Rietveld-van Wingerden 2006a, 32; 2017, 101; Cluysenaar 1930, 75.

⁵⁶⁷ Dekker 2012, 293-294.

⁵⁶⁸ Dekker 2012, 273.

⁵⁶⁹ Roeland 1980, 125-126; Dekker 2012, 273; Treussart van Rappart 1930, 87-88; Veth 1930, 125.

vakonderricht. Verder was er toezicht op faciliteiten die vooral te maken hadden met het gebouw zoals een goede scheiding tussen jongens en meisjes, mogelijkheden van toezicht in de slaapzalen en voldoende leefruimte voor kinderen. Het toezicht op opvoeding, zorg, personeel en leefklimaat behoorde niet tot de taak. Dat mocht men wel signaleren, maar diende de inspectie verder in handen te laten van de besturen van de instellingen zelf.⁵⁷⁰

Over het werk van deze inspecties waren al voor 1940 vaak klachten, waardoor misstanden bleven voortbestaan. Mulock Houwer vatte die in 1946 nog eens samen. Daarbij voerde hij een pleidooi voor een slagvaardiger overheidsinspectie. Daarbij wees hij ook op tehuizen die onder de armenzorg of gemeenten vielen waar helemaal geen toezicht was. Verder pleitte hij ervoor alleen kinderen op te nemen voor wie dat pedagogisch gezien nodig was, de rest zou dan vooral naar pleeggezinnen moeten gaan. En als kinderen werden opgenomen dan moesten ze wel terecht komen op een juiste plek. Daarom was een goede gestichtsdifferentiatie nodig.⁵⁷¹ Mulock Houwer werd op zijn wenken bediend. Er kwamen grote onderzoeken naar gestichtsdifferentiatie (zie 2.1) en een aanscherping ten aanzien van de rijksinspectie. Die kwam tot uitdrukking in de nieuwe Burgerlijke Kinderwet van 1947. De rijksinspectie kreeg ook tot taak te letten op maatregelen met betrekking tot de "opneming in gestichten en tot de opvoedkundige inrichting der gestichten". Dat betekende erop toezien dat kinderen op de juiste plek terecht kwamen en omgekeerd dat tehuizen voor zulke kinderen in pedagogisch opzicht geschikt waren.⁵⁷² Artikel 396 van het Burgerlijk Wetboek legde bovendien vast dat inrichtingen die geen subsidie kregen (en dus niet te boek stonden als een justitieel particulier tehuis), maar wel kinderbeschermingskinderen opnamen, overheidsinspectie dienden te ontvangen.⁵⁷³ Dat gold ook voor tehuizen die geen beroep deden op overheidssubsidie omdat ze los van de overheid wilden functioneren. Datzelfde betrof katholieke tehuizen waarop vanuit de kerkelijke instanties zelf de controle werd gedaan en waarin de overheid zich terughoudend opstelde.⁵⁷⁴ Vermoedelijk was daaraan debet dat de overheid op haar beurt tot ver in de tweede helft de van de twintigste eeuw het vertrouwen in de zuilen had dat deze zelf goed toezicht hielden.⁵⁷⁵ De pleegkinderenwet van 1951 benadrukte de plicht van de overheid ten aanzien van toezicht op kinderen in tehuizen en pleeggezinnen die daar door de ouders waren geplaatst (zie 2.1.1). Daarnaast was er de arbeidsinspectie die kon ingrijpen in instellingen die slordig omgingen met arbeidsvoorwaarden ten aanzien van pupillen die aan een arbeidsproces deelnamen (zie 3.3.3).

Andere participanten in de inspectie waren medefinanciers van plaatselijke tehuizen zoals gemeentebesturen. Een belangrijk rol speelden voogdijraden c.q. Raden voor de Kinderbescherming als overheidsinstanties. Die taak strekte zich in het bijzonder uit naar voogdijkinderen en kinderen met een OTS. Voogdijraden waren verplicht toe te zien op juiste plaatsing van kinderen. En omgekeerd elke plaatsende instantie als kinderrechter en voogdijverenigingen diende die raad in het ressort waartoe een kind behoorde op de hoogte te stellen van (ver)plaatsingen. Dat liep vaak niet goed.⁵⁷⁶ Naast Rijksinspectie, voogdijraden en Raden voor de Kinderbescherming als opvolgers, was er nog toezicht op pupillen vanuit de rechtelijke macht. Kinderrechters en officieren van Justitie waren als plaatsende instanties betrokken bij kinderen met een ondertoezichtstelling of een strafrechtelijke veroordeling. Zij konden zo misstanden op het spoor komen en van pupillen klachten horen over de zorg. Zij meldden zich dan bij het betreffende bestuur van het tehuis om een onderzoek in te stellen.⁵⁷⁷

Dit geheel van toezicht vanuit verschillende aan de overheid gelieerde instanties, die weinig contact met elkaar zochten en langs elkaar heen werkten werd in de jaren 1988-1994 vervangen door één organisatie die na enige bijstellingen leidde tot de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming.⁵⁷⁸ Dat was in het kader van de reorganisatie van de gehele jeugdhulpverlening

⁵⁷⁰ Roeland 1980, 125-126; Prins et al. 1952, 9; Dimmendaal 1998, 21.

⁵⁷¹ Van der Ploeg 1999a, 74-78; Mulock Houwer 1946, 14-16, 39-45.

⁵⁷² Prins et al. 1952, 9; Dane (red.) 2006, 102-103.

⁵⁷³ Prins et al. 1952, 9.

⁵⁷⁴ Witteman 1930, 130; Deetman 2011, 134, 255; Dohmen 2010, 184, 287; Van Heijst 2010, 437.

⁵⁷⁵ Roeland 1980, 80, 145; Prins et al. 1952, 9.

⁵⁷⁶ Nijland 1930, 81; Veth 1930, 125; Dimmendaal 1998, 22; Dekker 2012, 276.

⁵⁷⁷ Hermans 1984, 56-57.

⁵⁷⁸ *Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* 2000, VII; Dimmendaal 1998, 50; Dane (red.) 2006, 172; Dekker 2012, 271.

(zie 1.2.7). Dit nieuwe instituut voor inspectie van de jeugdzorg was in ieder geval een grote verbetering ten aanzien van vrijwillig geplaatste kinderen bij wie in het algemeen weinig toezicht en ondersteuning was van plaatsende instanties. Dat kreeg ook meer eenduidigheid in waarop het toezicht zich specifiek moest richten, namelijk op naleving van wat afgesproken was, onderzoek te verrichten naar de kwaliteit van de verleende zorg en waar nodig middelen te verschaffen die te verbeteren. Instellingen zelf bleven echter een behoorlijke taak behouden door toe ze zien op kwaliteit en de verantwoordelijkheid daarvoor te dragen.⁵⁷⁹ Er was, en dat is waardevol in het kader van dit onderzoek, een geoliede machine ontstaan met meer macht en meer controle van de overheid en vooral ook meer openheid, openbaarheid en doorzichtigheid.⁵⁸⁰ Recent zijn de verschillende inspecties op gebied van jeugdzorg en andere zorggebieden samengevoegd in de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ).

7.1.2. Toezicht vanuit koepelorganisaties 1945-1975

In het algemeen was het de vraag in hoeverre de rijksinspectie en vanaf 1956 de Raden voor de Kinderbescherming toch niet teveel overlieten aan het particulier initiatief en men alleen ingreep als er echt iets aan de hand was. Die vraag had voor een belangrijk deel te maken met de macht die de overheid had toegekend aan particuliere verzuilde instellingen, die hun eigen inspectie hadden geregeld in hun koepelorganisaties. Als eerste begon de protestantse Centraal Bond in 1901 met een eigen inspectie (zie 1.2.3). In katholieke kring werd dat door verschillende organisaties gedaan, maar die verenigden zich in de jaren dertig tot het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming. Daarnaast was daar toezicht van kerkelijke instanties. In het algemeen stelde de overheidsinspectie zich extra terughoudend op bij katholieke tehuizen om conflicten te vermijden. De Katholieke Volkspartij (KVP) wees in de Eerste en Tweede Kamer regelmatig op het ontoelaatbare van overheidsbemoeienis met onder meer particuliere kindertehuizen.⁵⁸¹ De rijksinspecteurs kwamen er alleen in actie als er meldingen waren van misstanden. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1960 met het rooms-katholieke tehuis De Nieuwenhof na klachten over homoseksualiteit onder personeel. Onbekend is of daarmee iets gedaan is.⁵⁸² Tehuizen die niet onder die koepelorganisaties vielen, bijvoorbeeld de neutrale en vrijzinnige sector, kwamen sneller bij de rijksinspectie terecht. Dat was enerzijds omdat de rijksinspectie vooral hier een taak voor zich zag liggen, maar anderzijds ook omdat tehuisbesturen zelf sneller een beroep deden op deze inspectie bijvoorbeeld bij klachten en personeelsproblemen. Dat was onder meer het geval met de tehuizen van Tot Steun.⁵⁸³

7.1.3. Toezicht tehuisbesturen en plaatsende instanties 1945-2015

Volgens de oudste regelingen in de Kinderbescherming waren besturen van instellingen zelf primair verantwoordelijk voor de kwaliteit van de geboden zorg. Deze regeling kwam na 1945 onder kritiek te liggen, juist omdat regelmatig bleek dat besturen hun toezichthoudende taak niet serieus namen. Ook ontbrak het besturen vaak aan de nodige deskundigheid en bereidheid. Vandaar dat de commissie Lamers die de overheid in 1949 adviseerde over noodzakelijke hervormingen van de kinderbescherming opriep tot het instellen van een centraal klachtenmeldpunt en tot nauwkeuriger inspectie van tehuizen. Deze voorstellen haalden het echter niet. Tot in de jaren tachtig bleef het toezicht grotendeels geregeld volgens de principes uit de jaren 1900-1905. Wel kwam er toen een klachtenmeldpunt (zie 7.2).⁵⁸⁴ Als het bestuur zijn zaken goed voor elkaar had dan was er regelmatig overleg met de directie, bezochten ze regelmatig een tehuis en spraken bestuursleden dan met groepsleiders en kinderen. Het bestuur kreeg zo een gezicht waardoor pupillen bewust waren van het adres waar naartoe de klachten konden. Die klachten konden weer een aansporing zijn om de zorg te verbeteren. Uit de bronstudie van Tot Steun bleek dat klachten kwamen van diverse kanten: rijksinspecteurs die een tehuis hadden

⁵⁷⁹ Montfoort & Tilanus 2007, 171-173; Dane (red.) 2006, 172.

⁵⁸⁰ Dekker 2012, 288.

⁵⁸¹ Hermans 1984, 183-186; Dane (red.) 2006, 174-175; Dohmen 2010, 287; Dekker 2012, 284-285.

⁵⁸² Deetman 2013, 32, 34.

⁵⁸³ Dekker 2012, 432.

⁵⁸⁴ Dane (red.) 2006, 94; Bartels 1980, 4; Visser 1972.

bezocht. Zij konden op het gebied van pedagogische zorg alleen adviezen geven of punten ter overweging. Daarnaast kwamen klachten en kritiekpunten daar binnen van instanties die bij een pupil betrokken waren zoals een MOB (Medisch Opvoedkundig Bureau), kinderrechter, psychiater of een voogdijvereniging. Die konden ook komen van particulieren als familieleden of een schoolhoofd. Soms diende een kind daar zelf een klacht in. Het hing van het bestuur af of ze de klachten aangrepen voor de verbetering van de zorg; vermoedelijk waren klachten nihil als ze niet serieus genomen werden en er geen open relatie was tussen tehuis en bestuur. Dat er zoveel betrokken instanties waren kwam ook doordat er relatief korte opnameduur was van gemiddeld anderhalf jaar.⁵⁸⁵

Het inzicht dat deskundigheid in besturen van groot was om goede zorg te realiseren drong pas in de jaren zestig door. In de kinderbescherming was men opgeschrikt door publicaties van onder meer Koekebakker over de slechte kwaliteit van de zorg (zie 2.1).⁵⁸⁶ Vele besturen draaiden op vrijwilligers die geen professionals waren op het gebied van kinderbescherming en jeugdzorg. Hoogstens was daarin een jurist aanwezig. Bij instellingen als de Marthastichting, de Helderlinggestichten, Neerbosch en Hoenderloo waren predikanten goed vertegenwoordigd in besturen, vaak hadden ze de voorzittershamer. Datzelfde was aan de hand in vele katholieke tehuizen waar het bestuur in handen kon zijn van kloosterordes en congregaties.⁵⁸⁷ Eind jaren vijftig kwam een proces op gang waarin besturen en directies er vaker toe overgingen deskundigen als psychiaters, maatschappelijk werkers, pedagogen en psychologen in hun gelederen te betrekken.

In het toezicht op pupillen en de zorg die ze ontvingen hadden plaatsende instanties eveneens een taak. Als ze hun werk goed deden kwamen ze met regelmaat in tehuizen en konden ze zo klachten horen en geweld op het spoor komen. Die bezoeken moesten ze dan wel afleggen en daaraan ontbrak het vaak. Bovendien moesten ze dan voldoende alert zijn en signalen oppakken en interpreteren. De maatschappelijk werker die vanaf 1950 verplicht waren voor voogdijverenigingen. Dat betrof onder meer het sociaal pedagogische beleid: het welzijn van pupillen, het beleid ten aanzien van kinderen en ouders en het personeelsbeleid. Bij dit laatste ging het erom of er voldoende deskundigheid en continuïteit in het werk was.⁵⁸⁸ Zulke bezoeken konden kinderen en jongeren helpen om hun klachten kenbaar te maken, waarbij het overigens nog altijd zo was dat het van die instantie afhing of er iets mee werd gedaan.

7.2. Rechten voor ouders en kinderen 1945-2015

Tot in de jaren zeventig hadden ouders en kinderen weinig rechten die ze konden claimen bijvoorbeeld ten aanzien van goede zorg en gekend te worden in de processen die gaande waren. Het accent lag op de handelingsonbekwaamheid van de jeugdige. Daarna kwam een proces op gang waarin voorzichtig rechten werden toegekend. Eigenlijk waren ze nauwelijks op de hoogte van wat er ten aanzien van hen gebeurde en welke beslissingen genomen werden. Dit vormde een belangrijk onderdeel in de kritiek van de actiegroepen die in de late jaren zeventig actief werden. Op grond van informatie van ouders, pupillen en oud-pupillen ageerden ze tegen het achterhouden van informatie, geslotenheid en niet goed luisteren naar klachten en opmerkingen van ouders en kinderen. Veel gebeurde achter gesloten deuren. Opeens konden ze voor het blok gesteld worden. Als reactie op de kritiek van actiegroepen wilde de Directie Kinderbescherming van het Ministerie van Justitie openheid naar cliënten toe te bevorderen.⁵⁸⁹ Daarbij ging het om twee rechten waarvoor actiegroepen zich ook sterk maakten, namelijk inzage-recht en klacht-recht (7.2.2.-7.2.3) De internationaal opgestelde Rechten van het Kind vormde hiervoor een belangrijke inspiratiebron en basis (7.2.1).

⁵⁸⁵ Bronstudie 3 (Vereniging Tot Steun).

⁵⁸⁶ Heldring 1955, 101-105; Rigter 1992, 56-59; *Differentiatie-Rapport* 1952, 7-8; zr Gaudia 1956, 27-31.

⁵⁸⁷ Dohmen 2010, 25-26.

⁵⁸⁸ Alten 1966, 48-49; Rietveld-van Wingerden 2017, 259-261, 297-299; Dane et al. 2012, 5.

⁵⁸⁹ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 26-27; Slot et al. 2005, 285.

7.2.1. Rechten van het Kind

Regelmatig zijn in de geschiedenis de Rechten van het Kind opgesteld. De eerste keer in 1924 door de Volkenbond. Dat was enkele jaren na het beëindigen van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) toen doordrong hoe juist kinderen daarvan de dupe waren. Dat leidde tot het formuleren van vijf grondrechten in de toen opgestelde verklaring van Genève:

- The child must be given the means requisite for its normal development, both materially and spiritually.
- The child that is hungry must be fed; the child that is sick must be nursed; the child that is backward must be helped; the delinquent child must be reclaimed; and the "orphan and the wolf" must be sheltered and succored.
- The child must be the first to receive relief in times of distress.
- The child must be put in a position to earn a livelihood, and must be protected against every form of exploitation.
- The child must be brought up in Consciousness that its talents must be devoted to the service of fellow men.⁵⁹⁰

Na de Tweede Wereldoorlog kwam eenzelfde proces op gang. Nog in 1945 is de Verenigde Naties (VN) opgericht om nieuwe oorlogen te voorkomen en een jaar later UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund). De VN kwam in 1959 met een nieuwe Verklaring van de Rechten van het Kind met nu tien grondrechten. Nieuw waren daarin: non-discriminatie (artikel 1), recht op naam en nationaliteit (artikel 3), recht op onderwijs (artikel 7) en bescherming tegen mishandeling, uitbuiting en kinderarbeid (artikel 9).⁵⁹¹ De tekst van het negende artikel luidt (vertaald):

Het kind moet beschermd worden tegen alle vormen van verwaarlozing, wreedheid en uitbuiting. Het mag in geen enkele vorm handelsobject zijn. Het kind mag niet in het arbeidsproces worden opgenomen, vóór een redelijke minimumleeftijd, aan het kind mag in geen geval opgedragen of veroorloofd worden enige bezigheid of beroep uit te oefenen, die zijn gezondheid of opvoeding kan schaden of belemmerend werkt op zijn lichamelijke, geestelijke of zedelijke ontwikkeling.⁵⁹²

Deze verklaring van de VN was niet juridisch bindend. Daarom wilde de VN die rechten vastleggen in een bindend verdrag voor de lidstaten. De tekst werd in 1989 daar unaniem aanvaard. Vervolgens kwam er een proces waarin de afzonderlijke landen het verdrag nog moesten ratificeren. Nederland deed dat in 1995 waarmee Nederland zich verplichtte om zich aan het Kinderverdrag te houden. Anno 2018 hebben alle landen het ondertekend, met uitzondering van Amerika.⁵⁹³ De Verklaring van de Rechten van het Kind heeft geleid tot erkenning van mishandeling van kinderen in allerlei vormen. Datzelfde deed het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). De Rechten van het Kind vormde de basis voor andere rechten zoals het recht op jeugdzorg in 2001 (af te dwingen bij de provincies) en al eerder het recht op inzage en het indienen van klachten.⁵⁹⁴

7.2.2. Inzagerecht

Bij inzagerecht ging het om ouders en pupillen. Bij hen bestond de overtuiging dat de Kinderbescherming veel achter hun rug regelde en dat zij niet werden betrokken in beslissingen en zelfs voor voldongen feiten werden geplaagd. In de democratiseringsbeweging die in de jaren zestig begon vormde dat een speerpunt. Betrokkenen wilden vooral inzage in rapporten die over

⁵⁹⁰ Dane (red.) 2006, 62.

⁵⁹¹ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁵⁹² Wiarda 1971, 20.

⁵⁹³ Geschiedenis Kinderrechten z.j.

⁵⁹⁴ Van Montfoort 2007, 281; Beleidskader Wet Jeugdhulpverlening 2000, III, VIII; Doek 2005, 197-198; Liefwaard & Doek 2013, 269-271.

hen werden geschreven. Het voor ouders in 1970 opgerichte adviesbureau, het AKK (Adviesburo voor Kinderbeschermings-Konflikten), maakte zich daarvoor sterk. De acties hadden succes. In 1977 kwam de staatsecretaris met richtlijnen voor de Raden voor de Kinderbescherming voor het geven van inzage in de rapporten voor de ouders, zodat ze bijvoorbeeld daarop commentaar konden geven in de rechtszitting.⁵⁹⁵ Over oudere pupillen in Rijksgestichten organiseerde de overheid in 1977 een congres over dezelfde thematiek. Ook zij hadden recht om te weten wat er in de rapporten over hen geschreven stond.⁵⁹⁶ Het ging hier vooral over het ervaren van vooral dwang en weinig echte hulp in rapporten. Daarbij had men twijfel over de objectiviteit van de rapporteurs. Die zouden eerder vanuit hun eigen waardensysteem reageren en weinig respect hebben voor de waarden van cliënten.⁵⁹⁷ Het inzagerecht zou ervoor kunnen zorgen dat men voorzichtiger werd met hoe ze de zaken opschreven.⁵⁹⁸

Uiteindelijk kwam het inzagerecht na jurisprudentie in 1986 tot stand. Die had betrekking op alle rapporten en aantekeningen. In de Wet op de jeugdhulpverlening van 1989 werd dit verder geregeld. Uitvoerder en plaatsende instantie moeten inzage geven aan de jeugdige als die twaalf jaar of ouder is en erom vraagt. Dat mag zeker niet gegeven worden aan anderen zonder de instemming van die jeugdige, met uitzondering van wie beroepsmatig met de jeugdige bezig is en bij jonger dan zestien diens wettelijke vertegenwoordigers.⁵⁹⁹ Daaraan werd ook toegevoegd dat de instelling met kind en ouder het behandelingsplan diende te bespreken.⁶⁰⁰

7.2.3. Klachtrecht

Kinderen voelden zich lange tijd niet gehoord. Dat bleek uit het onderzoek onder oud-pupillen in de jaren vijftig en zestig. Ze wisten niet waarheen ze met hun klachten konden gaan. Toch hadden ze sinds de invoering van de pleegkinderenwet in 1953 wel het recht om gehoord te worden. Dat was vastgelegd in artikel 17 van deze wet voor wat betreft pupillen van twaalf jaar en ouder. Daarbij kon het gaan om een slechte bejegening of een verwaarlozende opvoeding in een pleeggezin of kindertehuis.⁶⁰¹ Ook ouders van OTS-kinderen hadden al sinds de invoering van de OTS in 1922 het recht om daartegen in beroep te gaan, maar daarbij bleven hun rechten.⁶⁰² Vandaar dat de commissie Lamers, die zich boog over verbetering van de Kinderbescherming, in 1949 naast verbetering van het toezicht (zie 7.1), ook pleitte voor een soort klachtenregeling voor ouders. Dit voorstel haalde het niet.⁶⁰³ De klachten over niet gehoord en begrepen worden namen toe in de jaren zestig. Voor ouders was er veel onduidelijkheid over takenverdelingen in de kinderbeschermingsorganisaties en het functioneren van dit systeem, zo bleek uit onderzoek in 1971.⁶⁰⁴

Actiegroepen die te hoop liepen tegen de bevoogding van de Kinderbescherming brachten in hun zwartboeken in de jaren zeventig naar voren dat nergens kinderen en hun ouders met klachten terecht konden. Vooral over de Raden voor de Kinderbescherming was grote ontevredenheid.⁶⁰⁵ Zij kregen snel gehoor bij de commissie die zich bezig hield met de herziening van het kinderbeschermingsrecht onder leiding van de Groningse hoogleraar J. Wiarda. Die commissie kwam in 1971 met haar rapport. Dat deed een beroep op de Verklaring van de Rechten van het Kind zoals die in 1959 in de VN was aangenomen. Wiarda nam tegelijk afscheid van de oude visie dat kinderen in de eerste plaats beschermd moesten worden. Die taak hadden oude kinderbeschermers met bewogenheid en energie opgenomen, maar die paste niet meer bij 1970. Die had geleid tot bevoogding en een blinde vlek voor de in het kind aanwezige capaciteiten: "Door het kind tot meerderjarigheid vooral te willen beschermen, onderschat men wat in de jonge

⁵⁹⁵ Buinink 1980, 167.

⁵⁹⁶ Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978, 62.

⁵⁹⁷ Buinink 1980, 167-169.

⁵⁹⁸ Zandvoort 1978, 47.

⁵⁹⁹ Wet op de Jeugdhulpverlening 1989 artikel 42 en 43; Komen 1999, 52; Nijnatten 1986, 159.

⁶⁰⁰ Tilanus 1997, 99.

⁶⁰¹ Delfos & Doek 1984, 134.

⁶⁰² Dane (red.) 2006, 62.

⁶⁰³ Dekker, M. 2016, 37.

⁶⁰⁴ Clemens-Schröner & Rijksen 1971, 37-47.

⁶⁰⁵ Dane (red.) 2006, 144.

mens aan eigen mogelijkheden in zich bergt. Door te veel en te lang te beschermen wordt de eigen groei niet, althans niet voldoende, gestimuleerd. Door het benadrukken van de bescherming is wat uit het oog verloren, dat een minderjarige eigen rechten heeft, die hij zelfstandig moet leren uitoefenen. De commissie kiest meer voor zelfstandig worden dan voor bescherming. De veiligheid en de zekerheid, dat men bereikt via bescherming, blijken in de praktijk iets minder veilig te zijn, dan de mondigheid die men heeft verworven door zelf te doen. Deze keuze heeft gevolgen ten aanzien van de maatregelen van de jeugdbescherming.”⁶⁰⁶

Die eigen stem werd in 1979 toegekend aan kinderen. Aanvankelijk betrof dat een regeling voor de rijksinstellingen, waarvoor in 1977 een werkgroep was ingesteld.⁶⁰⁷ Voor de overige residentiële zorg kwam in 1982-1987 een regeling. Ouder dan 12 jaar kreeg een eigen stem in beslissingen die hem of haar direct aangingen.⁶⁰⁸ De bijbehorende wetgeving volgde in 1989 met de Wet op de jeugdhulpverlening. Artikelen 46-52 legden vast dat elke voorziening een eigen commissie daarvoor diende in te stellen. Klachten konden ingediend door de minderjarigen zelf of hun (stief)ouders met betrekking tot een door de voorziening genomen beslissing. Klachten mochten dus niet feitelijk gedrag betreffen. Volgens de Inspectie Jeugdhulpverlening had in 1991 vrijwel elke organisatie een klachtenregeling en na de wet Klachtrecht cliënten in 1995 ook een eigen klachtencommissie.⁶⁰⁹ De Wet op de jeugdhulpverlening was echter summier voor wat betreft het klachtrecht. Daarom kwam er in 1997 een aanvulling daarop. Die voorzag nu ook in bijvoorbeeld middelen tot hoger beroep en het inschakelen van een raadsman of -vrouw. De staatssecretarissen van Justitie en VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) zegden tijdens de parlementaire behandeling toe dat er een voorlichtingscampagne zou volgen.⁶¹⁰

In datzelfde jaar (1997) verrichte het onderzoeksbureau WESP onderzoek naar de ervaringen van honderden pupillen van tehuizen. Daaruit bleek het nog slecht was gesteld met het informeren van kinderen en hun ouders en het inspelen op al veel langer bestaande en regelmatig geuite klachten. Kinderen beseften vaak nauwelijks waarom ze daar waren geplaatst. Ze ervoeren weinig steun van de leiding, toen ze werden opgenomen en weinig belangstelling daarna. Zelden werd hun mening gevraagd. Regelmatig maakten hulpverleners grapjes die niet door de kinderen als grapjes werden opgevat omdat ze ten koste gingen van een ander. WESP vormde de klachten van de pupillen om tot “kindercriteria” zoals: dat ze mij betrekken bij beslissingen en dat ik in het begin niet aan mijn lot wordt overgelaten.⁶¹¹ Opvallend zijn de zorgen om het eigen gezin: dat er iemand mijn ouders helpt, dat er ook wat gedaan wordt aan de situatie thuis zodat ik later terug naar huis kan en dat hulpverleners het contact met mijn ouders niet moeilijker maken dan het al is en geen partij kiezen of mijn mening belangrijker vinden dan die van hun.⁶¹² Voor wat betreft straffen en benadering door hulpverleners zijn er de wensen dat ze geen gemene straffen geven en je niet vernederen tegenover groepsleden of ouders en geen misbruik maken van je voorgeschiedenis. Vooral ook willen ze uitleg van hulpverleners waarom ze boos zijn. Ze vroegen hen uitleg te geven bij straf en om hun eigen boosheid te beheersen en niet te schreeuwen of te schelden. Ze klaagden daarbij over afpakken van spullen die ze net van hun ouders hadden gekregen, en hulpverleners die je fors mishandelden als je begon hen te slaan of te schoppen.⁶¹³

7.2.4. Protocollen in tehuizen

Inzagerecht en klachtrecht waren belangrijke instrumenten om jeugd en hun ouders een stem te geven. Het belangrijkste was echter om klachten te voorkomen door een goed preventiebeleid. Vooral na 1990 kwam de Inspectie Jeugdhulpverlening met voorstellen om tehuizen te voorzien van gedragsregels en richtlijnen en daarbij behorende kaderstelling, protocollen, gedragsregels en organisatie van toezicht erop. Het streven was om de beslissing wanneer geweld gebruikt mocht worden en op welke wijze niet in de handen te laten van een groepsleider. Dat werkte willekeurig in

⁶⁰⁶ Wiarda 1971, 58.

⁶⁰⁷ *Verslag Directie Kinderbescherming 1977-1978*, 62; Dane (red.) 2006, 147-148.

⁶⁰⁸ Brands-Bottema 1988, 213-215.

⁶⁰⁹ Tilanus 1997, 97; Dane (red.) 2006, 167-169; Deetman 2011 deel 1, 469.

⁶¹⁰ *Klachtrecht in de Jeugdhulpverlening en de Jeugdbescherming 1997*, 5-8.

⁶¹¹ Van Beek et al. 1999, 7-8, 11.

⁶¹² Van Beek et al. 1999, 38.

⁶¹³ Van Beek et al. 1999, 60-61.

de hand en ongelijke behandeling. In 1995 initieerde de inspectie onderzoek naar fysiek geweld. Het vaststellen wanneer er van fysiek geweld sprake was, was al een probleem. Want wat is het onderscheid tussen mishandeling en een pedagogische tik? Is er van geweld sprake als een groepsleider fysiek ingrijpt bij twee vechtende pupillen of ter bescherming van anderen een pupil afzonderde? Protocollen konden hierbij ondersteunend zijn voor groepsleiders. Voor pupillen gingen tehuizen en instellingen een cliëntvertrouwenspersoon aanstellen die autonoom kon werken.⁶¹⁴ Uit dit onderzoek kwam dat instellingen zelf een helder beleid moesten voeren om groepsleiders te helpen bij het bepalen wat wel en niet geoorloofd was. Aan zulk beleid ontbrak het nog vaak. Bovendien was er vaak slechte samenwerking en weinig communicatie in tehuizen tussen teams, therapeuten, groepsbegeleiders en staf. Dat kon leiden tot crisissituaties met pupillen. Groepsleiders vormden het belangrijkste kader van een tehuis en daarvoor moesten directies goede randvoorwaarden scheppen. Die moesten op hun beurt geweld goed op de agenda laten en onderwerp laten zijn in de onderlinge uitwisseling. Kortom tehuizen moest komen tot een goed preventiebeleid.⁶¹⁵

Een vergelijkende procedure kwam op gang met betrekking tot onder meer seksueel misbruik. Daarvoor was een toetsbeleid ontwikkeld maar in 2010 kwam een onderzoeksgroep op verzoek van de inspectie met een samenhangend model om het beleid rondom seksualiteit en seksueel misbruik in te bedden in het algemene beleid van een instelling. Seksuele en relationele vorming diende gebed te zijn in het opvoedingssysteem. Daarmee kon grotendeels worden voorkomen dat het onderwerp in de negatieve sfeer kwam, als een reactie op gedrag en als een risicofactor.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Lassen 1997, 7-10.

⁶¹⁵ Lassen 1997, 31-38.

⁶¹⁶ Lammers & Brants 2010, 3-4; Lamers-Winkelmann & Tierolf 2012, 20.

8. Conclusies

In deze conclusie gaan we uit van de drie onderzoeksvragen. Daarin is vooral aandacht voor de eerste twee, wat is er gebeurd en hoe heeft het kunnen gebeuren? Een antwoord op de derde onderzoeksvraag, wat de gevolgen ervan zijn geweest in het latere leven van de pupillen, is op grond van dit literatuuronderzoek nauwelijks te geven. Alten heeft daarop in 1957 antwoord gegeven in haar onderzoek onder oud-pupillen: weinig emotionele stabiliteit, onvoldoende aanpassingsvermogen, weinig levensgeluk ervaren, zich minderwaardig voelen.⁶¹⁷

Hoe geweld in tehuizen kon plaatsvinden en welke beschermende maatregelen werden genomen hing voor een belangrijk deel samen met veranderende organisatorische mechanismen in zowel de kinderbescherming als in het functioneren van tehuizen. Er kwam meer controle doordat plaatsende instellingen een belangrijker functie kregen, opnameduur verkort werd en door de kritische geluiden ten aanzien van de kinderbescherming in de jaren zeventig. Dat stimuleerde pupillen om meer in hun kracht te staan. Er kwam meer personeel waarvan ook de arbeidsvoorwaarden verbeterden. Bovendien nam hun deskundigheid toe. Dat was niet alleen het gevolg van deelname aan cursussen, maar ook door begeleiding van groepsleiders in hun taakuitoefening. Psychologen en (ortho)pedagogen die psychiaters gingen vervangen in de jaren zeventig hebben in die begeleiding een centrale rol gespeeld. Bovendien droegen ze bij aan het invoeren van behandelingsplannen en behandelprogramma's. Voor het eerst kreeg het groepswerk een therapeutische lading en werden groepsleiders ingeschakeld bij de behandeling. Orthopedagogen droegen daarvoor het gereedschap aan. Het beter regelen van rechten van kinderen en ouders zorgde voor de nodige controlemechanismen van de zorg waardoor excessen op gebied van geweld zoveel mogelijk werden tegengegaan.

Vanaf 2000 was er meer inzet om tot een goede afstemming te komen tussen de hulpvraag van het individuele kind en wat tehuizen konden bieden en om Bureaus Jeugdzorg en later de RMO's van gemeente meer in handen te geven om te bepalen welk tehuis het meest geschikt was. Het lijkt alsof daarmee anno 2018 voldoende is bereikt om geweld tegen kinderen in tehuizen flink aan banden te leggen. Maar mogelijk hebben pedagogen en kinderbeschermers uit de eerste decennia van de twintigste eeuw gelijk – en hun boodschap is in de jaren vijftig in allerlei toonaarden herhaald: de residentiële zorg is altijd een gemankeerde opvoeding en een omgeving waarin je beter niet kunt opgroeien.

8.1. Geweld en verwaarlozing 1945-1965

In de periode 1945-1965 was er veel geweld op alle gebieden, zo kwam in de literatuur naar voren: fysiek (slaan, lichamelijke dwang bij eten), psychisch (vernederen, hard moeten werken, weinig liefde en persoonlijke aandacht, zich eenzaam voelen) en seksueel door medepupillen en personeel. Daarvoor zijn achteraf verschillende oorzaken aan te wijzen. Deels waren deze praktijken een nawerking van de oorlog, maar ook te weinig personeel en teveel disciplinerende speelden een rol. Er waren vele gedragsregels en strafmaatregelen bij overtreding ervan. De groepen waren te groot waardoor er kadaverdiscipline ontstond. Dat gold zeker waar tehuizen werkten met horizontale groepen, zodat alles op eenzelfde tijd moest gebeuren (opstaan, naar bed gaan enz.) en waarvan men vond dat het goed geordend moest verlopen, zodat zwijgen en op dezelfde zij slapen verplicht waren. Er was weinig controle van en toezicht op kinderen, waardoor die ook elkaar konden beschadigen. Directeuren gingen hun benadering van disciplineren de benaming structureren en normeren geven. Als zodanig was die methode beter over te dragen aan groepsleiders want nu leek er aan het disciplineren een pedagogische handelwijze gekoppeld te zijn. Een fors risico was het personeel. Bijna de helft van de groepsleiders was opgeleid; bij de directies was dat percentage lager, terwijl juist bij hen vele pedagogische verantwoordelijkheden lagen. Predikanten en kloosterorden pasten regels en handelwijzen toe die hoorden bij een religieus klimaat en die niet toegespitst waren op het opvoeden van kinderen. Bovendien waren

⁶¹⁷ Alten 1957, 92.

opleidingen gebrekkig. Groepsleiders kregen geen begeleiding in het werk zodat wat ze hadden geleerd soms weer verzandde.

Daarnaast zijn er risicofactoren geweest die te maken hebben met de wijze waarop de kinderbescherming werkte. De meerderheid was voogdijpupil die buiten eigen schuld in een tehuis terecht kwam. Vaak waren zij evenals de andere pupillen en hun ouders niet goed geïnformeerd. Niet goed geïnformeerd zijn was een breed gehoorde klacht: kinderen werden apathisch en lieten maar alles over zich heen komen. Een andere risicofactor die daarmee verband hield was de geslotenheid van een instelling. Klachten kwamen daardoor niet naar buiten. Kinderen hadden buiten de instelling weinig personen bij wie ze die kwijt konden. Ouders konden hierin ook niet veel betekenen want die werden niet serieus genomen en bij voogdijkinderen zelfs als de oorzaak van de problemen gezien. Het risico was dat pupillen maatschappijvreemd opgroeiden. Als ze dan na jaren ontslagen werden stonden ze echt alleen, omdat contact met familie nauwelijks meer aanwezig was. Alleen het tehuis hadden ze nog om op terug te vallen. Ze kwamen daar dan ook terug al hadden ze er weinig goede herinneringen aan. Een andere risicofactor was de lange opnameduur, zeker bij voogdijpupillen die vaak onder voogdij bleven tot hun meerderjarigheid. Daardoor bemoeiden weinig instanties zich met de kinderen zolang ze in eenzelfde tehuis verbleven, wat hun isolement vergrootte.

Behalve factoren in het tehuis, die verband houden met de aard van het geweld, en het functioneren van de kinderbescherming, zijn er ook diverse externe factoren zoals gebrekkige inspectie van de overheid, weinig toezicht van het bestuur en teveel macht bij de directie. Er was een gesloten klimaat waardoor kritiek ook weinig geuit kon worden door het kind en diens familie. Een maatschappelijke risicofactor was dat er neergekeken werd op voogdijkinderen en kinderen in tehuizen in het algemeen. Moest je die kinderen wel geloven?

8.3. Geweld en verwaarlozing 1965-1985

In de periode 1965-1985 ging aanvankelijk het geweld gewoon door, dat blijkt uit de kritiek die vanuit actiegroepen in deze jaar naar voren kwam: vaak gebruik van de isoleercel, waarover men voorheen zweeg. In veel mindere mate betroffen de klachten slaan en zelden seksueel misbruik. Op dit laatste lag nog steeds een taboe, zo bleek later. Regelmatig waren er meldingen van vernederingen en bedreigingen. Soms was er kritiek op het medicijngebruik door middel van dagelijkse tabletten maar ook door platspuiten bij lastige pupillen. Inmiddels was de populatie voogdijkinderen afgenomen en bevolkten vooral kinderen met probleemgedrag de tehuizen. Vaak waren die met een OTS opgenomen of in het kader van een strafmaatregel van de rechter. Daarmee nam ook de opnameduur fors af. Voor sommige jongeren leverde dat een uitzichtloze situatie op vanwege het vaak verkassen, waarin ze ervaring opdeden met meerdere pleeggezinnen en tehuizen. Een voordeel van de korte opnameduur was dat er vaker een gesprek was van plaatsende instanties, deskundigen en verantwoordelijken in een tehuis met de minderjarige en de ouders.

Een belangrijke reden voor het toepassen van geweld was de populatie: de minderjarigen hadden veel gedragsproblemen en waren gemiddeld ouder dan voorheen. Er was nu vaker alcohol en drugs in het spel, terwijl er ook vaker allochtone jongeren in de huizen terecht kwamen na 1975, die specifieke problemen hadden. Daarnaast was de behandelmethode een factor van betekenis. Tehuizen met de groep jeugdigen die zeer problematisch waren trokken daarvoor vaste psychiaters en orthopedagogen aan. Doordat zij methoden gebruikten die de nadruk legden op behandelstrategie, soms in combinatie met conditioneren, konden ze zich daarachter gemakkelijk verschuilen. Zij waren immers de deskundigen die wel wisten wat het beste was. Kritiek waarmee actiegroepen kwamen zoals in geval van de Helderstichtingen over isoleren, medicijngebruik en seksueel misbruik in 1974 werd nauwelijks gehoord. Een speciaal hiervoor ingestelde onderzoeksgroep ontkende grotendeels de geuite beschuldigingen en de situatie kon tot in de late jaren tachtig voortduren. Directies en groepsleiders konden doorgaan met hun systeem van straffen en het vooral door regels bepaalde samenzijn, doordat hun methode van "normeren en structureren" nu een pedagogische legitimatie kreeg in het conditioneren.

In deze periode zijn er ook ontwikkelingen geweest die hielpen om geweld tegen kinderen te bestrijden. De democratiseringsbeweging gaf pupillen en hun ouders een stem. Ze droeg daarmee bij aan het verhogen van hun gevoel van eigenwaarde die in de tehuisopvoeding vaak tot een minimum was gezakt. Bovendien kwam er een maatschappelijke discussie op gang over kindermishandeling in gezinnen: dat bleek vaak voor te komen. Die discussie droeg eraan bij dat dergelijke geluiden over tehuizen in de jaren tachtig gehoor kregen in de samenleving waarin bijvoorbeeld televisieprogramma's meehielpen.

8.4. Geweld en verwaarlozing 1985-2015

Ernstige vormen van geweld komen in de literatuur over de periode 1985-2015 minder voor. Er is in deze jaren een streven geweest om behandeling en benadering sterk af te stemmen op wat het kind nodig had. Dat werd gedaan op het gebied van organisatie en logistiek zoals de ontwikkeling van Multifunctionele Organisaties en op behandelingsniveaus in de vorm van zorgmodules. De achtergrond hiervan was meer gericht te zijn op de behoeften van het individuele kind en het benutten van mogelijkheden van kinderen. In feite gaat het hier om kinderen helpen om in hun kracht te staan en dat lijkt de beste remedie tegen misbruik en geweld. Ondertussen was het aantal tehuizen en de daar beschikbare capaciteit sterk afgenomen. Opname in een tehuis kreeg nu een specifiek doel dat paste bij de hulpvraag van de jongere. Daarmee groeiden ook de wachtlijsten. Dat ging zover dat de hulpvraag van een jongere werd omgebogen om voor opname in een specifiek tehuis in aanmerking te komen.

De ernst van de problematiek bij de jeugd die tijdelijk in tehuizen verbleef is toegenomen en daarmee misschien ook het repressief, afwijzend en vernederend gedrag van inrichtingswerkers. Dat was immers een mechanisme dat in voorgaande jaren ook zo had gewerkt. Daartegenover staat echter dat kinderen meer een stem kregen door de invoering van het klacht- en inzagerecht. Daarbij is het wel de vraag of minderjarigen en hun ouders daarvan altijd wel gebruik maakten. Er zijn signalen dat kinderen dat niet doen en hun frustraties en klachten alleen uiten als een onderzoeker ernaar vraagt. Dat ze zo handelen kan een risicofactor zijn, omdat daarmee situaties kunnen worden geschapen waarin mishandeling en geweld plaatsvindt (het slachtoffer zwijgt toch wel). De enige remedie lijkt te zijn om kinderen en jongeren steeds weer te helpen om voor zichzelf op te komen en van hun rechten gebruik te maken.

Geraadpleegde literatuur

- Aichhorn, A (1952). *Verwaarloosde jeugd. De psychoanalyse in de heropvoeding*. Utrecht: Bijleveld.
- Alewijn, A.A. (1980). De instellingen. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 79-87). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Alink, L.R.A. (2011). *Kindermishandeling in Nederland anno 2010: de tweede Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen*. Oegstgeest: Casimir.
- Alten, I. & Slop, A. (1966). *Wat is een voogdijvereniging?* Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming/Nederlandse Bond voor Moederschapszorg en Kinderhygiëne/Stichting voor het Kind.
- Alten, I. (1957). *Oud-pupillen antwoorden. Een onderzoek naar de levensloop van 160 oud-pupillen van de voogdijvereniging Tot Steun*. Amsterdam: Ploegsma.
- Baartman, H.E.M. (1987). Kindermishandeling: een verkeerde afrekening. In R. Haanstra, Klaas Kooijman & Peter Schoof (red.). *Geweld tegen kinderen. Opstellen over preventie van en hulpverlening bij kindermishandeling* (pp. 80-102). Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Baartman, H. (1988). *Tussen te kort komen en te kort doen*. Amsterdam: VU.
- Baartman, H.E.M. (1993). *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoonten en hardhandige opvoeders*. Amsterdam: SWP.
- Baartman, H.E.M. (1995). Opvoeden, hulpverlening en geweld. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 34, 309-319.
- Baartman, H.E.M. (2005a). Kindermishandeling: de politiek een zorg? Inleiding. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 14-31). Amsterdam: SWP.
- Baartman, H.E.M. (2005b). Over de hoeksteen en kindermishandeling als toetssteen. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 255-279). Amsterdam: SWP.
- Bakker, N. (2013). Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in Nederland in de twintigste eeuw. In W. Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 305-346). Amsterdam: Balans.
- Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010, 2de druk). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Bartels, A.A.J., Heiner, H., De Kruijff, G. & Slot, W. (1997). Training sociale vaardigheid voor probleemjongeren. *SJOW* 10, 302-312.
- Bartels, J.A.C. (1980). Kritiek, vertwijfeling en bezinning. De periode 1955-1980. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 1-15). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bavel, J. van & De Smet, J. (1980a). 10 jaar alternatieve hulpverlening. J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 147-163). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bavel, J. van, De Beer, G., Erik Van Ingen Schenau, E. (1980b). *Je voelt je als een beest. Isolaties van minderjarigen in Nederlandse tehuizen*. Rotterdam: Ordeman.
- Beek, F. van, Hameetman, M., Meerdijk, J. (1999). *Dat ik niet alleen hun werk ben. Trends in 'kinderkwaliteitscriteria' over de (semi-)residentiële hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Beekman-Mud, V. (1987). Het GT-model bij alternatieve straffen. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 19-25). Den Haag: FICE.
- Beleidskader Wet op de Jeugdhulpverlening* (2000). Den Haag: z.n.
- Bennekom, D. van & Coolsma, C. (1981). Jeugdwelzijnszorg: de laatste twintig jaar? In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 135-144). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het Kind.
- Bergh, P.M. van den (1990). Cliëntinformatie van plaatsaanvragers. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Bergh, P.M. van den (2006). Prof. W. ter Horst (1929). In J.D. Van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 87-98). Rotterdam: Lemniscaat.

- Beugelsdijk, F., Souverein, C.R.M & Levering, B. (1997). Geesteswetenschappelijke pedagogiek. In S. Miedema (red.). *Pedagogiek in meervoud. Wegen in het denken over opvoeding en onderwijs* (pp. 23-72). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bierens de Haan, P. (1932). *Misdadige kinderen. Een psychologisch-pedagogische studie*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Bijl, B. (1996). *Innovaties in de jeugdhulpverlening. Over het rendement en de soliditeit van nieuwe hulpprogramma's*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Bladergroen, W. & Jansen, G.C. 1959. *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard der bevolking der protestants christelijke inrichtingen*. Deel 3. Groningen: Kinderpsychologisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen.
- Bladergroen, W. (1959). *Verslag van het differentiatie-onderzoek naar de aard der bevolking der protestants christelijke inrichtingen*. Deel 1 en 2. Groningen: Kinderpsychologisch Instituut der Rijksuniversiteit Groningen.
- Bloois, K. de (1951). *Veertig jaar Zoekt Het Verlorene. Een onderzoek naar het maatschappelijk geslaagd zijn van oud-verpleegden*. Nijmegen: Weesinrichting Neerbosch.
- Bogt, T. ter & Hibbel, B. (2000). *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur*. Utrecht: Lemma
- Brands-Bottema, G.W. (1988). *Overheid en opvoeding. Onderzoek naar de motivering door politieke partijen van formele wetgeving of pogingen daartoe, betreffende overheidsbemoeienis met de verzorging en opvoeding van kinderen door hun ouders, in de periode 1870-1987*. Arnhem/Deventer: Gouda Quint/Kluwer.
- Brantjes, L.H.J. (1955). Andere vormen van overheidszorg. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindervetten* (pp. 47-53). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Bras, J.J.H. (1973). *De opleiding van de groepsleider. Een bijdrage tot ontwikkeling van orthopedagogische residentiële hulpverlening*. Lochem: De Tijdstroom.
- Brobbel, J.J. (1980). De Raden voor de Kinderbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindervetten 1905-1980* (pp. 51-59). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Bruggeman, J.A. (1976). Psychoanalyse: theorie en praktijk. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 15-55). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Bruning, M. & Punselie, L. (2003). Gehechtheid in het jeugdrecht. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kinderverscherming* (pp. 74-82). Amsterdam: SWP
- Bruning, M, Liefwaard, T. & Vlaardingerbroek, P. (2016). *Jeugdrecht en jeugdhulp*. Amsterdam: RBI.
- Buinink, J. (1980). Ouders in de kinderverscherming. Ervaringen van het Adviesburo voor Kinderverschermings-Konflikten (AKK) te Amsterdam. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindervetten 1905-1980* (pp. 165-169). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Cardol, G. & Theunissen, W. (2007). Ten Geleide. In G. Cardol & W. Theunissen (red.). *Het kind bijzonder belangrijk. Over het belang van het kind in het werk van de Raad voor de Kinderverscherming* (pp. 9-16). Den Haag/Amsterdam: Raad voor de Kinderverscherming/SWP.
- Chorus, A. (1946). *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*. Nijmegen/Utrecht: Dekker & Van de Vegt.
- Clarijs, R. (2014). *Het is goed, dus het kan beter. Een betoog in tien stappen over een succesvolle decentralisatie van jeugdzorg*. Amsterdam: SWP.
- Clemens-Schröner, B.L.F. & Rijkse, P. (1971). *Gezinsvoogdij. Hulp of fictie?* Amsterdam: Pro Juventute.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1952). *Gezinsvoogdij en levensloop. Onderzoek naar de resultaten van gezinsvoogdij-gevallen in de grote stad en op het platteland*. Leiden: Instituut voor Praeventieve Geneeskunde.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1957). Psychische kindermishandeling. Den Haag: Nijhoff.
- Clemens-Schröner, B.L.F. & Clee, J. (1967). *De vrijwilliger in de kinderverscherming*. Amsterdam: Stichting voor het kind.
- Clemens-Schröner, B.L.F. (1983). *Psychische kindermishandeling*. Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Cluysenaar, O.J. (1930). De overheidszorg in het algemeen. In *De eerste kwart eeuw der kindervetten* (74-77). Leiden: Sijthoff.
- Commissie Samson (2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig*. Amsterdam: Boom.

- Coolsma, C. & Groen, K. (1980). Integratie, dienen of verdienen? In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 187-199). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Dane, J. (red.), Van der Bij, I., Willemse, T., & Lechner, D. (2006). *Honderd jaar kindbescherming*. Amsterdam: SWP.
- Dane, J., Walhout, E. & Dekker, J.J.H. (2012). *Overheid en gedwongen jeugdzorg: een nader onderzoek naar toezicht en inspectie in de periode na de Tweede Wereldoorlog tot midden jaren tachtig*. Deelonderzoek 13 van de Commissie Samson. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Deze jaren gewogen (1981). *Voorlopig verslag van een enquête: het aandeel van oud-bewoners in en onderzoek naar kwalitatieve aspecten van 25 jaar hulpverlening in en door het Jongensdorp De Widdonck*. Roggel: De Widdonck.
- Deetman, W. (2011). *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Deel 1 en 2. Amsterdam: Balans.
- Deetman, W. (2013). *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: Balans.
- Dekker, J.J.H. (1985). *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor Nederlandsch Mettray*. Assen: Van Gorcum.
- Dekker, J.J.H. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek I van de commissie Samson*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Dekker, M. (2016). *Effectiviteit aan de horizon. Een studie rond onderzoek naar resultaat op het gebied van de justitiële kindbescherming in Nederland tussen 1945 en 2005*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Delfos, G. & Doek, J.E. (1984). *Jeugdrecht en Jeugdbeschermingsrecht. Teksten*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Delfos, G. (1980). Administratiefrechtelijke regelingen in de kindbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 33-39). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Den Otter, G.H.J. (1963). *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging Kinderzorg te Rotterdam*. Den Haag: Nijhoff.
- Differentiatie-rapport van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming*. Den Bosch: Katholiek Verbond voor Kinderbescherming.
- Dijkstra, S. & Swets-Gronert, F. (1989). *Dilemma's rond kindermishandeling*. Utrecht: Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid.
- Dijk, H. (1990). *Voetangels en klemmen. Op zoek naar kwaliteit in de jeugdhulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Dijkema, R. & Heiner, H. (2006). Een kwestie van afwegen. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor een bijzonder kind. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam (1931-2006)* (pp. 167-183). Zoetermeer: Meinema.
- Dijkhuis, J.J. (1976). Rogeriaanse psychotherapie. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 56-115). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Dimmendaal, G. (1998). *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen: Van Gorcum.
- Doek, J. (2005). De Nederlandse aanpak van kindermishandeling: veel drassigheid en weinig voortvarendheid. In H. Baartman, R. Bullens & Jan Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 197-213). Amsterdam: SWP.
- Doek, J.E. & Vlaardingebroek (2009 6e druk). *Jeugdrecht en jeugdzorg*. Amsterdam: Elsevier.
- Doek, J.E. (1980). De vertrouwensarts inzake kindermishandeling. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kindwetten 1905-1980* (pp. 89-98). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Dohmen, J. (2010). *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: NRC Boeken.
- Dorhout, B. (1955). Taak en positie van de kinderrechter. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindwetten* (pp. 113-122). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Doudart de la Grée, M.L. (1938). *Zondaressen*. Amsterdam: Andries Blitz.

- Draijer, N. (1988). *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten: een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Drunen, P. van & Strien, P.J. van (1995). *Op de proef gesteld. Geschiedenis van de psychologische test*. Groningen: ADNP.
- Dungen, M.G.O. van den (1957). Overplaatsingen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 11, 299-303.
- Dutij, J. (1980). Belangenvereniging Minderjarigen. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 171-174). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Een gewraakt onderzoek (1933). *Tot Steun* 26, 189.
- Everts-Goddart, J.E. (1982). *Kindermishandeling. Voorbeelden*. Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling.
- Fontein, L.H. (1955). Enige vormen van bijzondere jeugdzorg. Internaatverpleging. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 55-64). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Fontein, L.H. (1962). Gesloten brieven. *De Koepel* 16, 98-106.
- Freud, Anna (1965). *Inleiding tot de psycho-analyse voor pedagogen*. Den Haag: Van Stockum.
- Gaudia, zr. (1956). De opvoeder in de inrichting. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 20-34). Rotterdam: De Koepel.
- Geschiedenis Kinderrechten (z.j.). www.kinderrechten.nl/professionals/geschiedenis/?gclid=EAIaIQobChMI27Ha9vTV3QIVxCnTCh1ZkwL8EAAAYASAAEgIcIPD_BwE. Geraadpleegd 25 september 2018.
- Geurts, E.M.W. (2010). *Ouders betrekken in de residentiële jeugdzorg. Een onderzoek naar inhoud en uitkomsten van Contextgerichte hulpverlening*. Apeldoorn/Leuven: Garant.
- Gezondheidsraad (2011). *Behandeling van de gevolgen van kindermishandeling*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Gieles, F. (1984, 2e druk). *Groepsleider. Een vak apart*. Methodisch werken met de leefgroep. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Goede, C. (1980). Over ontwikkeling gesproken. 25 jaar residentiële en semi-residentiële hulp. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 107-123). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Graaf, S. de (1982). *Bijzonder jeugdwerk. Veertig jaar geschiedenis van het bijzonder jeugdwerk in internaatsverband*.
- Groot, J. de (2003). Gehechtheid in de praktijk van de kinderbescherming. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kinderbescherming* (pp. 11-18). Amsterdam: SWP.
- Gualthérie van Weezel, L. & Waaldijk, K. (1985). *Residentiële hulpverlening. Terreinverkenning, taakgebieden en uitgangspunten. Basisleerboek inrichtingswerk*. Alphen aan de Rijn/Brussel: Samson.
- Haan, I. de & Duyvendak, J.W. (2001). *In het hart van de verzorgingsstaat. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers (CRM, WVC, VWS) 1952-2002*. Zutphen: Walburg Pers.
- Haaster, A.G.J. van, Van den Bogaart, P.H.M. & Mesman Schultz, K. (1993). *Landelijk werkende residentiële voorzieningen. Herkomst en problematiek van jeugdigen, hulpaanbod en onderwijs*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Haeck, J.F. (1951). Gestichtsverpleging. *Handboek voor de kinderbescherming* (pp 152-172). Den Haag: Nijgh en Van Ditmar.
- Haeck, J.F. (1959). Gestichtsverpleging. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten, S. Kranenburg & M.J.A. Moltzer (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (Justitiële kinderbescherming)* (pp. 175-194). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Hanselmann, H. (1957). *Zorgenkinderen thuis, op school, in de inrichting, in de menselijke samenleving*. Een overzicht der pedotherapie. Utrecht: Bijleveld.
- Harder, A.T., Knorth, E.J. & Zandberg, T. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld*. Amsterdam: SWP.

- Hart de Ruyter, Th. (1953). *Over de plaats van de kinderpsychiatrie in de geestelijke gezondheidszorg*. Groningen: Universiteit van Groningen.
- Hart de Ruyter, Th. (1981). Internaat of pleeggezin: vijftig jaar wikken en wegen. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 115-134). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het kind.
- Hartog, Z. (1968). *Jongens in de Kinderbescherming en hun beroep*. Amsterdam: z.n.
- Heijst, A. van, Derks, M. & Monteiro, M. (2010). *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Heiner, H. & Bartels, A.A.J. (1994). Forensische jeugdpsychiatrie. Toen en nu. In J. Hendrickx, D. Raes & M. Zomer (red.). *Met menselijke maat. Verkenningen in de forensische jeugdpsychiatrie* (197-210). Nijmegen: Pompekliniek.
- Heiremans, G.J. (1986). Residentiële hulpverlening aan jongeren uit culturele minderheden. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 71-84). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Heldring, E. (1955). Het probleem van de verhouding tussen het bestuur en de beroepskrachten. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 101-105). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Hellinckx, W. & Pauwels, J. (1984). *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van dr D.O.r. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Hellinckx, W., Grietens, H. & Ghesquière, P. (2001). Kinderen en jongeren met psychosociale problemen. In F. De Fever et al. (red.). *Handboek Jeugdhulpverlening. Een orthopedagogisch perspectief* (pp. 91-127). Leuven/Leusden: Acco.
- Helm, P. van der (2018). Hoop op het gewone leven voor kinderen die het niet getroffen hebben. Een plekje voor Alicia. *Jeugdbeleid* 12, 63-93.
- Helm, van der (2017). Naar een gezamenlijke opvoedingsstrategie in de residentiële jeugdzorg. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 56, 259-268.
- Helmantel, H.G. (1987). Welkomstwoord. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 5-7). Den Haag: FICE.
- Herk, L. van (1997). De justitiële jeugdinrichtingen. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 44-56). Assen: Van Gorcum.
- Hermans, H. (1984). *De Raad voor de Kinderbescherming. Een juridische beschouwing over het ontstaan, de ontwikkeling en toekomstmogelijkheden*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Hilhorst, M. (1989). *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht: Bruna.
- Hilhorst, M. (2013). Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970. In Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 283-303). Amsterdam: Balans. Verwijzen
- Hintjes, J. (1981). *Geesteswetenschappelijk pedagogiek*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Hoefnagels, C. (2001). *Met recht van spreken. Enkele theoretische en empirische bijdragen ten behoeve van de secundaire preventie van kindermishandeling*. Amsterdam: VU.
- Hoefnagels, G.P., Mulock Houwer, D.Q.R. & Keizer, J. (1971). *Kinderbescherming, jeugdbescherming of welzijnszorg?* Meppel: Boom.
- Hooft, C. van der (1997). Jeugdstrafrecht en jeugdpsychiatrie. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 95-98). Assen: Van Gorcum.
- Horst, F. van der (2016). John Bowlby (1907-1990). Onderzoeker van gehechtheid en verlies. In T. Kroon & B. Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 218-223). Amsterdam: SWP.
- Horst, W. ter (1970). *Ontwarring en ordening*. Kampen: Kok.
- Horst, W. ter (1972). *Mogelijkheden van residentiële orthopedagogiek*. Leiden: Universitaire Pers.
- Houten, B.W. van (1959a). De wettelijke regeling van de kinderbescherming. In Th. Hart de Ruyter et al. (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinderbescherming)* (pp. 15-67). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.

- Houten, B.W. van (1959b). De landelijke organisatie der kinderbescherming. De protestants-christelijke kinderbescherming. In Th. Hart de Ruyter et al. (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinderbescherming)* (pp. 285-294). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Hudig, J.C. (1955). De ontwikkeling van het kinderrecht. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 21-28). Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Hudig, J.C. (1956). Kinderbescherming nu en in de toekomst. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 72-85). Rotterdam: De Koepel.
- Jaarverslag FIKA* 1954. Amsterdam: Federatie van Instellingen voor Kinderbescherming te Amsterdam.
- Jaarverslag van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen* (1950-1954). Groningen: Drukkerij Gevangenissen Groningen.
- Jansen, E. & Stans, J. (1961). Briefgeheim in de inrichting. *De Koepel* 15, 440-443.
- Janssen, G.J.M. (1996). *Vereeniging Kinderzorg. 90 jaar zorg voor kinderen*. Middelburg: Kinderzorg.
- Jeugdbescherming en justitie. Schets voor organisatie en structuur* (1971). Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Jeugdbeschermingsrecht. Rapport van de Commissie voor Herziening van het Kinderbeschermingsrecht*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Jeugdwelzijn op weg naar een samenhangend beleid. Rapport Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid* (1976). Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Jeugdwelzijn. Op weg naar samenhangend beleid* (1976). Den Haag: Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid (GIWJ)/Staatsuitgeverij.
- Jongen, J.H. (1980). De rijksinrichtingen. In: J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 99-106). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Junger-Tas, J. (1981). *Veranderingen in de residentiële en ambulante zorg voor kinderen*. Utrecht: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek/WIJN.
- Junger-Tas, J. (1983). *Jeugdbescherming en onderzoek*. Utrecht: Coördinatiecommissie Wetenschappelijk Onderzoek/WIJN.
- Junger-Tas, J., Kruissink, M. & Laan, P.H. van der (1992). *Ontwikkeling van de jeugdcriminaliteit en de justitiële kinderbescherming: periode 1980-1990*. Gouda: Quint.
- Kagie, R. (1986). *De kinderbeschermers*. Baarn: Ambo.
- Kalmeringsmiddel was zeer vergiftig. *Het Vrije Volk* 19 maart 1980.
- Kamphuis, M. (1972, 10de druk; oorspr. 1950). *Wat is social casework?* Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Kanttekeningen bij het artikel 'Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding.' *De Koepel* 14, 169-174.
- Kist, B. (1964). Kindermishandeling. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 18, 3-5.
- Kindermishandeling* (1978). Den Haag: SIRE.
- Klachtrecht in de Jeugdhulpverlening en de Jeugdbescherming* 1997. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Kleijn, Huub de (1997). Verslavingszorg en kinderbescherming. In C. van Nijnatten (red.). *Bij nader toezien. 75 jaar Ondertoezichtstelling* (pp. 77-88). Den Haag: Minister van Justitie.
- Klomp, M. (1990). Teambegeleiding en kleinschaligheid. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp. 127-140). Leuven/Apeldoorn: Garant., in vn 126
- Knorth, E.J. & Duyn, D.M. (1992). Gebruik van residentiële jeugdzorg, een inleiding. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 9-12). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J. & Smit, M. (1990). Planmatig werken in de residentiële jeugdhulpverlening. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp. 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J. (1992). Diagnostiek bij de voordeur: 'go-no go' of nog meer? In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 29-48). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Knorth, E.J., Klomp, M., Van den Berg, P.M. & Noom, M.J. (2007). Aggressive adolescents in residential care: a selective review of treatment requirements and models. *Adolescence* 42, 461-485.

- Knuttel, W.P.C. (1957). Woord Vooraf. In I. Alten. *Oud-pupillen antwoorden* (pp. 7-12). Amsterdam: Ploegsma.
- Koekebakker, J. et al. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Onderzoek methodiek inrichtingsopvoeding*. Amsterdam: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.
- Koekoek, H. (1982). *Het groenesteinsyndroom of: een lege plek in Den Haag*. Baarn: De Fontein.
- Kok, J.F.W. (1970). *Struktopathische kinderen, een orthopedagogische behandelingstype*. Den Bosch: Malmberg.
- Kok, J.F.W. (1973). *Opvoeding en hulpverlening in opvoedingshuizen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kok, J.M. (1987). Het residentieel Gedragstherapeutisch Behandelingsprogramma. In *Jeugdhulpverlening ... nog toekomst?* (pp. 9-17). Den Haag: FICE.
- Komen, J. (1956). *Paedagogiek en inrichtingsopvoeding*. Neerbosch: Neerbosch' uitgeverij.
- Komen, M. (1999). *Gevaarlijke kinderen. Kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Amsterdam: SWP.
- Kooijman, K. (2005). De jeugdgezondheidszorg en preventie van kindermishandeling. In H. Baartman, R. Bullens & J. Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 234-252). Amsterdam: SWP.
- Krevelen, D.A. van (1951). *Verleden, heden en toekomst van de kinderpsychiatrie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Krevelen, D.A. van (1957). *Mogelijkheden in onmogelijkheden van de kinderpsychiatrie*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Krueger, C. (1941). Do bad girls become nurses? In Samuel E. Wallace, *Total Institutions* (pp. 87-100). New Brunswick, New Jersey.
- Lamers-Winkelmann, F. (1995). Seksueel misbruik in instellingen. *Tijdschrift voor orthopedagogiek* 34, 345-356
- Lamers-Winkelmann, F. & Tierolf, B. (2012). *Literatuurstudie, interviews en dossierstudie seksueel misbruik in pleeggezinnen en instellingen voor jeugdzorg*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut.
- Lammers, M. & Brants, L. (2010). Van incident tot fundament. Vormgeving en implementatie van beleid rond bejegening, seksualiteit en seksueel misbruik. *Beleidsinstrument 1. Een samenhangend beleid rond bejegening, seksualiteit en de preventieve aanpak van seksueel misbruik*. Utrecht: Movisie.
- Langeveld, M.J. (1956). De band van het kind met vader, moeder, broers en zusters. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kindervetten* (pp. 1-13). Rotterdam: De Koepel.
- Langeveld, M.J. (1969, 13de druk). *Beknopte theoretische pedagogiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Lassen, B. (1997). *Handen thuis. Preventie van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg*. Utrecht: NIZW.
- Leidraad voor onderzoek en rapport* (1951). Utrecht: Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming.
- Liefwaard, T. & Doek, J. (2013). Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht. In W. Deetman, *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk* (pp. 247-282).
- Lieshout, M. van (2014). *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. Utrecht: Big Business Publishers.
- Lieshout, P.A.H. van, Van der Meij, M.S.S. & De Pree, J.C.I. (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Linde, M. van der (2016, 6e druk). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: SWP.
- Loghem, J.G. van (1940). *Asociaal gedrag van meisjes. Gegevens omtrent 200 verpleegden uit het Rijksopvoedingsgesticht te Zeist*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Lünneman, K, Sis, F. & Smit, W. (2012). *Seksueel misbruik in de jeugdzorg. Governance vanuit kindperspectief*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut.
- Meerdink, J. (1999). *Weet u waarom ik hier ben? Kinderen en jongeren over de kwaliteit van het primair proces van de (semi-)residentiële hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Mertens, N.M. (1993). *De ondertoezichtstelling en andere maatregelen van kinderbescherming. Een dossieronderzoek*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

- Mesman Schultz, K., Van Gageldonk, A. & Messing, C.T.H.M. (1993). *Een toekomst voor jeugdhulpverlening. Verwachtingen over de hulpvraag van jeugdigen en aanbevelingen voor toekomstig beleid*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden/DSWO Press.
- Montfoort, A.J. van & Tilanus, C.P.G. (2007). *Jeugdzorg en jeugdbeleid*. Amsterdam: SWP.
- Montfoort, A.J. van (1994a). *Het topje van de ijsberg. Kinderbescherming en de bestrijding van kindermishandeling in sociaal-juridisch perspectief*. Amsterdam: SWP.
- Montfoort, A.J. van (1994b). Specifiek jeugdbeleid en jeugdzorg. In P.A.H. van Lieshout, M.S.S. van der Meij & J.C.I. De Pree (red.). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 273-317). Amsterdam/Den Haag: University Press/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Montfoort, A.J. van (2007). Specifiek jeugdbeleid en jeugdzorg. In P.A.H. van Lieshout, M.S.S. van der Meij & J.C.I. de Pree (red.). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 273-309). Den Haag: WRR.
- Mortel M. van de & Valenkamp, M. (2011). *Samenwerken aan perspectief. Een methode voor intensieve behandeling in de residentiële jeugdzorg*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Mulder, C. (1950). Een enquête inzake ongecontroleerde kindertehuizen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 4, 6-8.
- Mulder, E. (1989). *Beginnel of beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1931). Paedagogische hiaten in onze gestichtsoopvoeding. *Maandblad voor Berechting en Reclassering* 10, 86-89.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1939). *Gestichtspaedagogische hoofdstukken*. Eibergen: Heinen.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1946). Van falende kinderbescherming tot doeltreffende bijzondere jeugdzorg. In *50.000 kinderen roepen om hulp!* (pp. 5-34). Amsterdam: Arbeiderspers.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1953). Het onaangepaste kind en de kinderbescherming. In *Het afwijkende kind en zijn problemen in huis, school en maatschappij* (pp.26-34). Den Haag: Haga.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1961). De noodzaak tot zelfkritiek in de kinderbescherming. *De Koepel* 15, 9-11, 15-19.
- Mulock Houwer, D.Q.R. (1981). De wezenzorg in de 19e en 20e eeuw. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.) *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 43-64). Utrecht/Amsterdam: WIJN/Stichting Voor het Kind.
- Natris, P.J.B.A. de (1972). *Meisjes in een observatiehuis*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden.
- Nijland, M.C. (1930). De voogdijraden. In H. de Bie et al. (red.). *De eerste kwarteeuw der kinderwetten 1 december 1905-1930* (pp. 78-86). Leiden: Sijthoff.
- Nijnatten, C. van (1986). *Moeder Justitia en haar kinderen. De ontwikkeling van het psycho-juridisch complex in de kinderbescherming*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Nota van Toelichting, art 3 op Koninklijk Besluit 6 september 1990. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Ochtman, A.C.G. (1997). Jeugdstrafrecht en jeugdbescherming. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.). *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 28-36). Assen: Van Gorcum.
- Oeffelt, P.W.H.M. van (2006). J.F.W. Kok (1929). Inspirerend orthopedagoog. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 126-140). Rotterdam: Lemniscaat.
- Oosterhuis, H. & Gijswijt-Hofstra, M. (2008). *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Orlemans, J.W.G. (1976). Gedragstherapie. In A.P. Cassee, P.E. Boeke & J.T. Barendregt (red.). *Psychotherapie in Nederland* (pp. 116-178). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Oudejans, E.S.P. 1997. Gezinsvoogdij en jeugdreclassering. In J.A.C. Bartels, N. Duits & W.B. Gunning (red.) *Jeugdpsychiatrie en recht* (pp. 27-44). Assen: Van Gorcum.
- Pelt, G.E. van (1963). Democratie in de kinderbescherming. *De Koepel* 17, 124-133.
- Pijnenburg, H. (1986). *Gezinsbehandeling en (semi-)residentiële hulpverlening*. Schets van een ontwikkelingskader. Amsterdam: VU Uitgeverij.

- Ploeg, J.D. van der (1976). *Isolement, angst en agressie. Een sociaal psychologisch onderzoek naar de randfiguur in de inrichtingsgroep*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Ploeg, J.D. van der (1986b). De psycholoog in de residentiële setting van vroeger en nu. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 23-40). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Ploeg, J.D. van der (1986a). De psycholoog en pedagoog in cijfers. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 155-166). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Ploeg, J.D. van der (1990). Residentiële hulpverlening: jeugdigen, doelstellingen, methoden en kwaliteit. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële jeugdhulpverlening. Mogelijkheden voor planmatig werken* (pp. 29-40). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Ploeg, J.D. van der (1992). Diagnostiek en behandeling: theorie en werkelijkheid. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 13-28). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Ploeg, J.D. van der (1999a). Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionalisme. In R. de Groot & J.D. Van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 69-88). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Ploeg, J.D. van der (1999b). Veranderde visie op het problematische gezin. In R. de Groot & J.D. van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 157-172). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Ploeg, J.D. van der (2006a). Inleiding. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 9-19). Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der (2006b). Zwitserse pioniers. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 153-170). Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte (1996). *BJ-centra in beeld 3*. Eindrapportage. Delft: Eburon.
- Ploeg, J.D. van der & Scholte, E.M. (1988). *Tehuizen in beeld*. Leiden: Centrum Onderzoek Jeugdhulpverlening.
- Prins, P.G. (1949). Over kindbescherming en opleiding. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 3, 53-55.
- Prins, P.G. (1955). Hoe heeft het particulier initiatief zich ontwikkeld onder invloed der kindwetten? In B. Kist et al. *Vijftig jaar kindwetten* (pp. 29-38). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Prins, P.G., Sluiter A. & Zeijlstra van Loghem, J.G. (1952). *Inleiding in het kinderrecht en de kindbescherming*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Punselie, E.E.C. (2008). *Gezag over minderjarigen*. Deventer: Kluwer.
- Raay, Hans van (1980). Macht binnen een team. Verslag uit een instelling voor "moeilijk opvoedbare" kinderen. In R. Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp. 166-180). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Rapport van de Commissie, belast met een onderzoek naar het pedagogisch en psychiatrisch beleid der Helderingsstichtingen* (1976). z.p.: z.n.
- Rapport van de projectgroep Tehuizen voor Werkende en Studerende Jongeren in Amsterdam* (1978). Amsterdam: z.n.
- Redl, F. & Wineman, D. (1967). *Kinderen die haten*. Utrecht: Bijleveld.
- Reenen, H. van (2003). De herontdekking van de Amsterdamse Boddaerthuizen en de opkomst van het dagcentrum in de jeugdhulpverlening (1970-1990). In C. van Dijk (red.). *Boddaert 100 jaar. Ontwikkelingen in de dagbehandeling voor schoolgaande jeugd* (pp. 83-98). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. & Tijsseling, C. (2010). *Ontplooiing door communicatie. Geschiedenis van het onderwijs aan doven en slechthorenden in Nederland*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006a). Jan Waterink (1890-1966). Pedoloog uit overtuiging. In J.D. van der Ploeg (red.) *Kopstukken van de orthopedagogiek* (pp. 20-38). Rotterdam: Lemniscaat.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006b). Het Paedologisch Instituut op eigen benen. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor een bijzonder kind. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam (1931-2006)* (pp. 80-117). Zoetermeer: Meinema.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2006c). Van Ambulatorium tot forensische jeugdpsychiatrie. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam* (pp. 207-218). Zoetermeer: Meinema.

- Rietveld-van Wingerden, M. (2006d). PI-research en De Bascule. In M. Rietveld-van Wingerden (red.). *Een buitengewone plek voor bijzondere kinderen. Driekwart eeuw kinderstudies in het Paedologisch Instituut te Amsterdam* (pp. 219-222). Zoetermeer: Meinema.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2016a). Philip Abraham Kohnstamm (1875-1951). Een pedagoog voor wie het verschil telde. In Tom Kroon & Bas Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 137-142). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2016b). Jan Waterink (1890-1966). Een gedreven (ortho)pedagoog. In Tom Kroon & Bas Levering (red.). *Grote pedagogen in klein bestek* (pp. 172-176). Amsterdam: SWP.
- Rietveld-van Wingerden, M. (2017). *Kind in gevaar: reden tot uithuisplaatsing? De vereniging Tot Steun als zorgverlener in een veranderende wereld van de kinderbescherming en jeugdzorg 1886-1998*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Rigter, D.P. (1992). *In het spoor van Jonker. Geschiedenis van de Vereniging Hulp aan Onbehuisden 1945-1974*. Amsterdam: Stadsuitgeverij.
- Rijksen, P. & Blom, J. (1965). *Ontzetting of teruggave, voorbereiding en gevolgen*. Amsterdam: Raad voort de Kinderbescherming.
- Roeland, D. (1980). *Kinderbescherming in de maatschappij*. Baarn: Basisboeken Ambo.
- Roelofs, M. (1996). *Kindermishandeling en hulpverlening. De aanpak van lichamelijke kindermishandeling door het bureau Vertrouwensartsen*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Rooijen, M.B. van (1999). *Zorgprogrammering in de praktijk van de jeugdzorg*. Den Haag: VWS, NIZW.
- Rooy, P. de (1981). De beschutte kooi. Gezins- en gestichtsverpleging, 1870-1940. In B. Kruithof, T. Mous & Ph. Veerman (red.). *Internaat of pleeggezin. 200 jaar discussie* (pp. 92-110). Utrecht/Amsterdam: WIJN & Stichting voor het kind.
- Rutgers van der Loeff, M. (1980). Van 50 naar 75 jaar kindrewetten, gezien door een kinderrechtter. In J. de Ruitter (red.). *75 jaar kindrewetten 1905-1980* (pp. 71-77). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Ruyter, D.J. de (2000). *Schrijven van modules en zorgprogramma's in de jeugdzorg*. Handleiding. Den Haag: NIWZ/VWS.
- Ruyter, P.A. de & Ploeg, J.D. van der (1978). *Inrichtingswerk op een nieuw spoor*. Utrecht/Amsterdam: WIJN/Stichting voor het kind.
- Ruyter, P.A. de (1971). *De 'volgende' groepsleider*. Groningen: Tjeenk Willink.
- Salarisrapport. Rapport van de Commissie Salariëring en Rechtspositie van het Kinderbeschermingspersoneel* (1961). Den Haag: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.
- Sark-Schim van der Loeff, M.J.A. & Veth, H.G. (1933). De opvoeding der kinderen van ontzette en ontheven ouders. *Maandblad voor Reclasseering en Recht* 12, 91-96.
- Scheffer, A.F. (1960). Over het gebruik van de cel als hulpmiddel bij de inrichtingsopvoeding. *De Koepel* 14, 164-169.
- Schenk, W. (1935). *Wangedrag van kinderen. Onderzoek naar aard en oorzaken ten aanzien van 600 Rotterdamsche Kinderrechtterkinderen*. Baarn: Hollandia.
- Scholte, E.M. (1992). Diagnostiek van psychosociale (gedrags)problematiek bij jeugdigen. De vragenlijst sociale en Pedagogische Situatie. In E.J. Knorth (red.). *Gebruik van residentiële jeugdzorg. Een waagstuk als diagnostisch vraagstuk* (pp. 49-64). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Schouten, J., Hirsch, S. & Blankstein, H. (1974). *Laat je niet kennen. Over residentiële behandeling van adolescenten*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Schouten, J.H.J. (1968). *Kinderpsychiatrie en kinderbescherming*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Schreuder, J.C.M. (1964). Bijzonder jeugdwerk. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten & S. Kranenburg (red.). *Handboek voor de jeugdvorming* (pp. 67-89). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.
- Schuengel, C. (2016). *Residentiële hulpverlening*. In M.H. van IJzendoorn & L van Rosmalen. *Pedagogiek in beeld. Een inleiding in de pedagogische studie van opvoeding, onderwijs en hulpverlening* (pp. 217-228). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Schuengel, C. & Van IJzendoorn, R (2003). Gehechtheid en tehuisplaatsing. In C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (red.). *Gehechtheid en kinderbescherming* (pp.39-54). Amsterdam: SWP.

- Siethoff, F. ten (2006). Honderd jaar College van Advies. In A.P. van der Linden (red.). *Honderd jaar zorg om het kind. Jeugdbescherming en jeugdstrafrecht nader bekeken* (pp. 7-16). Deventer: Kluwer.
- Slot, N.W. (1986). Systeemgericht werken in de residentiële setting. In J.D. van der Ploeg (red.). *Psychologie en residentiële jeugdhulpverlening* (pp. 53-70). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slits, F.P.M. (1980). Vervolg of dienstverlening. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 61-70). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Baarn: Intro.
- Slot, N.W. & Jagers, J.D. (1990). Sociale competentie en anti-sociaal gedrag. Een transactieel model. In J. de Wit, N.W. Slot, H.M.P. van Leeuwen & M. Meerum Terwogt (red.). *Paedologie in de jaren negentig* (pp. 112-120). Amersfoort/Leuven: Acco.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg*. Baarn: Intro.
- Slot, N.W. (1988). *Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slot, N.W. (2015). Verandering in de kindbescherming. De ontwikkeling van het kind staat nu centraal. *Kind en Adolescent* 36, 226-228.
- Slot, W. (2007). Het belang van het kind in ontwikkelingsperspectief. In G. Cardol & W. Theunissen (red.). *Het kind: bijzonder belangrijk* (pp 96-107). Den Haag/Amsterdam: Raad voor de Kinderbescherming/SWP.
- Slot, W., Beenker, L., Van Tooren, A., Van der Veldt, M.C., Bijl, B & Theunissen, A. (2005). Kinderbescherming in ontwikkeling. In H. Baartman, R. Bullens & Jan Willems (red.). *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 280-300). Amsterdam: SWP.
- Smit, M. (1990). Beëindiging van residentiële zorg. In E.J. Knorth & M. Smit (red.). *Residentiële hulpverlening* (pp 141-156). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Spanjaard, H. (1998). Competentievergroting in de jeugdinrichting. In W. Koops & W. Slot (red.). *Van lastig tot misdadig. Een ontwikkelingsbenadering van lastige en misdadige kinderen en adolescenten: diagnostiek, behandeling en beleid* (pp. 117-131). Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Spanje, M.J.A. van (1961). Over de bijzondere jeugdzorg en de noodzaak van een gesloten inrichting. *De Koepel* 15, 301-311.
- Spanje, M.J.H. van (1975, 7de druk; oorspr. 1957). *Het kind in de inrichting*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Standpunt ten aanzien van het eindrapport van de Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnsbeleid 'Jeugdwelzijn, op weg naar een samenhangend beleid' (1978)*. Den Haag.
- Startnota Jeugdwelzijnsbeleid (1974)*. Den Haag: Gemengde Interdepartementale Werkgroep Jeugdwelzijnswerk (GIWJ)/Ministerie van Justitie/Staatsuitgeverij.
- Steenhoven, B.Ch.B. van (1956). De Steun van de psycholoog bij de inrichtingsopvoeding. In *Lezingencyclus gehouden in verband met 50 jaar kinderwetten* (pp. 50-71). Rotterdam: De Koepel.
- Swart, J. de (2011). *De professionele jeugdzorgwerker*. Amsterdam: VU.
- Tilanus, C.P.G. (1997). *Jeugdhulpverlening en de overheid*. Amsterdam: SWP.
- Timmerman, M.C. (2012). *Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Tonkens, E. (1999). *Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Treussart van Rappard, Het Rijkstoezicht. In *De eerste kwart eeuw der kinderwetten (87-91)*. Leiden: Sijthoff.
- Velde, J. van der (1980). Voorkeur voor groepsleiding voor bepaalde bewoners en omgekeerd. Verslag uit een instelling voor 'moeilijk opvoedbare' jongens en meisjes. In Roeland Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp 66-83). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Verkaik, J.P. (1996). *Voor de jeugd van tegenwoordig. Kinderbescherming en jeugdhulpverlening door Pro Juventute in Amsterdam 1896-1994*. Amsterdam: SWP.
- Verslag Directie Kinderbescherming (1955-1989)*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Verslag algemene ledenvergadering Nationale Federatie op 29 november 1956*. Den Haag: Nationale Federatie

- Veth, H.G. (1930). De bijzondere zorg in het algemeen. In *Kwart eeuw* 123-129
- Visser, J. (1927). Lichamelijke straf in gestichten. *Tot Steun* 20 (7), 1-4.
- Visser, Joh. (1980). Het departementale beleid. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp. 175-185). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Vlis, I. van der (2002). *Weeshuizen in Nederland. De wisselende gestalten van een weldadig instituut*. Zutpen: Walburg Pers.
- Vluchthaven. *Einde van een kinderkuis? (De)* (1976). Amsterdam: JAC/Druk SSP.
- Vogelaar, S.J. (1924). *De Glindhorst*. Kampen: Kok.
- Vossen, T. (1976). *Zichzelf worden in menselijke relatie. Een ontwikkelingspsychologische studie van de Rogeriaanse grondhouding en haar verwerkelijking in psychotherapie, onderwijs en bedrijfsleiding*. Haarlem: De Toorts.
- Vriesema, S. & Roos, A. (1985). *De kindertelefoon over kindermishandeling*. Amsterdam: Landelijk Overleg Kindertelefoons.
- Waalwijk, C. (1980). Toekomstperspectief Jeugdbescherming. In J. de Ruiter (red.). *75 jaar kinderwetten 1905-1980* (pp 201-216). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Wegerif, H.J.(1955). De ambtenaar voor de kinderwetten. In B. Kist et al. *Vijftig jaar kinderwetten* (pp. 137-146). Alphen aan den Rijn: Samson.
- Wegwijzer in de nieuwe kinderwetgeving* (1965). Uitgave van Ministerie van Justitie. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Westerloo, G. van (1994). *Roosje*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Wet op de jeugdzorg 2005, 2014
- Willemse, Th.R.M. (1993). Herinnering en vernieuwing. De structuur van de tehuisopvoeding. In A.L.T. Notten (red.). *Beroep op opvoeding. Opvoeding als beroep* (pp. 129-144). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Willemse, Th.R.M. (1997). Van opvoedingsgesticht tot behandelhuis. De 20e eeuw, 1903-1988. In J. Dane (red.). *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen* (pp. 339-400). Hilversum: Verloren.
- Willemse, Th.R.M. (1990). Een strategisch handelingsplan. In E.J. Knorth & M Smit (red.). *Residentiële jeugdhulpverlening. Mogelijkheden voor planmatig werken* (pp.115-126). Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Winter, M. de (2008). Het moderne van kindermishandeling. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter (red.). *Opvoeding als spiegel van de beschaving* (pp. 150-164). Amsterdam: SWP.
- Witteman, P.J. (930). De katholieke kindbescherming. In *De eerste kwart eeuw der kinderwetten* (130-133). Leiden: Sijthoff.
- Wolf, J.C. van der (2006). Frits Grewel (1898-1973). Neuroloog, kinderpsychiater en orthopedagoog. In J.D. van der Ploeg (red.). *Kopstukken van de orthopedagogiek*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Wolff, M. de (2004). John Bowlby: het belang van gehechtheid. W. Westerman & B. van Oers (red.). *Ontwikkelingspsychologische visies op jonge kinderen* (pp. 52-59). Baarn: Bekadidakt.
- Wubs, J. (2004). *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum,
- Yperen, T.A. van & Van Geffen, L. (1997). *Screening, diagnostiek en indicatiestelling. Toegang tot de jeugdzorg*. Den Haag/Utrecht: Ministerie van VWS/NIWZ.
- Zandberg, Tj. (1999). Residentiële jeugdzorg: kritische kanttekeningen. In R. de Groot & J.D. Van der Ploeg (red.). *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 89-98). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Zandvoort, W.J.F. (1978). *Kinderen en de kindbescherming*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Zetten zat gezeten* (1974). Amsterdam/Den Haag: Adviesbureau Kinderbeschermingsconflicten/ Belangenvereniging Minderjarigen/JAC.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1951). Contact met eigen ouders. *Rondom het Werk van Tot Steun* 40 (3), 11-14.
- Zeylstra-van Loghem, J.G. (1954). De betekenis van liefde voor het kind. *Rondom het Werk van Tot Steun* 43 (1), 3-5.

Zimmerman, B.J. & Schunk, D.H. (2009). Albert Bandura. The scholar and his contributions to educational psychology. In B.J. Zimmerman & D.H. Schunk (eds.). *Educational psychology: a century of contributions* (pp. 431-458). New York/London: Routledge.

Zoetebier, J. (1980). Hanteren van normen en waarden binnen het inrichtingswerk. Verslag uit een instelling voor 'zeer moeilijk opvoedbare' meisjes. In Roeland Hendrikse (red.). *Had je maar een vak moeten leren. Groepsbegeleiders in de praktijk* (pp 148-165). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Zuithoff, D. (1959). Observatie en verzorging. In Th. Hart de Ruyter, B.W. van Houten, S. Kranenburg & M.J.A. Moltzer (red.). *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (Justitiële kinderbescherming)* (pp. 141-175). Den Haag: Nijgh & Van Ditmar.

Zwartboek kinderbescherming (1970; oorspr. 1969). Amsterdam: Het Roze Pamflet